

UDK: 930.85:316.35

Pregledni rad

JOŠ MALO O PROUČAVANJU “IDENTITETA” U PROŠLOSTI

Marko Pijović

Zagreb, Republika Hrvatska

Ovaj članak se nadovezuje na dva prethodna rada istog autora na temu izučavanja “identiteta”, odnosno “identifikacija” u prošlosti, i predstavlja svojevrsnu dopunu shvaćanja iznesenih u tim radovima. Podijeljen je na četiri cjeline u kojima se ukratko obrađuju posebne teme iz sfere historije identiteta, odnosno identifikacija. Prvi dio rada nakratko se dotiče problema trajnosti odnosno (ne)stabilnosti identiteta, tj. identifikacijskih obrazaca. U njemu se sažeto propitkuje zašto se neki identifikacijski obrasci ljudima čine važniji od drugih, i zašto se ljudi nekim obrascima identifikacije vraćaju učestalije nego drugima. Drugi dio rada bavi se problemom jezika, odnosno jezičnih identifikacija, i njihovih dometa u prošlosti. Autor se dotiče više aspekata te problematike, od pitanja imenovanja jezika, do pitanja kada se, i zašto uopće javlja potreba za “jezičnim etiketiranjem”, odnosno kakve situacije mogu uzrokovati pojavu “jezične svijesti”. Treći dio rada dotiče se problema terminologije, odnosno kategorijalnog aparata u historiji i sociologiji, na primjeru koncepta “rodovsko-plemenskog društva”, odnosno tzv. “gentilnog uređenja”. Ukazuje se na nedostatke tog koncepta, kao i na činjenicu da mnogi “rodovsko-plemenski” elementi opstaju i u društvima koja se ni izdaleka ne smatraju uređenima po “gentilnom” modelu, radi čega se iznosi shvaćanje kako je diskutabilno prestaje li zapravo “rodovsko-plemensko” ikada postojati. Naime, i suvremene su zajednice, često poznate kao “narodi” upravo rodovski konstrukti, budući da je i “narod”, odnosno “etnička zajednica” društvena jedinica oblikovana na temelju shvaćanja o zajedničkom, odnosno istovjetnom porijeklu, tj.

krvnom srodstvu svojih članova. A budući da su i “bratstva”, “plemena”, i slične pojave u suštini zajednice krvnih srodnika, ili pretpostavljenih srodnika, postavlja se pitanje čemu uopće služi koncept “rodovsko-plemenskog” društva, i koji su zapravo njegovi dometi. Četvrti, i najveći dio rada posvećen je osvrtu na neke problematične elemente tzv. populacijske genetike. Preciznije, autor raspravlja o primjenjivosti rezultata genetičkih istraživanja u historijskoj nauci, te o problemima koji mogu iz toga proizaći. Osim o terminološkim i metodološkim nejasnoćama koje se pojavljuju kod pokušaja primjene genetičkih istraživanja u širim povijesnim istraživanjima, autor raspravlja i o mogućim poteškoćama koje proizlaze iz upotrebe premalog broja DNK uzoraka na kojima se vrše ispitivanja. Također se diskutira o prilično širokom prostoru za manipulacije i senzacionalizam koji postoji kod pokušaja spajanja genetike i historije, pogotovo kada to rade nedovoljno stručni autori.

Ključne riječi: konteksti, identiteti, identifikacije, etiketiranje, jezici, etimologija, filologija, Slaveni, historija, sociologija, terminologija, narodnost, rodovsko-plemenska društva, rodovsko uređenje, populacijska genetika, geni, porijeklo, metodologija, politika, znanost

I. O (ne)stabilnosti “identiteta” i identifikacijskih obrazaca

Za početak ću iznijeti u osnovnim crtama neke stvari o kojima sam u prethodnim radovima na ovu temu pisao,¹ a koje mogu biti korisne i za ovo razmatranje.

Budući da je svaka društvena pojava proces, a ne točka, odnosno gibanje, a ne okamenjenost u prostoru i vremenu, termin “identitet” zapravo i nije posebno prikladan, već je možda primjerenije govoriti o procesu “identifikacije”.² U tom smislu zapravo i ne postoji npr. katolički, ili hrvatski, ili evropski, itd. “identitet”, koliko u stvari postoji “identifikacija” s katoličanstvom, ili hrvatstvom, ili evropejstvom, itd. Premda ovo može djelovati tek kao zanemariva terminološka razlika na koju ne treba obraćati previše pozornosti, to pitanje ipak ne bi trebalo potcjenjivati.

¹ Pijović M. 2011.; Isti. 2012.

² Vidi usput neka interesantna opažanja na temu sličnu ovoj, iako s nešto drugačijim i složenijim shvaćanjima o primjeni ovakve terminologije, u: Brubaker R. 2004. Vidi također zanimljivu studiju: Kaufmann J-C. 2006.

Promatranje društvenih procesa, i uviđanje da su oni upravo to, procesi, faze, gibanja, koja se izmjenjuju i ne “stoje na mjestu”, rijetka je pojava čak i među autorima koji se bave društvenim znanostima. Naime, pojam “identitet” kao da implicira “stalnost”, inertnost, dakle nekakvo gotovo “svojstvo” koje čovjek ili “grupa” *posjeduju* time što “imaju” identitet. Pojam “identifikacija” pak, nešto bolje ukazuje na promjenjivu, tj. fluktuativnu prirodu ljudskih obrazaca ponašanja, te bolje “opisuje”, tj. prikazuje društvena gibanja i njihovu promjenjivu narav. Ljudi “prelaze” s jednog identifikacijskog obrasca na drugi, tj. od jednog “identiteta” na “drugi”. Zavisno od konteksta ljudi se identificiraju ovako ili onako, i nikada ne participiraju u samo jednom “identitetu”. Stoga zapravo i ne postoji “imanje” identiteta. U pitanju nije “posjedovanje” nečega koliko *identificiranje* s nekim, s nečim, tj. poistovjećivanje s nekim “svojstvima”, “odlikama”; dakle, na neki način u pitanju je i oponašanje (određenih primjera, uzora, i sl.).³ To nije nešto što se “ima”, što se “posjeduje”, već je to prije svega *proces* kroz koji se prolazi, i sa njega prelazi na neki drugi proces, pa na neki treći, i tako neprestano dok god neka jedinka ili “grupa” ljudi žive i postoje. Zato je i upitno postoji li uopće “identitet”, tj. ima li smisla govoriti o “identitetu”, ili bi se prije svega trebalo govoriti o *identifikaciji* (odnosno o čitavom nizu identifikacijskih obrazaca u koje se, prema okolnostima, netko (ili neki) tokom života može (ali ne mora) “uklapati”).

Pritom sam u jednoj od prethodnih rečenica izraz “grupa” namjerno stavio pod navodnike (kao uostalom i izraz “identitet”),⁴ jer se površno promatrajući može steći dojam da skupine, odnosno grupe ljudi prolaze kroz nešto, kroz neke procese identifikacije, te da su grupe gotovo “nosioci nekog identiteta”, odnosno nosioci procesa identifikacije, itd. To zapravo nije točno. Nisu skupine ljudi, tj. grupe nosioci identifikacije – već su one upravo *rezultat procesa identifikacije* kroz koji prolaze neki ljudi. Preciznije rečeno, ono što “grupu” čini grupom, ono što omogućava *grupnost* kao takvu, jeste *proces identifikacije*, odnosno *poistovjećivanja* kroz koji prolaze neki ljudi. Ali ti ljudi pritom nisu od samog “starta”, od nekakvog “praizvora” i “praiskona” bili “grupa”, oni nisu “oduvijek” bili grupa – već oni tek kroz proces identifikacije *postaju grupom*, tj. samim svojim činom identificiranja s nekim obrascem

³ Vidi detaljno o oponašanju/imitaciji u kontekstu društvenosti u vrijednoj knjizi: Tarde G. 1903.

⁴ Vidi još o “grupi” u: Pijović M. 2012. 126-129.

ponašanja oni čine grupu, odnosno žive tu “grupnost”. Onog momenta kada ta masa ljudi prestaje da se identificira s nečim, oni više nisu “grupa” striktno uzevši. Oni mogu biti “potencijalna grupa”, ili “neaktivna grupa” ako hoćemo, ali oni i dalje nisu grupa u “punom smislu” te riječi, jer je identifikacija koja ih je činila grupom i zajednicom, koja je bila osnova njihove kolektivne veze nestala (uvjetno rečeno), odnosno više nije *aktualna*, tj. *aktivna*. Dakle “grupnost” – ili u najmanju ruku “aktivna grupnost” (uvjetno rečeno) – postoji, tj. traje dok traje proces identifikacije koji čini zajednicom/grupom sve one koji se identificiraju po toj nekoj zajedničkoj osnovi. Kada ta identifikacija prestane, obično se članovi te grupe “rasprše”, i možda se identificiraju po nekim sasvim drugim osnovama; i sada s nekima drugima, koji možda nisu bili dio te prethodne grupe – a s kojima sad dijele tu novu identifikaciju (odnosno s kojima sudjeluju u tom novom procesu identifikacije) – sačinjavaju neku novu grupu. Taj se proces dakako može ponavljati bezbroj puta, i svakako se ponavlja, a ljudi od jedne identifikacijske osnove, tj. od jednog identifikacijskog obrasca prelaze na drugi, pa na treći, pa četvrti, itd. – pa se zatim mogu vratiti na prvi, pa zatim preći na treći, i sl.

Naravno da je i ovo *pojednostavljivanje* mnogo dinamičnijih procesa koji se jako teško mogu obuhvatiti pojmovima, odnosno riječima.⁵ No, najvažnije je imati na umu da “identitet” zapravo i nije neko trajno stanje. Zato i kažem da bi pojam “identifikacija” možda bio bliži realnosti ljudskog ponašanja nego pojam “identitet”. Ili, na nešto drugačiji način rečeno, “identitet” se *svakodnevno oblikuje pomoću identifikacija*.⁶

U svakom slučaju, jasno vidimo koliko je pojam “identitet” zapravo “klimav” i nedorečen, koliko je varljiv, tj. koliki (posve pogrešan) dojam statično-

⁵ Na koncu, riječi na neki način “fiksiraju” stvari, a društvenost je proces, što ju čini teško “uhvatljivom”, i gotovo nemogućom za fiksirati.

⁶ Kaufmann J-C. 2006. 20. U tom smislu bismo pojam “identitet” tek *eventualno* mogli koristiti npr. i kao oznaku/naziv za sveukupnost djelovanja i postojanja neke (društvene) pojave – npr. osobe koja je “nosilac” tog identiteta, kojoj taj “identitet” “pripada”, odnosno, koja “pripada” tom “identitetu”. Odnosno, pojam “identitet” bi se možda tek *uvjetno* moglo koristiti i kao svojevrsnu “oznaku” za sve ono što neka osoba ili “grupa” jeste i što predstavlja, za sveukupnost njenih osobina, njenih različitosti, njenih identifikacija, odnosno uopće, njenih iskustava. Jasno, i takvo bi značenje pojma “identitet” bilo i dalje *vrlo manjkavo*, jer jako dobro znamo da neka osoba, kao ni neka “grupa” nije svaki dan “ista”, odnosno da to što ona “jeste” nije nepromjenjivo i stalno – odnosno da se “stalnost” i “promjenjivost” isprepliću na veoma složene načine u svakoj od naših ličnosti, tj. u svakome od nas.

sti ostavlja. Mudro je stoga upamtiti da nam i “identitet” i “identifikacija” prije svega trebaju služiti kao *analitičke kategorije*. Pritom, niti jedno od analitičkih oruđa koje koristimo ne bismo smjeli početi promatrati kao vjerne kopije društvene stvarnosti, jer to svakako nije slučaj.

Ipak, iz svega izrečenog ne bi trebalo zamišljati ljudsku društvenost kao konstantno i bezglavo “plesanje”, tj. gibanje od jednog obrasca ka drugome, kao da ne postoji apsolutno nikakva “stabilnost”,⁷ odnosno, kao da ne postoje obrasci kojima se ljudi nekom većom frekventnošću vraćaju, tj. kojima se “utječu”. Svakako, nije suvislo govoriti o “identitetima” kao o trajnim stanjima – ali istovremeno, nije mudro niti govoriti o njima, odnosno o “identifikacijama” kao o nasumičnom “skakutanju” od jednog obrasca identificiranja ka drugom,⁸ bez ikakvoga reda ili bez ikakve veze.

Naime, ako bismo zamišljali procese identifikacije u smislu prevelike fluktuativnosti i promjenjivosti ljudskih obrazaca ponašanja, moglo bi se postaviti pitanje kako i zašto uopće onda nastaju i opstaju određeni obrasci ponašanja kojima se ljudi “vraćaju” rjeđe ili češće? Kako je uopće moguća civilizacija, ili država, te čvršće povezano društvo, odnosno zajednica, ako ljudi svako malo mijenjaju načine na koje se identificiraju, i logiku po kojoj se identificiraju? Kada bi naime stvari zaista funkcionirale tako da ljudi non-stop prelaze iz jednog obrasca identifikacije (smetlar, pekar, kovač, Srbin, kršćanin, itd.) u neki drugi (Hrvat, budist, Evropljanin, vojnik, pjevač, kuhar, itd.), bez nekog “reda” ili “logike”, bez neke “unutrašnje tendencije”, tada ne bi postojala nikakva društvena stabilnost, zar ne? Ne bi bilo moguće udariti temelje “narodima”, “državama”, tj. raznim društvenim institucijama, ili uopće, bilo kakvim oblicima društvenog povezivanja. Dakle, teško da bi u takvim okolnostima uopće bilo moguće ostvariti nekakvu društvenu stabilnost i ravnotežu na duže staze.

Kao prvo, bitno je da niti jedno od ovih shvaćanja, tj. niti jedan od ovih “modela” ne doživljavamo kao “apsolutne”, kao “sveobuhvatne”. Naime, niti ljudi stalno napuštaju neki obrazac identificiranja radi prihvaćanja nekog dru-

⁷ Ponešto o (privremenoj) “stabilizaciji” identiteta kroz različite društvene prakse vidi npr. u: Pternai-Andrić K. 2012., Gehlen A. 1994., a vidi usput i: Canetti E. 1984., Moscovici S. 1997.

⁸ Usput, o “identifikaciji” s psihološkog, odnosno psihoanalitičkog aspekta ponešto se može naći u: Freud S. 1949., a još o psihologiji identifikacije, te anatomiji identificiranja vidi u: Moscovici S. 1997. 112-184.; dok o fenomenu imitacije (koji je najuže vezan s identifikacijom) u kontekstu društvenosti, te ulozi imitacije u stvaranju i održavanju društvenih veza vidi odličnu, i nažalost ponekad zanemarivanu studiju: Tarde G. 1903.

gog, da se ovome prvom nikad više ne bi vratili; ali isto tako, ljudi ne žive stalno “utopljeni” u jednu stvarnost, tj. jednu razinu društvene stvarnosti, nikad ne mijenjajući načine promatranja svijeta i sudjelovanja u tom svijetu.

Osim toga, jedna razina problema svakako proizlazi i iz činjenice da nosioci društvene moći žele imati nadzor nad onime što se događa u nekom društvu, odnosno nad “članovima” tog društva. Svaka vlast želi “klasificirati” svoje podanike radi lakše kontrole i upravljanja istima. To neminovno dovodi do opasnog *simplificiranja složene društvene stvarnosti*, ali je otvoreno pitanje bi li bez takvog postupka ikakva vlast bila uspješna. Bi li uopće nešto što zovemo “uređenim društvom” bilo ostvarivo? Kako god bilo, tim postupkom se simplificira postojanje različitih društvenih elemenata, i svakog bića. Vrš se klasifikacija koja vlasti treba olakšati njen posao upravljanja društvom, a ta klasifikacija i kategorije u koje se “utrpavaju” raznorodni društveni elementi, po prirodi stvari *bitno banaliziraju* te elemente i njihove međusobne veze. No za nas je ovdje bitno da to postoji kao proces, kao tendencija, i da je otkad je vlasti i vladanja takvo nešto postojalo.

Ali opet se možemo pitati, zašto se onda neki ljudi više, odnosno jače vezuju za jedan tip identifikacije (npr. “državni”), a ne za neki drugi? Zašto recimo kroz povijest nije stvorena neka politička jedinica npr. pekara ili vodoinstalatera, koji bi onda imali svoju pekarsku ili vodoinstalatersku “državu”? Zašto se države vezuju za teritorije, ili za “rodove” i “narode”? Zašto se npr. Češka zove baš tako, po nekim “Česima”, a ne recimo “Poljoprivredska” – po poljoprivrednicima koji obrađuju zemlju? Zašto su recimo vjerske identifikacije obično nešto čvršće i trajnije, odnosno zašto kod ljudi religijske identifikacije obično imaju nešto jači utjecaj i ugled nego recimo strukovne? Zašto se neka skupina ljudi koja se bavi kušanjem vina ne može nametnuti svijetu na način kako to može neka skupina koja se klanja nekom bogu, ili nekoj “nebeskoj sili”? Zašto su dakle neki identifikacijski obrasci “uspješniji” od drugih, odnosno, zašto nas neki obrasci identifikacije međusobno povezuju jače, a neki slabije, i zašto neki obrasci povezuju veći broj ljudi, a neki manji broj ljudi?

Na ovakva pitanja može se ponuditi nekoliko odgovora, a ovdje ću navesti tek neke smjernice za razumijevanje ovog problema.

Jean-Claude Kaufmann u jednoj svojoj studiji dobro primjećuje:

Najveća razlika među osobama proizlazi iz brojnosti i raznolikosti njihovih “mogućnih sebstava”, što je ... posljedica resursa kojima raspolažu. Kad je izbor raspoloživih identiteta bogat, totalizacije su kratke; one se sukcesivno izmjenjuju

dovodeći do izmjenjivanja oprečnih etičkih i kognitivnih sustava. Ego se pretvara u manipulatora provizornih totalizacija, te neminovno razvija jedan gestualni, ili čak refleksivni odmak od svojih promjenljivih sebstava. Suprotno tome, kad je izbor ograničen, totalizacija se ponavlja (i nužno postaje krutom) na jednim te istim slikama, eksplikativni naznačitelj ustaljuje se, dovodeći katkad do potpunog zatvaranja osobnosti. Totalizacija više nije partikularna, ne ovisi o trenutku ili određenom kontekstu, već definira samog pojedinca.⁹

Nešto drugačije rečeno, što veći kulturni kapital netko posjeduje, što više informacija ima, i što brojnijim znanjima i tehnikama raspolaže, to su mu (kulturni i identitetni) “horizonti” širi, i to će se s većim krugom pojava moći identificirati. Što su kulturni resursi manji, i što je čovjek spoznajno, da se tako izrazim, siromašniji – to će njegov krug identifikacije, domet identifikacije biti slabiji. Ljudi koji raspolažu većim društvenim i kulturnim kapitalom mogu se lakše prebacivati iz uloge u ulogu, te se bez većih teškoća identificirati s većim brojem pojava nego što je to slučaj s ljudima čiji je kulturni i društveni kapital zanemariv. Oni također zahvaljujući tome mogu lakše uzeti svojevrstni kritički odmak od sebe, od pojedinog identiteta, odnosno identifikacije, tj. uloge koju igraju u pojedinom kontekstu. Ljudi pak čiji je kulturni i društveni kapital bitno manji, imaju suženiju percepciju realnosti, da se tako izrazim, te manje brojne uloge koje mogu odigrati, odnosno, imaju bitno suženije mogućnosti “izbora” životnih uloga – ali isto tako (a ovo je vrlo bitno) i jače prijanjaju uz one uloge, odnosno identifikacije koje “imaju”, tj. koje su im na raspolaganju.

No, uz ova maločas iznesena načelna opažanja, važan dio odgovora na ranije postavljena pitanja, među ostalim moramo tražiti i u ljudskoj psihi, te u nekim, uvjetno rečeno socio-biološkim faktorima, odnosno u nekim, krajnje uvjetno rečeno “urođenostima” ljudskog postojanja.

Recimo, ako smo vezani za neki teritorij, veza s tim teritorijem, i identificiranje “sebe” i “svojih” kao onih koju su vezani za taj prostor je logično. Bez teritorija, neke zemlje, nekog prostora, nekog tla pod nogama ne možemo postojati. Logično je da će se s time identificirati daleko veći broj ljudi nego npr. s proizvodnjom sireva. Moguće je da će i sirarske udruge imati velik broj pristaša, ali vjerojatno manje nego “zavičajne” udruge (i pitanje je koliko će

⁹ Kaufmann J-C. 2006. 150. Treba dodati da ovo Kaufmannovo potcjenjivanje konteksta u posljednjoj citiranoj rečenici nije posve primjereno. Mislim da je iz svega što sam dosad govorio o “kontekstu” to prilično jasno.

sirarski identitet, odnosno identifikacija, moći mobilizirati ljude za neki cilj).

Nije slučajno što je npr. kod nacionalista popularna sintagma “krv i tlo”. Ona naime cilja na nešto što ulazi u same *osnove* našeg postojanja. Naime krv, “naša” krv, naši srodnici, to je jedna od osnova naše društvenosti. A opet tlo, prostor na kojem živimo, je preduvjet samog postojanja. No isto tako i religije, ono dakle što povezuje “nas” s našim pokojnicima, našim precima, odnosno njihovim dušama i duhovima; ali istovremeno i s nekim “višim bićem”, s nekakvim pretpostavljenim “izvorom života” koji treba umiriti, zadovoljiti, kojem se treba klanjati, i od kojeg se nešto traži, ali i kojem se nešto žrtvuje – to zaista jeste jedna od temeljnih razina ljudskog postojanja, ljudskog mišljenja i djelovanja.

Većina ostalih stvari može se, uvjetno, nazvati *nadgradnjom*. Specijalizacija, usavršavanje rada, ljudskih sposobnosti, i sl., može donijeti i donosi nove pojave s kojima, ili putem kojih, ćemo se identificirati. Ali srodstvo/rođaci/obitelj (npr. razmnožavanje i zaštita), zemlja, tj. tlo (npr. kao izvor hrane i mjesto boravka), kao i “više sile” (koje upravljaju našim životima, pa i čitavim svemirom, te ih se “mora” udobrovoljiti kako bi život bio uspješan i podnošljiv) – to su nekakve “osnove” za većinu ljudi. To je na koncu konca nekakav “životni minimum”.

Jedan također vanserijski bitan element je i jezik, koji ulazi u sferu najznačajnijih obrazaca, zajedno s ova prethodna tri. Upravo je jezik osnovno sredstvo općenja, kako s “višim silama”, tako i sa “rodom”. Bez njega ne bismo uopće postojali kao društvo, kao masa koja može međusobno komunicirati i razumjeti se. Štoviše, upravo zahvaljujući jeziku kao komunikacijskom sredstvu *par excellence*, mi od mase bez nekih posebnih “veza” možemo postati dobro “povezana” masa koja se umije sporazumjeti, a time može i oblikovati zajednicu. Dakle bez jezika ne bi bilo niti zajedništva, odnosno života kakvog poznajemo u okviru ljudske društvenosti, niti bi bilo kulturnog stvaralaštva, itd. Zato ovaj element treba uračunati u prethodne, jer predstavlja jedan od osnovnih preduvjeta ljudske društvenosti kakvu poznajemo.

“Ovostranu” zaštitu dakle, pruža nam porodica, tj. *rod*. “Onostranu” zaštitu (od prirodnih sila i pojava koje nisu u našem “dohvatu”, u našoj “moći”, pa nam treba nešto da nas od toga štiti) pružaju nam *vjerski obredi*. Striktno pak “biološke” osnove bez kojih nije moguće opstati – hrana, voda, itd. – pruža nam tlo, prostor, *zemlja* na kojoj živimo. A važno vezivno sredstvo svih tih pobrojanih elemenata je *jezik*. Stoga su prostor, religija, srodstvo, ali i jezik

predstavljali kroz najveći dio ljudske prošlosti neke od temeljnih “materijala” od kojeg se oblikovao društveni i mentalni pejzaž ljudskih bića.

Zato i nije čudno se da čak i u “naprednim” civilizacijama – čak i u periodima kada smo “nadišli” neke osnovne egzistencijalne prepreke koje smo u ranijim fazama postojanja imali – ljudi često vraćaju tim “osnovama”. Nije čudno da bez obzira na čitav niz identifikacijskih obrazaca po kojima se ponašaju, velik dio ljudi, posebno u trenucima osobnih, ili širih društvenih kriza i nesigurnosti, bježi ka “osnovama”, u “zagrljaj” upravo tih “vrijednosti”. Odnosno, ne čudi što ti i takvi identifikacijski obrasci, tj. kolektivna shvaćanja vezana upravo za te sfere ljudskih života, kao da imaju “posebnu vrijednost”, i mnogo su “stabilniji”, odnosno učestaliji, a ljudsko je identificiranje s njima mnogo češće, ili makar mnogo intenzivnije nego s nekim drugim obrascima ponašanja. Tih nekoliko pobrojanih faktora kao da čine fundamentalne elemente, same temelje ljudske društvenosti, a posebno ljudske društvenosti kroz dobar dio povijesti. Zato ne čudi što obrasci ponašanja i identifikacije vezani upravo za te pobrojane faktore nad ljudima imaju možda i najveću “moć”, tj. što im se ljudi često vraćaju, nerijetko kao “okosnicama” svog postojanja, svog “bitisanja”, kao – krajnje uvjetno govoreći – “temeljnim” identifikacijskim obrascima.¹⁰

Imajući sve ovo na umu, možemo reći da – bar za vrlo veliki broj ljudi – postoje (ili su bar kroz povijest postojali) neki “dominantni”, ili makar “favorizirani” obrasci ponašanja i identifikacije, neki koje se smatra “temeljnima”, ili ih se želi nametnuti kao “temeljne”. Svakako nije slučajno što kroz povijest svijeta, pa tako i danas, najčešće takve obrasce predstavljaju upravo oni koji dolaze iz sfere onog “četvorstva” koje sam spominjao. Ili se ljude posebno tjera u “državne”, “zemaljske” i sl. “torove”; ili ih se tjera u “narodne” (“etničke”),

¹⁰ Primjera radi, nema sumnje da su u osmanskoj državi na Balkanu, u različitim kontekstima, različite mase ljudi imale najrazličitije obrasce ponašanja. Ni “Turci” nisu bili stalno Turci, ni “kršćani” nisu bili stalno kršćani, itd. Ali, jedna od “temeljnih” crta koja se provlačila, nekakva “posebno važna” odlika koja se favorizirala od strane samih “čuvara poretka”, bila je svakako religija. Ona nije bila niti jedini, niti uvijek najvažniji obrazac po kojem se ljude prepoznavalo od strane vlasti – niti su svi živjeli samo imajući religiju na umu, jer to je nemoguće (niti jedna masa ljudi, niti jedan čovjek, ne može se identificirati samo po jednom obrascu, i živjeti samo po jednoj “šablona”). Ali, to je ipak bilo nešto čemu su se ljudi posebno priklanjali, čemu su posvećivali veliku pozornost, i što je imalo ogromnu ulogu u oblikovanju prostora kojim je ta država stoljećima vladala (jer su dakle i same elite, tj. vrh društvenih struktura forsirale upravo taj identifikacijski obrazac).

dakle “rodovske”, tj. srodničke “torove”; ili u vjerske, religijske, “božanske”, “molitvene”, dakle “torove” koji se tiču općenja s “višim silama”; ili pak u “komunikacijske torove”, u zajednice “međusobno razumljivih”. Naravno, ljudi se mogu razumijeti po raznim osnovama. Nekad je dovoljan pogled. Nekad uživanje u istom umjetničkom djelu, ili u prirodi. No za većinu ljudi većinu vremena temeljna razina sporazumijevanja je jezik. Te pobrojane pojave dakle, ti elementi, obično imaju na ljudski imaginarij najjači utjecaj.

Koliko znam, niti jedna suvremena svjetska država ne postoji na “strukovnim” temeljima. Niti jedna od njih ne postoji na temeljima ljubavi prema biljkama. Nema države “karanfiloljubaca” ili “botaničara”. Nema “države ribara”, “države ljubitelja kruha”, ili “države slastičara”. Ali postoje države “vjernika”, sljedbenika neke konkretne “više sile”; kao što ima i država rodova, odnosno “naroda”, koji bi navodno trebali biti potomci iste osobe, ili grupe srodnika – što će reći, trebali bi, prema tom uvjerenju imati “istovjetno porijeklo”. Također, očekivano, “države” se nalaze na određenom teritoriju koji se prisvaja, i smatra “našim”. To je famozni “Lebensraum”, životni prostor u koji se “ne smije dirati”. Ili se pak države baziraju na komunikacijskim, najčešće jezičkim vezama, odnosno na suživotu ljudi istog, tj. sličnog jezika (ili se pak od jezički heterogene mase pokušava političkim inženjeringom stvoriti jezički homogena masa, što je svakako izuzetno čest slučaj, zapravo to je upravo najčešći slučaj – ali je za nas ovdje posebno bitno pozivanje na jezik i “jezičko zajedništvo”, a ne to postoji li ono u praksi zaista ili ne postoji). Ovi pobrojani obrasci identifikacije su učestaliji, i svakako promovirani kao “važniji” od nekih drugih obrazaca. To je naravno često veoma subjektivno shvaćanje, koje uglavnom promovira vrlo uzak krug ljudi na vlasti, ali to ponašanje, i favoriziranje tih obrazaca identifikacije kao “temeljnih” svakako ima svoje posljedice, i to vrlo “objektivne”, pa o tome treba voditi računa.

Znači, nema sumnje u to da *niti jedan obrazac identifikacije nije stalan*, odnosno neprekinut. Ali, također, nema sumnje da se nekima od njih ljudi – ali i uopće društva, odnosno pojedini dijelovi istih – utječu, odnosno vraćaju češće; ili pak, da mnogim ljudima, kao i masama uopće, određeni obrasci ponašanja znače više od nekih drugih obrazaca ponašanja i identificiranja. Kao što sam već rekao, neke bismo “identitete”, tj. identifikacijske obrasce kad nisu “aktivni”, tj. kad se po njima ljudi ne identificiraju, mogli smatrati “pasivnima” – makar uvjetno – toliko da ih razlikujemo od onih obrazaca koji su u datome

momentu na “dnevnom redu”, tj. koji su “aktivni”.¹¹

U tom smislu, naši su “identiteti”, tj. preciznije rečeno identifikacije, pomalo kao uloge na pozornici. Igramo jednu, “presvučemo” se, sada smo u drugom kostimu i igramo drugu identifikaciju. Iza pozornice, u svlačionici – za koju jednostavnosti radi recimo da se u ovom slučaju podudara s našim umom – postoji mnoštvo rekvizita i maski koje smo sakupili kroz život, i mi možemo preuzeti gotovo bilo koju od tih “maski”, tj. uloga. Naravno, broj uloga nije neograničen, i uvelike zavisi od habitusa, od sredine u kojoj se nalazimo, od društva koje nas okružuje, od kulturnog kapitala kojim raspolažemo, itd. Neka društva, tj. njihove elite, ciljano nastoje opskrbiti svoje “glumce”, odnosno “članove” malim brojem rekvizita, odnosno nastoje ih spriječiti u tome da nabave veći broj “rekvizita” – jer žele da se igra što manji broj uloga, odnosno da se održi što je duže moguće, što manji raspon “različitosti” u okviru tog društva. Naime, što su si ljudi međusobno sličniji, i što je njihovo ponašanje šabloniziranije, to se njima lakše upravlja.

U svakom slučaju, kad govorimo o “identitetima” i identifikacijama u svakodnevnom životu, mnogo nam toga u velikoj mjeri zavisi od količine intelektualnog i kulturnog, tj. uopće društvenog kapitala kojim netko raspolaže. Što je taj kapital veći, broj uloga koje možemo igrati je veći. Što je taj kapital manji, broj uloga koje ćemo igrati je manji. Nema sumnje pritom, da svi imamo više uloga koje igramo – i to je *nepromjenjivo*. Različitosti su prisutne već i zbog prirode samog ljudskog postojanja, i zavisno od konteksta mora se mijenjati i naše ponašanje u nekoj mjeri, pa shodno tome i identifikacijski obrasci. Isto tako, činjenica da, što je taj kapital veći čovjek će moći igrati veći broj uloga, sama po sebi ne znači da će on svakom od tih identifikacijskih obrazaca, tj. svakoj od tih uloga pridavati isti značaj, ili da će ih sve podjednako favorizirati. Mnogi se ljudi iz raznih razloga i pod raznim okolnostima vole vraćati na neko svoje – uvjetno rečeno – “omiljeno mjesto”, ili “omiljena mjesta”; a takva

¹¹ Dakle, kada se netko identificira kao pekar ili moreplovac, odnosno kad netko kopa kanal, pa je fizički radnik, očito u tom momentu, tj. u toj fazi svog dana on nije ni “Hrvat”, ni “kršćanin”, već upravo “radnik”. No to ne znači da je to njegovo “hrvatstvo” ili “kršćanstvo” umrlo, nego da naprosto nije aktualno, jer za njime nema potrebe. Doći će faza kada će se pojaviti potreba za preuzimanjem “uloge” Hrvata ili kršćanina, odnosno za napuštanjem “uloge” radnika. To neće značiti da taj čovjek više nije radnik, u nekom “apsolutnom” ili “trajnom” smislu – već jednostavno da to njegovo “radništvo” nije više aktualno u toj fazi njegovog postojanja (koja može trajati nekoliko minuta, ili nekoliko sati, primjera radi).

su “mjesta” vrlo često vezana upravo za ona tri-četiri elementa koja sam malo ranije spominjao.¹²

II. Malo o jeziku i identifikaciji (“identitetu”) u prošlosti

U jednoj prethodnoj raspravi/članku osvrnuo sam se na nekoliko mjesta na problem odnosa jezika i “identiteta”, tj. jezika i identifikacije: *No jednako tako, ni istost dijalekta ili jezika, sama po sebi nije nikakav argument za to hoće li se neki ljudi osjećati srodnima u smislu da se vide kao isti “narod”, pa niti će to čak, samo po sebi značiti da nužno osjećaju nekakvo “jezičko zajedništvo” (opet su nam slavenske grupacije s Balkana divna ilustracija toga). Naime, kada kažemo kako su “Romani”, “Germani”, “Slaveni”, itd., prije recimo 1000 ili 1500 godina bili napose “jezičke skupine”, to je točno – ali prije svega u smislu da su sačinjavali istojezičke prostore, tj. obuhvaćali govornike istog jezika. Čak i te kategorije poput “jezičke grupe” su prije svega naučni koncepti, naprosto zato što mi ne možemo tvrditi (zbog nedostatka dokumentacije/izvora) da su se svi ti Slaveni, Romani, Germani, itd., osjećali, i mislili o sebi kao o “jedinstvenim jezičkim zajednicama”, te kao o “Slavenima”, Germanima”, ili “Romanima”. Koliko je netko iz Andaluzije (južna Španjolska) u 8. st., tko je pričao romanskim govorom, znao da postoje Romani u Furlaniji (sjeverna Italija), ili koliko je neki govornik slavenskog jezika iz okolice današnjeg Kijeva u 8. st. znao za postojanje Slavena na području jugoistočne Bavarske, to mi ne možemo danas ustanoviti. U tom smislu “jedinstvo” tih govornika istog jezika, prije svega predstavlja našu naknadnu rekonstrukciju. Odnosno, preciznije rečeno, ti su ljudi govorili istim, odnosno srodnim jezicima, i to nije upitno. Ali ono što jeste upitno je smijemo li tvrditi da su ti ljudi znali jedni za druge, i da su u tom smislu osjećali “jezičko zajedništvo”. “Objektivno”, oni su bili jedna jezička “grupa”, ali za njihovo “subjektivno” shvaćanje (njihovu autopercepciju) to ne možemo znati, niti tvrditi tek tako.¹³*

Imajući ovo gore na umu, želio bih se sada ukratko pozabaviti pitanjem imenovanja jezika nekom etiketom – bila ona po naravi “striktno” jezička, ili više politička, ili više etnička, ili nešto treće – te iznijeti još neka opažanja za koja vjerujem da mogu biti korisna pri izučavanju identifikacijskih obrazaca

¹² Ipak, rekao bih da će “povratak” na tih nekoliko pobrojanih “omiljenih mjesta” biti nešto učestalija pojava kod ljudi s manjim intelektualnim, kulturnim, i društvenim kapitalom, nego kod onih s većim.

¹³ Pijović M. 2012. 65. fusnota 134.

vezanih za jezik u prošlosti. Pritom svakako treba imati na umu da je ovo što slijedi tek pojednostavljeni “model” kojem je temeljni cilj da pojasni neke osnove, i prikaže određene pojave u glavnim crtama. Realnost je naravno *uvijek složenija*, i to ne treba nikad zaboraviti.

Pritom je odmah potrebna jedna napomena. Ovo maločas spomenuto o “naravi imenovanja” treba svakako uzimati kao uvjetno, jer to će zavisiti od konteksta. Recimo “srpski jezik” može biti “politička platforma” za imenovanje jezika, a ne nužno samo narodnosna, tj. etnička. Na primjer, možda će neki Srbin taj naziv koristiti kao oznaku za jezik kojim priča njegov narod, dok će možda neki Arbanas iz Srbije taj naziv koristiti također kao naziv za svoj jezik, ali ne u smislu narodnosti, tj. ne iz narodnosne perspektive, već iz političke, npr. logikom – “živim u Srbiji, pa pričam srpski jezik”. Ono što pokušavam reći jest da neko ime koje je možda “izvorno” bilo narodnosna etiketa (nebitno je li riječ o imenu “Srbin”, “Hrvat”, “Bugarin”, itd.), može biti i politička, i vjerska, itd., ali i obratno, sve zavisno od konteksta. A samim time, i kada se prema takvim etiketama imenuje jezik, njihova logika ne mora biti isključivo jednoobrazna, tj. “polazište” za etiketiranje ne mora biti samo narodnosno, nego može biti i političko, ili kakvo drugo.

U tom smislu, jezičke etikete koje su nastale od etikete/naziva nekog naroda, nisu nužno uvijek kad se koriste upotrebljavane iz “narodnosne” perspektive, već to zavisi i od konteksta. Na koncu, i ime “Slaven” je prvo označavalo jezičku grupu, pa tek onda i narodnosnu (o ovome će još biti riječi malo niže u tekstu). Dakle, ta (i) “narodnosna” etiketa bila je “izvorno” jezička. Recimo, pojam “slavenski jezici” može biti korišten kao oznaka za jezike kojima pričaju slavenski narodi, u smislu ljudi koji su pripadnici nekakvog “slavenskog roda”, odnosno nekakvog manje ili više apstraktnog koncepta “etničkog slavenstva”. Ali isto tako, može biti korišten i kao oznaka za jezike kojima pričaju govornici “slavenskih jezika”, u smislu srodnih, pa i međusobno razumljivih jezika (što i jeste izvorno značenje pojma “Slaven”). Dakle, “Slaven” i “Slaven” nisu nužno isto. Možda je još bolji primjer naziv “engleski jezik”. Izvorno, on je možda mogao označavati jezik kojim pričaju Englezi, tj. ljudi anglo-saksonskog porijekla. Ali *semantičko polje nekog pojma se prilagođava kontekstima*, pa u kontekstu upotrebe pojma “engleski jezik”, kao i upotrebe samog tog jezika, od strane recimo nekog Pakistanca ili Kenijca, možemo opravdano pretpostaviti da za njega “engleski jezik” nije engleski zato jer bi bio anglosaksonski, ili zato jer bi on taj jezik imenovao kao jezik “svog”, engleskog “naroda”.

Radi se naprosto o nazivu za jezik koji on koristi *po inerciji*, zato jer zna da se to zove “engleski jezik”, ali mu pritom ne daje ono značenje koje mu možda daje “pravi” Englez; tj. taj naziv za Pakistanca ili Kenijca nema nužno istu onu semantičku dubinu i širinu kakvu ima za korisnika tog jezika koji jeste Englez u nekakvom etničkom smislu.

Isto je svakako bilo i u Antici, recimo s grčkim jezikom. Ogroman broj autora koji su stoljećima pisali grčkim/helenskim jezikom, i čija su nam djela do danas sačuvana, svakako nisu bili Grci, niti su ikada vidjeli “Heladu”. Preciznije, bili su *i* Grci, ali isključivo u jezičkom (i eventualno “kulturnom”, npr. onako kako je to prikazao Atenjanin Isokrat u svojim “Panegiricima”) smislu, tj. u smislu upotrebe jezika koji se zove “grčki” – a koji je u to doba na Mediteranu imao donekle sličnu ulogu kao u suvremenom svijetu engleski jezik. Ali pojam “grčki jezik” nije mogao/morao imati isto značenje npr. za Cezara, kao i za Perikla. Periklu je to bio jezik njegovog naroda. Cezaru je to bio jezik učenosti. Periklu je “grčki jezik” morao/mogao imati drugačiju “semantičku vrijednost” nego npr. Cezaru (osim dakako, hipotetski pričam, ukoliko se Cezar ne bi privatno smatrao dijelom “helenskog naroda”, ili nešto slično).

Dakle, čitava masa ljudi može koristiti neki jezik i imenovati ga nekim imenom. Ali što to ime znači kojem od tih ljudi, odnosno kakvu mu (semantičku, tj. značenjsku) vrijednost pridaju korisnici tog jezika i imena, to je druga stvar. Isto tako, ljudi se asimiliraju, i jezički, i etnički, i na druge načine. Pa bi u slučaju potpune asimilacije vjerojatno i onaj naš Pakistanac, kada bi se do kraja “poenglezio”, možda počeo percipirati “engleski jezik” zaista kao jezik “svog roda”, jer bi i sebe smatrao Englezom.

U svakom slučaju, nerealno je svim govornicima nekog jezika pripisati identičan tip osjećanja prema tom jeziku, odnosno identičan set značenja koja bi taj jezik i njegovo ime pokrivali za te različite ljude. Iako, moramo biti realni, i imati na umu da zbog pomanjkanja izvornog materijala koji bi možda mogao o tome svjedočiti, posebno za dalju prošlost, možemo samo nagađati kakav je sve mogao biti odnos prosječnog čovjeka prema jeziku (ili jezicima) koji je koristio – stoga su i sve ove primjedbe koje iznosim prije svega *načelne naravi*.

Pritom ne pravim raziliku samo logikom da je svaki čovjek svijet za sebe, te da “ima mišljenja onoliko koliko ima i ljudi”, već se radi i o tome da su i masovni identifikacijski obrasci, tj. “identiteti” različitih grupa ljudi svakako mogli izroditi i različite percepcije nekih pojava (“grupne percepcije”, ili makar pokušaj da se stvore takve “grupne percepcije”, tj. kolektivni pogledi na

svijet) – a koje su mogle biti prihvaćane od članova tih grupa, i koje su se onda vjerojatno manifestirale u životima tih ljudi (kako kao individua, tako i kao (povremenih) participanta u tim različitim tipovima grupizama i kolektivizama). Dakako, osjećaj prema nekom jeziku, ili uopće nekom komunikacijskom instrumentu, ne mora imati nikakve veze s poznavanjem tog instrumenta (recimo, opet hipotetski govorim, Cezar iako nije bio Grk po “porijeklu”, te iako nije bio “izvorni govornik” grčkog jezika, mogao je znati baratati grčkim bolje od Perikla koji jeste bio Grk).

Da se sada vratim na glavnu nit ovog teksta. Zamislimo hipotetsku situaciju, da npr. na prostoru današnje Mađarske i jednog dijela njoj susjednih zemalja, tj. Panonske nizine u širem smislu, prije nekoliko hiljada godina žive “Slaveni” i “Germani”. Ljudi koji pričaju jezikom koji danas klasificiramo kao “germanski” žive u zapadnom dijelu Panonije, a ljudi čiji jezik klasificiramo kao “slavenski” žive u istočnom dijelu Panonije. U središnjem dijelu te regije dvije se “grupe” dodiruju, tj. govornici ta dva jezika dodiruju se i miješaju na potezu uz srednji Dunav, recimo u zoni između Budimpešte i Beograda. U kojem dijelu te Panonije će se naprije pojaviti nekakva izraženija jezička svijest? Kao što je poznato, ljudi se identificiraju jedni u odnosu na druge, te bez različitosti i “drugosti” nema ni “istosti”. Ja sam “ja” samo zato što postoji i “drugi”, tj. “on” – u odnosu na kojeg “ja” postajem svjestan “sebe”. Dakle, u toj našoj hipotetskoj situaciji u Panoniji, jezička svijest, svijest o različitosti od “njih”, a time i “istosti” svih “nas” koji nismo “oni”, tj. nismo “kao oni”, pojavit će upravo na onom prostoru gdje se dodiruju dvije “grupe” – tj. ono što će postati dvama grupama – odnosno gdje se dodiruju ta dva različita jezika.

Odavno je poznato shvaćanje da pojam “Sloveni/Slaveni” (pl. *Slověně*, sing. *Slověninъ*) označava one koji slovkaju, tj. koji koriste riječi (od “slovo” – što može značiti *riječ*, ali u širem smislu i *govor*), koji govore; preciznije, one koji koriste razumljive riječi, odnosno koji govore razumljivo.¹⁴ S druge strane pojam “Nijemac/Nemac” (sg. *Němec*, pl. *Němci*) označavao bi one koji su “nemi”, tj. nijemi (od *němъ* – što može značiti *mrmljanje* ili *nerazumljivo*

¹⁴ Vidi usput u: Trubačov O. 2005. 11-12., 109-111., 115-117. Naravno, kao i oko mnogih drugih pitanja iz prošlosti, tako se i oko etimologije imena “Slaven” može pronaći više shvaćanja (vidi npr.: Conte F. 1989. 88-93.; Barford P. M. 2001. 29.), no ovo koje spominjem je daleko najuvjerljivije i najizglednije objašnjenje dosad izneseno u literaturi na ovu temu. Vidi detaljnije o ranom periodu Slavena, kao i o njihovom jeziku, u već spomenutoj odličnoj studiji: Trubačov O. 2005.; a vidi usput i korisne studije: Katičić R. 1998.; Schenker A. M. 1995.

pričanje, ili naprosto *nijemost*), odnosno one koji su “nijemi” za “nas”, one koji pričaju “nama” nerazumljivo, i ne govore “naški”. Radilo bi se po svemu sudeći, o primarnom impulsu razlikovanja, a onda slijedom toga i identificiranja: “primarnom” u smislu da etimologija i semantika ukazuju na to da nije riječ o političkom ili etničkom/narodnosnom etiketiranju jezika, odnosno o etiketiranju do kojeg obično dolazi u nekoj kasnijoj, uvjetno rečeno “zrelijoj” fazi postojanja neke grupe ljudi koji vrše etiketiranje (npr. “alemanski jezik”, “francuski jezik”, “talijanski jezik”); već izgleda da je riječ upravo o “primarnom” (jezičkom) etiketiranju u smislu da se isto javlja na gotovo “arhajskom” stupnju postojanja neke mase ljudi koji se tek oblikuju kao jezička “zajednica”, tj. koji tek počinju postajati svjesni onoga što ih međusobno “spaja”, i onoga što ih “razdvaja” od “drugih” koji ih okružuju. Dakle, riječ bi bila o etiketiranju koje se javlja kada se pojavljuje i oblikuje svijest o jezičkoj “drugacijosti”, a slijedom toga i “istosti”: “Nemci” – *oni koji pričaju nerazumljivo* (dakle “oni”), “Sloveni” – *oni koji pričaju razumljivo* (dakle “mi”).

Ovdje je potrebna jedna kraća napomena. To što mi već stoljećima nazivamo “Nemcima”, tj. “Nijemcima” ljude koji spadaju u tzv. germansku grupu jezika, samo po sebi ne znači nužno da je izvorno pojam “Nemac” označavao upravo to. Preciznije, treba voditi računa o tome da postoji mogućnosti da se vremenom (odnosno iskustvom, budući da nije protok vremena, već iskustva, ono što mijenja stvari) – zato jer su možda preci govornika germanskih jezika činili većinu tih “Nemaca” u nekom “formativnom” periodu slavenske prošlosti – taj naziv zaista počeo vezivati isključivo za njih, pa danas označava upravo te ljude, tj. pripadnike te jezične grupe. No u samim počecima, kada su se tek počeli javljati ti nazivi, tj. etikete, nije nemoguće da su “Nijemci”, dakle oni koji su “nijemi”, zapravo bili masa više različitih grupacija – koje ne bismo sve danas nazivali “Germanima” u jezičkom smislu – a koje su nazivane “Nemcima” upravo stoga što su *pričale nerazumljivo* Slavenima. Postepeno je moglo dolaziti do promjena u semantičkom polju, odnosno do profiliranja neke konkretnije mase ljudi kao tih “Nemaca”. Izvorno znači, moglo je zapravo biti riječi o nekoliko, današnjim riječima rečeno jezičkih zajednica, a tek “vremenom” se pojam “Nemac” mogao početi odnositi na samo jednu “zajednicu”, onu koju nazivamo “germanskom”. Jasno, je li bilo baš tako ili nije, danas je obzirom na pomanjkanje izvornog materijala teško reći. Ali pretpostavka ovog tipa nije uopće nerealna.

Naime, u počecima, kada su slavenske zajednice bile još uvijek veoma “primitivne”, i kada se tek oblikovala jezična svijest o “sebi” kao o “Slavenima”, “drugi” su zaista mogli biti percipirani kao “drugi” u vrlo općenitom smislu, kao *masa nerazumljivih* – bez velike potrebe da se ta njihova jezična “nerazumljivost” uvjetno rečeno analizira, ili posebno “klasificira”, odnosno etiketira. Kako su tekli društveni procesi i transformacije, tj. kako je napredovao razvoj društvenih odnosa i institucija u smjeru usložnjavanja (tj. rasta kompleksnosti) društvenih struktura, te kako su se i “politički” elementi u tim slavenskim društvima profilirali, i evoluirali u sve složenije forme – dok je istovremeno rasla i oblikovala se sve jasnija svijest o tome tko “nas” sve okružuje, te koje su i kakve razlike među “njima” koji “nas” okružuju – tako su i “oni” prestajali biti tek “oni”, i počeli su dobijati neka konkretnija imena i obilježja. Dakle, “oni” koju “nas” okružuju, tj. koji su “nas” okruživali, a koji su ranije bili samo “strani”, “drugi”, “nijemi”, više nisu bili označavani samo takvim, prilično apstraktnim pojmovima, nego su počeli dobijati u slavenskim jezicima neke konkretnije konture, neke jasnije crte, počeli su dobijati “lice”, i počelo se praviti jasniju razliku između različitih vrsta, odnosno različitih tipova “drugosti”. Ipak, očito je “nemstvo”, tj. ime “Nemac” ostalo prisutno – iz razloga koji nas na ovome mjestu ne moraju zamarati (možda upravo *po inerciji*, tj. po dugoj “tradiciji” imenovanja nekih “značajnih Drugih” u “našem” susjedstvu upravo tim imenom) – te se taj pojam nastavio koristiti, samo sada za neke konkretnije “druge”, a to su očito bili preci današnjih “Germana”, odnosno govornika “germanskih (“njemačkih”) jezika”.

U svakom slučaju, ono što je ovdje za nas posebno bitno, jeste da se čitav taj proces *diferencijacije i identifikacije* pojavljuje upravo tamo gdje su populacije *izmješane* i gdje se jezici *dodiruju*. Ovo je presudno za ispravno shvaćanje fenomena identifikacije, tj. “identiteta”. Naime, suprotno “popularnom mišljenju”, jezička, etnička, i druge “čistoće”, zapravo su garant nestanka neke zajednice, tj. zamiranja procesa identificiranja (jezičkog, etničkog, ili nekog trećeg). Jer ono što omogućava da se uopće pojavi i oblikuje svijest o “nama” su oni “drugi”.¹⁵ Dakle, ako nema “njih”, onda nema ni “nas”. Upravo zato je

¹⁵ Ovu činjenicu su odavno primjetili nacionalisti (i ostali “identitetni konstruktori”), stoga se trude redovno i uporno reproducirati “neprijatelje”, odnosno diskurs o “opasnostima” koje “vrebaju” od raznih “Drugih” koji “nas” okružuju, kako bi što veći dio “nacije”, odnosno kolektiva motivirali da uvijek bude na “oprezu”, tj. da se što češće identifikira po nekom za njih poželjnom – obično nacionalnom – identifikacijskom obrascu. Nije slučajno primjećeno da

savršeno logično da se u onoj našoj hipotetskoj situaciji svijest o *različitosti*, a time i o *istosti*, pojavljuje *tamo gdje razlike postoje*, tamo gdje su jasno uočljive: a to je upravo područje gdje se dodiruju jezici/govori koji *nisu isti*.

Dakle, jezička svijest, i uopće proces identifikacije pod etiketom “Slaven/Slaveni” mogla se razviti *jedino tamo* gdje su postojale okolnosti da se uoči kako tu ima nekih ljudi koji su “strani” zato jer su “nerazumljivi”, tj. koji su su “nam” strani zato jer su “nam” nerazumljivi (pa slijedom toga “nisu Slaveni”). Pritom, prostor središnje Panonije koju koristim kao izmišljeno mjesto radnje, odnosno tek kao pomoćno sredstvo za ilustraciju takvog tipa povijesne situacije ne treba nikog zbuniti. Naime, manje je bitno za ovo razmatranje gdje se nešto takvo moglo dešavati. Čak je i nebitno hoćemo li kao protagoniste zamišljati Nijemce i Slavene. Najvažnije je da su se takve situacije – ne samo u slučaju “Slavena” – mogle odigravati, i odigravale prema donekle sličnim obrascima.

No da se vratim na taj naš hipotetski primjer. Važno je to da imamo prostor dodira onoga što će se kasnije zvati “Nemcima” i “Slovenima”, prostor na kojem su se počeli odvijati procesi identifikacije i razlikovanja: “Nemac” – “Sloven”.¹⁶

Pritom, to “slavenstvo” se kao identifikacijski obrazac oblikovalo upravo tamo gdje je bilo “najtanje”, tj. tamo gdje je počelo da se prožima s “nijemstvom”. Na onim prostorima pak, gdje “Slaveni” nisu bili u dodiru s “Nijemcima”, tamo dugo vremena nije ni bilo “Slavena”. Da pojasnim. U istočnom dijelu te hipotetske Panonije, istočno od Dunava kao zamišljene linije miješanja i prožimanja, živjeli su – zamislimo da je tako, radi lakšeg shvaćanja – samo “Slaveni”, tj. samo ljudi “slavenskog jezika”. Budući da nisu bili izmješani s nikim drugim, preciznije, budući da nisu bili izmješani s “Nijemcima”, već je taj prostor bio “čisto slavenski”, oni nisu niti mogli razmišljati o sebi kao o

su nacionalisti jedne države ili naroda nacionalistima druge države ili naroda *najbolji saveznici i suradnici*. Jedni bez drugih dugoročno *ne bi opstali*. Jedni drugima naime daju potrebnu “Drugost”, onu dakle bez koje ni njihove “nacije” ne bi bile to što jesu, bez koje se ne bi mogle *iznova reproducirati* kao “ugrožene” i tuđim nacionalizmom “pogođene” grupe – koje se baš zbog te tobožnje “ugroženosti” i same moraju uporno “nacionalizirati” i “držati skupa”, u “stadu”/“čoporu”/“krdu”, radi “bolje zaštite” od “opasnosti”.

¹⁶ Neka ne zbunjuje moja naizmjenična upotreba termina “Nemac” i “Nijemac”, odnosno “Sloven” i “Slaven”, na nekim mjestima u ovom tekstu. Te su riječi istoznačnice, samo se u različitim slavenskim jezicima različito pišu. Ali oblici “Nemac” i “Sloven” su bliži nekim starijim slavenskim izgovorima, pa ih zato povremeno koristim.

“Slavenima”. Ne da ti ljudi nisu bili “Slaveni” u smislu da nisu pričali jezikom koji mi danas klasificiramo kao “slavenski”, već je stvar u tome da nisu sami sebe nazivali “Slavenima”, jer za time *nije bilo potrebe*. Tek nakon što su se ovi na zapadu (kroz svoje kontakte s “drugima” i “drugacijima”) počeli samoprepoznati kao “Slaveni”, moglo se to ime, ta identifikacija, proširiti i na ostale govornike tog jezika (pa i na one koji su bili na istoku).

Još jednom je važno naglasiti da je ovo *hipotetski primjer*, zamišljen da pojednostavi stvari radi lakšeg razumijevanja obrazaca/modela po kojima se ovakvi procesi odvijaju. Naravno da u realnosti ne mora uopće biti, a često i nije slučaj, da je neka grupa, tj. buduća grupa u dodiru samo s jednom “stranom” skupinom. Naime, ti naši hipotetski Slaveni mogli su na istoku, umjesto da budu “usamljeni”, biti u dodiru npr. sa “Skitima” (govorim napamet). I ti dodiri sa Skitima na istoku, mogli su – kao i dodiri s Nijemcima na zapadu tog slavenskog areala – također izroditi neku “jezičku svijest”, sa sličnim posljedicama kao i na zapadu. Tamošnji Slaveni dakle, mogli su isto tako koristiti neko ime za te skitske “strance”, i uzmimo da je to ime bilo “Stranci”. Isto tako, mogli su i koristiti neko ime za sebe, i zamislimo da je to ime bilo “Naši”. Ali, iz nekog povijesnog razloga – npr. zato što su slavenske grupe na tom zapadnom dijelu ekonomski i demografski jačale brže i više nego ove na istoku – ime “Nemac” za “stranca” prevladalo je, jer su i ti Slaveni na istoku, pod utjecajem ovih moćnijih Slavena na zapadu, počeli koristiti ime “Nemac” za strance, umjesto imena “Stranac”, kojim su nazivali te “Skite”. Istovremeno, ti “Slaveni” na istoku, pod utjecajem ovih na zapadu, prestali su koristiti ime “Naši” za sebe, i počeli se zvati “Slaveni”.

Naravno, ovo je posve izmišljena priča koja daje krajnje pojednostavljenu sliku neke zamišljene povjesne situacije, ali s jednostavnim ciljem da plastično, i na skroz banalnim primjerima ocrta kako stvari u praksi mogu izgledati, tj. kako su mogle izgledati, i kako su nesumnjivo često izgledale. Bitni su nam *modeli*, tj. obrasci po kojima se takve stvari zaista u praksi i događaju, odnosno, po kojima su se mogle događati.

Inače, nevezano za priču o Slavenima i Nijemcima, zgodan primjer “neujednačenog” (krajne uvjetno rečeno) razvoja “jezičke svijesti” nam mogu biti i govornici “istriotskog” jezika na jugozapadu Istre: koji iako pričaju istim jezikom, te iako ih je danas vrlo malo (manje od 1000), i žive na relativno kompaktnom teritoriju – zbog raznih političkih i mikroregionalnih tradicija svoj jezik nisu gotovo nikad nazivali jednim istim imenom, već je postojalo

bar 6 različitih naziva za taj jedan jezik, izvedenih po 6 naselja u kojima i oko kojih se taj jezik tradicionalno pričao. Ovo je tek primjer situacija kakvih ima beskonačno mnogo i danas, a bilo ih je još više u prošlosti: kada nisu postojale jake centralne vlasti, moćne državne strukture, i sveprodiruća/svedopiruća ideologija – a koje su mogle pokušati ljude navesti na to da se identificiraju samo s jednim obrascem (ili bar sa što manje obrazaca), ili samo jednom etiketom (jezičkom, etničkom, političkom, itd.).

Dakle, da bi oni naši ranije spominjani “Slaveni” mislili o sebi kao o ljudima koji “slovkaju”, tj. govore razumljivo (*Slověně*), morali su biti u dodiru s nekim tko za njih ne govori razumljivo, s nekim tko im je jezički “stran”. Tog je bilo u zapadnom dijelu te hipotetske “slavenske” mase, bliže toj “njemačkoj”, tj. “nijemoj” masi. Ali dalje na istok toga nije bilo, jer su ti “Slaveni” bili jedina populacija u toj zoni. Dakle, jezička je “čistoća” i homogenost tamo bila maksimalna – a kao rezultat toga, jezička svijest (odnosno etiketa kojom bi se ona izrazila) je bila minimalna.

Ovakve situacije su inače gotovo uobičajene u središnjim predjelima nekog (jezičkog) areala. Dok na rubovima često imamo dodire sa “strancima”, u središtu nekog areala često se dešava da takvih dodira nema, ili ih ima mnogo manje. Preciznije rečeno, što se više udaljavamo od “centra”, heterogenost (npr. jezička) je veća. Zato je nerijetko slučaj da se etiketa te neke “grupe” o kojoj je riječ, oblikuje u rubnim zonama te “grupe”, pa se zatim raznim putevima, u kakvim god okolnostima, prenosi i prema središtu. Sličan je slučaj sa jezičkom “slikom”. Dok je na *rubovima areala*, uslijed dodira sa “drugima” jezik često “arhaičniji”, tj. *sporije se mijenja* i duže čuva svoje odlike – u *središtu*, gdje utjecaj i “opasnosti” od “stranaca ne postoje, ili postoje u manjoj mjeri, jezik se mijenja brže, odnosno *njegov će razvoj često biti dinamičniji*.

Naime, naglašena svijest o nečemu, pa tako i svijest o jeziku, čini nas osjetljivijima, i zaštitnički raspoloženima prema tome nečemu što je “naše”; a manje naglašena svijest za rezultat može imati “spontaniji”, “opušteniji”, ili, uvjetno rečeno “manje angažiran” odnos prema realnosti koje smo dio.

Stoga, ako je čovjek okružen govornicima svog govora/jezika, i poznaje samo njih, i ništa osim toga, onda gotovo da nema nikakve potrebe da svoj govor uopće imenuje; preciznije, u najboljem slučaju, kad bude komunicirao sa svojim sugovornicima, koristit će termine poput “naš jezik”, “naški”, i sl. – ali malo što drugo osim toga, jer za time zapravo *nema potrebe*. Ako nas 10 sjedi za stolom i pričamo istim jezikom, svi znamo koji je to “naš” jezik/govor, jer svi

pričamo taj isti jezik/govor, i uopće se ne javlja potreba da o tome mislimo kao o “problemu”, tj. kao o “pitanju”. Ako pak za stolom ima 5 ljudi koji pričaju “moj jezik”, i još 5 meni potpuno nerazumljivih, onda je to druga stvar. Onda pojam “naš jezik” više nije tako jasan, jer postavlja se pitanje koji je to “naš jezik”, a koji “njihov”? “Naš jezik” očito nije sintagma koja je primjenjiva na ove koji pričaju nerazumljivo, “njihov” jezik je očito drugačiji od “našeg”. Koji je to “njihov jezik”, i kako ga imenovati? Ovaj problem će postati posebno izražen ako ima više “njih”, odnosno više “vrsta” tih “drugih”. Jer ukoliko ima samo jedan “stranac”, ili pak grupa istovjetnih “stranaca”, onda sintagma “naš jezik” još i ima smisla – naš je “naš”, a njihov je “njihov”/”stran”/”drugi”. Ali ako ima *više tipova* “njih” (npr. ono što bismo danas nazvali imenima poput “Nijemci”, “Romani”, itd.), onda će potreba za jasnim imenovanjem/etiketiranjem biti još izraženija.

Upravo u takvim situacijama često pronalazimo impulse za samooblikovanje, i oblikovanje Drugih, odnosno za samoetiketiranje, te za etiketiranje Drugih. Štoviše, ako imamo posla s više (“vrsta”) tih “drugih”, onda imenovanje, tj. etiketiranje može postajati sve složenije, i poprimiti i tzv. etničke, političke, regionalne, i sl. implikacije, tj. dimenzije. Naravno, i to će zavisiti od čitavog niza okolnosti, tj. od konteksta – ali najbitnije je da razumijemo osnove.

U svakom slučaju, imajući sve ovo na umu, zanimljivo je promatrati suvremene nacionaliste koji vjeruju kako su “etnička” i “jezička čistoća” jedini način da se očuva “nacionalno biće” (štagod to bilo), iako nam osnove sociologije i psihologije potvrđuju upravo suprotno: da bi neki “identitet”, tj. neka *identifikacija* uopće bila moguća, mora postojati poriv, potreba, i motiv da se ta identifikacija podražava, tj. da se uopće pojavi kao takva. A ako smo svi isti, i svi isto pričamo – onda čemu potreba za etiketiranjem i identificiranjem, odnosno za razlikovanjem, a koje je obično preduvjet svakog identificiranja? To onda nije moguće, jer se nemamo u odnosu na što razlikovati, a time ni (s čim) identificirati. Paradoksalno dakle, “etničke”, “jezičke” i ostale “čistoće”, “homogenosti”, itd., zapravo su najveći “neprijatelj” postojanju, tj. reproduciranju određenog identifikacijskog obrasca (bilo to slavenstvo, mongolstvo, katoličanstvo, islam, itd.). Bez različitosti nema istosti, a ako smo svi “isti”, i bez razlike, onda nema svijesti o tome da smo svi “isti”, jer nema onog različitog u odnosu na koje bi se naša “istost” dala oblikovati, odnosno prepoznati, i uopće konceptualizirati (prije svega kao misaona kategorija, pa onda i sve ostalo).

No da se vratim na jezik. Česte su, posebno u suvremeno doba, rasprave o jezicima, etiketiranju jezika, prijepori oko toga tko je kako nazivao koji jezik/

govor u prošlosti, te je li taj jezik i govor bio ili nije bio ono što se danas misli da je bio; zatim “čiji je” koji govor, ima li on “vlasnika”, zatim kako je neki “narod” nazivao svoj govor, ili svoje govore, i sl. To je, očekivano, izraženo upravo na prostoru zapadnog Balkana, gdje se *de facto* priča jedan jezik,¹⁷ koji se političkim i ideološkim putem nastoji pretvoriti u čitav niz jezika, od kojih bi svaki bio “povijesno utemeljen”, “izvoran”, i tome slično. Ovakve suvremene pseudo-naučne tendencije me posebno ne interesiraju, pa neću zauzimati prostor komentirajući ih, samo ih spominjem kao ilustraciju toga koliko su moderna ideološka izživljavanja nad naukom udaljena od povijesne realnosti.

Naime, kao i za onaj gore naveden primjer s Nijemcima i Slavenima, tako uvijek i svugdje (govorim prije svega o prošlosti) – pa tako i za ove naše prostore – vrijedi *isto pravilo*. U onim predjelima gdje su lokalne populacije bile pretežno homogene (ili naprosto homogenije) u jezičkom smislu, savršeno je jasno da im je jezička, ili nekakva jezično-politička svijest bila manja, ili minimalna; preciznije rečeno, jezičko etiketiranje nije funkcioniralo po onoj logici kakvu zamišljaju mnogi suvremeni “nacionalni povjesničari” i “jezikoslovci”. U onim pak sredinama gdje je bilo jačih jezičkih miješanja i prožimanja, moglo je biti i jasnijih manifestacija jezičke, pa i jezično-političke, etno-jezične, itd., svijesti.

Što će reći da npr. na prostoru srednjovjekovne Hrvatske, pojavu predodžbi o “hrvatskom” (ili naprosto “slavenskom”) jeziku/govoru možemo očekivati prije svega tamo gdje je bilo različitih grupacija, tj. grupacija različitog jezičkog, ili jezičko-političkog “backgrounda”: primjera radi, po Dalmaciji, posebno u gradovima uz more, pa prema sjevernim granicama, u zoni gdje je moglo biti mađarskog, njemačkog/germanskog, itd. stanovništva. U središnjim dijelovima Hrvatske recimo, tamo gdje bismo možda očekivali *relativnu* jezičku homogenost (ako su pretpostavke nekih autora o tome zaista točne), tamo o “hrvatskom jeziku” zapravo ne može biti govora. Ne u smislu da ga se tamo nije govorilo, tj. koristilo, već u smislu da tamo nije postojala svijest o “hrvatskom jeziku”, jer *nije postojalo preduvjeta za razvoj te svijesti*, odnosno, nije postojalo potrebe da netko uopće imenuje govor/jezik koji koristi nekim “političkim”, “etničkim”, “etno-političkim”, ili sličnim imenom.

Naravno, u počecima slavenske prisutnosti na tom prostoru, neslavenskog je stanovništva tamo moralo biti, pa su se nazivi jezika morali javljati, u

¹⁷ Vidi usput: Thomas P-L., Osipov V. 2012.

ovim ili onim oblicima (“slavenski”, “hrvatski”, ili neki drugi naziv, a možda i svi pomalo – zavisno od konteksta). Ali kako se odvijala jezička asimilacija, pa se vremenom većina možda koristila samo slavenskim jezikom, tada je kroz generacije postojeća jezička svijest, tj. dotadašnja potreba za etiketiranjem, naprosto po prirodi stvari, po inerciji, morala slabiti, ako ne i nestati. Kada je pak u nekoj kasnijoj fazi možda došlo do doseljavanja nekih “stranaca”, odnosno do nekih migracija na taj prostor, tada se ta “potreba” za razlikovanjem, a time i imenovanjem opet mogla pojaviti. Ovakve “plime i oseke” u procesima identifikacije (odnosno pojavljivanja i nestajanja identitetnih etiketa i obrazaca) nisu ništa neobično – one su upravo *uobičajena praksa*. Ono što jeste neobično, štoviše bizarno, je to da ima autora koji zaista misle kako je neki identifikacijski obrazac (ili identitetna etiketa), ili više njih, mogao kontinuirano postojati kroz stoljeća, ili čak milenije, malte ne petrificiran, bez ikakvih transformacija, i bez ikakvih mijena u njegovoj upotrebi i značenju.

Ovo gore spomenuto o nestajanju jezičke svijesti, te uopće o *jezičkoj asimilaciji* dakako vrijedi prije svega u slučajevima gdje je zaista asimilacija izrodila stanje *jednojezičnosti*. Ali pojam “asimilacija” nikako ne bi trebalo uvijek interpretirati kao nekakvu “apsolutnu” pojavu. Štoviše, vrlo često, pogotovo u prošlosti, “asimilacija” je bila *relativna* – kao što je često i danas. Naravno, drugo je pitanje je li za ovakav tip kulturnog, jezičkog, i sl., “približavanja” jedne skupine ljudi nekoj drugoj skupini ljudi uopće adekvatan termin “asimilacija”, ili bi bio bolji neki drugi pojam. U svakom slučaju, ako je netko npr. “Kelt”, i priča “keltskim jezikom”, kada nauči slavenski jezik, i propriča ga – on je (navodno) “asimiliran”. Ali on nije nužno potpuno jezički asimiliran. Dakle, kad govorimo o asimilaciji kao konceptu, i kao pojavi, možemo i moramo koristiti *gradaciju*, odnosno stepenovanje; odnosno moramo biti svjesni *višeznačnosti* pojma “asimilacija”, kao i složenosti jezičkih procesa. Asimilacija ne mora biti potpuna, u smislu da sada taj Kelt više ne priča svoj jezik, već može biti i parcijalna, tj. djelomična. Može biti da on sada priča *i* slavenski jezik, čime više nije Kelt, odnosno nije *samo* Kelt, nego je *i* Kelt *i* Slaven, tj. *i* Slaven *i* Kelt. To ne znači da nije “asimiliran”, ali isto tako, ne znači da je “potpuno” asimiliran. Dakle, i multilingvalni ljudi mogu biti proizvod “asimilacije”, samo ne na način kako to suvremene identitetno opterećene perspektive vole vidjeti: gledajući na totalnu, sveobuhvatnu, i slijepu odanost (tzv. “pripadnost”) samo jednom identifikacijskom obrascu kao na nekakav “ideal”, kao na “jedino ispravno” stanje stvari. Isto ovo vezano za jezičku “asimilaciju” vrijedi i za etničke, kao i

druge tipove identifikacije, tj. “identiteta” – kao što sam u nekima od prethodnih rasprava na ovu temu već pokazao.¹⁸

I ovdje su potrebne neke napomene. Naime, jezička “homogenost” i “heterogenost” nisu pojmovi kojima ćemo označavati samo stanja jezika među kojima postoji velika sličnost, odnosno razlika – npr. jezika koji nisu dio iste grupe, poput slavenskih i germanskih, ili romanskih i slavenskih jezika. Naime, na nekom prostoru, govorim hipotetski, između rijeke Une i Kupe u srednjem vijeku, možda nije bilo “heterogenosti” u smislu mješavine slavenskih i romanskih govora recimo; ali to i dalje ne znači da je prostor bio jezički “ujednačen”. Preciznije, možda je bio jezički ujednačen (u smislu “pripadanja” jednom – iz današnje perspektive gledanja – jezičkom sistemu), ali nije morao biti dijalektalno ujednačen. Dakle, to što recimo na nekom prostoru imamo tri Slavena, i jedan priča npr. kajkavskom ekavicom, drugi čakavskom ekavicom, a treći čakavskom ikavicom – ne znači da ta situacija nije situacija “heterogenosti”. To što ovi ljudi pričaju govorima koje ćemo klasificirati kao slavenske, ne znači da među njima nema razlika. Preciznije, u njihovom se međusobnom odnosu, kao i međusobnom etiketiranju, pojam “slavenski” ili “hrvatski” možda neće javiti – ali opravdano je misliti kako su ti ljudi morali biti svjesni tih dijalektalnih, tj. govornih razlika, pa su ih, sasvim vjerojatno ponekad i imenovali. Upravo ovakvo *međudijalektalno etiketiranje* moralo je biti prilično učestala pojava kroz svakodnevicu ljudi u prošlosti, pa tako i u srednjem vijeku (svakako daleko učestalija nego nekakvo “nacionalno” ili “političko” etiketiranje kakvim ga danas zamišljaju mnogi suvremeni “istraživači” i “stručnjaci za jezike”).

U tom smislu, kad govorimo o jezičkoj “homogenosti” i “heterogenosti” moramo biti jako oprezni, jer to su zapravo *vrlo rijetke pojave* (zapravo, najtočnije bi bilo reći da su nekakve *apsolutne* homogenosti, pa i *apsolutne* heterogenosti rijetkost). U svakom slučaju, ako i nema jezičkih heterogenosti, dijalektalnih često ima na pretek.¹⁹ Čak u relativno sitnoj regiji, poput npr.

¹⁸ Pijović M. 2011., Isti, 2012. Još ponešto o “monolingvalnostima” i “bi/multi-lingvalnostima” vidi u: Pijović M. 2013.

¹⁹ Naravno, uvijek se postavlja staro pitanje razlikovanja “jezika” od “dijalekta”, koje i nije lako rješivo (vidi usput korisna razmatranja u: Kordić S. 2010. 69-90.). U odnosu na “dijalekte”, nekakvi mikrodijalekti su “dijalekti”. A dijalekti su to (dakle “dijalekti”) pak, u odnosu na “jezik”, tj. na jedan širi komunikacijski sistem kojega su dio. Opet, neka veća jezička grupa, veoma srodna – kakvi su recimo južnoslavenski jezici – mogla bi se, uvjetno rečeno dakako, također

Zagorja na sjeverozapadu Hrvatske, postoji čitavo mnoštvo mikro-govora, tj. mikro-“dijalekata” koji su kajkavski, a opet se razlikuju po nekim sitnijim ili krupnijim odlikama. Štoviše, nije rijetkost – tko je putovao tim krajem mogao je to doživjeti masu puta – da se čak unutar jednog sela elementi govora donekle razlikuju, pa da se na osnovu tih razlika (koliko god “sitne” mogle biti) onda međusobno razlikuju i ljudi koji se tim govorima služe. I to su naravno, primjeri heterogenosti – iako ne djeluju toliko “jasno” i “naglašeno” kao kad uspoređujemo npr. hrvatske i talijanske govore jedne s drugima. Ali to ne mijenja mnogo na suštini. Naime, najbitnije je da su takve razlike uočljive samim govornicima tih npr. unutar-slavenskih, ili unutar-hrvatskih govora. I to su dakle također situacije gdje je sasvim realno za očekivati različito etiketiranje, ili neke izraze koji će služiti kao nazivi za svaki od tih (mikro) govora, odnosno za njihove govornike. Naravno, te etikete uopće ne moraju biti “etničke” ili “mikro-etničke” naravi, niti “političke” naravi – a često i nisu – već se za te razlike mogu koristiti i geografski, mikroregionalni, i sl. nazivi, a ponekad i nekakvi podrugljivi pojmovi, nadimci, ili što drugo, a čime se dakle označava pojedine govore ili mikrogovore, tj. one koji njima pričaju. Naime, i u ovakvim slučajevima imamo posla s određenom “drugošću”, odnosno s “nama”, i onima koji pričaju “drugačije” od “nas” (tj. s onima koji su “drugačiji”). Ono što je bitno, jeste to da je ta jezička, ili dijalektalna, ili mikrodijalektalna (manje je važno kako ćemo to zvati) svijest svakako postojala i u takvim situacijama.

nazivati “jezikom”, a recimo različiti današnji južnoslavenski jezici bili bi “dijalekti” tog jezika. I zaista, da je recimo u vrijeme postojanja obje Jugoslavije provedena nešto drugačija, radikalno “unitaristička” jezička politika (kakve u realnosti nije bilo – vidi usput: Kordić S. 2010. 283-321.), tko zna, sasvim je moguće da bi se upravo tako gledalo na stvari: od slovenskog do makedonskog, sve bi to možda bili “dijalekti” jedinstvenog “jugoslavenskog” jezika, a ne posebni “jezici”. U svakom slučaju, nije čudo da se ponekad kaže da su “jezici” zapravo “dijalekti” s vojskom i mornaricom, te da to hoće li se nešto “priznati” kao “jezik”, ili “tek” kao “dijalekt”, zavisi prije svega od politike i odnosa moći. No, ako bismo htjeli pojednostaviti, i biti maksimalno “liberalni”, bez obaziranja na političke i ideološke dimenzije cijele priče, mogli bismo *krajnje uvjetno* reći da je “jezik” svaki onaj govorni, odnosno komunikacijski sistem, tj. svako ono komunikacijsko oruđe koje njegovi govornici nazivaju “jezikom”. No valja imati na umu da ovdje ne govorim o “standardnom jeziku”, već tek o “jeziku”, odnosno o nazivu “jezik”, jer uvijek je potrebno razlikovati nekakvo “objektivno stanje”, kakvim bi ga ustanovili stručnjaci, tj. lingvisti, od “subjektivnog stanja”, kakvim ga zamišljaju i vide sami govornici, tj. ljudi o čijim se “jezicima” i “dijalektima” radi. Vidi usput o problemima “jezika”, posebno u kontekstu omiljenih balkanskih pseudo-jezičnih rasprava, tri odlične studije koje definitivno treba pročitati svatko zainteresiran za ovakve teme: Škiljan D. 2002.; Kapović M. 2010.; Kordić S. 2010.

I zapravo, kao nerijetko u svakodnevnom životu današnjih ljudi, još mnogo više u svakodnevnom životu ljudi iz prošlosti, upravo su takve “mikro-priče” bile vrlo aktualne.²⁰

Stoga razlikujemo, kao i u prethodnim primjerima, na načelnoj razini, dvije dimenzije priče: “objektivnu” (krajnje uvjetno rečeno) klasifikaciju, te samopercepciju, tj. “subjektivnu” klasifikaciju. Ono što je bitno jeste da, ako pretpostavimo u određenim periodima povijesti relativnu jezičku homogenost na nekim prostorima zapadnog Balkana, da se na njemu zadržimo, to znači da u tim periodima kod velikog dijela ljudi nije postojala, niti je mogla postojati jezička svijest: “hrvatski jezik”, “srpski jezik”, “latinski jezik”, itd. – nego uglavnom tek nekakve dijalektalne ili mikrodijalektalne svijesti. Nije izgledno da je takva svijest postojala kod značajnog dijela tamošnjih populacija naprosto zato jer se *nije imala u odnosu na što oblikovati*. Ako je u nekom srednjovjekovnom srpskom selu živjelo recimo 457 seljaka i seljanki koji su pričali “srpskim jezikom”, preciznije, onim jezikom koji danas klasificiramo kao “srpski”, u odnosu na što su ti ljudi mogli izgrađivati svijest o sebi kao o govornicima “srpskog jezika”? Možda ako je neki od tih seljaka išao vikendom prodavati stoku na neki trg, tj. na neki sajam u blizini sela, u kojem je bilo nekih trgovaca, recimo “latinskog porijekla”, npr. iz srpskog “Pomorja” (tj. primorskog dijela srednjovjekovne Srbije), možda je on zaista mogao sebi početi predočavati svoj govor kao “srpski” u odnosu na govor tog “dodoša”. Ali ako se spomenuti seljaci nisu micali iz svog sela ili župe veliku većinu života, a u selu ili župi postojali su samo njihovi srodnici, i uopće narod koji je pričao njihovim jezikom – onda ti seljaci nisu pričali “srpski jezik”. To jest, ono što su oni pričali mi danas klasificiramo kao “srpski jezik”, i to nije sporno – ali oni ga tako najvjerojatnije nisu zvali, jer ga *nisu imali zašto tako zvati*. Naprosto, nije postojao neki drugi jezik s kojim bi oni bili upoznati, te u odnosu na koji

²⁰ Imajmo pritom na umu da nešto što je nama danas “mikro” nije moralo i nekome prije 1000 godina biti “mikro”. Percepcije u poimanju “veličine” uopće, pa tako i veličine prostora, mijenjale su se kroz povijest. Uostalom, pred samo stotinjak godina svijet je mnogima još uvijek uvelike bio “strano” i “nepoznato” mjesto, a danas već postaje “globalno selo”. Dakle, ono što mi danas nazivamo “mikro” razinama (npr. “mikro-historija” koja se bavi izučavanjem nekog “mikro prostora” kroz vijekove), bilo je iz perspektive većine ljudi u prošlosti sve samo ne “mikro”. U zadnjim milenijima, a posebno stoljećima, svijet se polako “smanjuje”, odnosno naša percepcija onoga što nas okružuje (kao i veličine toga) se polako mijenja. Vidi usput: Pijović M. 2012. 129-135.

bi onda oni svoj jezik zvali “srpskim” kako bi ga razlikovali od tog “drugog” jezika. Nepotrebno je naglasiti da ovo ne vrijedi samo za “srpski” jezik, tj. njegovo imenovanje – već za bilo koji jezik, ukoliko su okolnosti bile ovakve kakve sam maločas opisao.

Time se opet vraćamo na isti zaključak, tj. pravilo: što je veća homogenost (jezička, politička, etnička), manja je, tj. slabija tzv. “identitetna” svijest (jezička, politička, etnička, itd.), odnosno potreba za (samo)etiketiranjem (“nas” kao nekakve “posebne” zajednice). Vrlo je izgledno da značajan broj ljudi na našim prostorima (kao uostalom i širom svijeta) kroz povijest, dobar dio vremena nije svoj jezik nazivao nikakvim posebnim (političkim, etničkim, itd.) imenom, osim možda nazivima tipa “naš jezik”, “naški”, itd – jer za time nije bilo potrebe, i jer za to nije bilo nikakvih društvenih, političkih, i drugih preduvjeta. Takozvano političko, etničko, i sl. imenovanje jezika javlja se uglavnom kada se javlja politička, etnička, itd. heterogenost na nekom prostoru. Ta heterogenost predstavlja upravo *primarni impuls*, tj. motiv za oblikovanje svijesti o tom nekom tipu “posebnosti”, čime se i javlja potreba za imenovanjem, tj. etiketiranjem te (pretpostavljene) posebnosti.

Pod “prostor” pritom ne mislim nužno na neku regiju ili državu, već može biti u pitanju mikroregija, ili čak grad. Uzmimo hipotetski primjer iz Carigrada/Konstantinopola u nekom razdoblju srednjeg vijeka. Radi se o stotinama hiljada ljudi razmještenima na gotovo deset kilometara kvadratnih prostora. Uz more npr., posebno prema Zlatnom Rogu, odnosno sjevernom dijelu grada, gdje se nalazila glavna luka, možda imamo gušću prisutnost trgovaca, dok u unutrašnjosti, posebno prema zapadnim dijelovima grada, toga vjerojatno ima manje, posebno “međunarodnih”, tj. stranih trgovaca. Većina stanovništva priča romejski (danas bismo rekli “grčki”) jezik.²¹ U onim zonama grada

²¹ Jezik koji mi danas zovemo “grčki”, u srednjem vijeku se najčešće nazivao “Romaika/Romeika” (Ρωμαίικα), što na “grčkom” znači: *romejski jezik*, tj. *jezik Romeja* (“rimski jezik”), budući da su se stanovnici “Bizanta” smatrali *Romejima* (Rimljanima), i za sebe koristili naziv Ρωμαίοι/Rhomaioi ili Ρωμιοί/Romioi – *Romeji* (Rimljani); dok su svoju državu zvali Βασιλεία Ῥωμαίων/Basileia Rhōmaiōn – *Romejsko Carstvo* (Rimsko Carstvo), tj. Ῥωμανία/Romania – *Romanija* (a ne “Bizant”, što je naziv novijega datuma (prvi puta se javlja u 16. st. u zapadnoj Evropi kao oznaka za Romejsko Carstvo), i u srednjem vijeku nije korišten). Inače, upravo iz naziva “Romanija” kao oznake za Romejsko Carstvo (koja se osim u “bizantskim”, javlja i u brojnim drugim (dubrovačkim, srpskim, itd.) srednjovjekovnim izvorima), izvedeno je i ime poznate planine Romanije u Bosni i Hercegovini (kao što je po svemu sudeći iz slavenskog naziva za franačku državu, odnosno Franke, izvedeno i ime planine Fruška gora u Srbiji);

gdje ima više stranaca, npr. Sirijaca, tj. “Levantinaca” uopće, zatim Latina, itd., lokalna će grkofona populacija daleko prije i češće imati potrebu koristiti termin “Romaika” kao oznaku za svoj govor, nego što će to činiti populacija koja ima minimalni kontakt sa strancima, npr. jer živi negdje uz zapadne gradske bedeme, gdje je možda naseljen nekakav nazovi “proleterijat”, i gradska sirotinja. Pritom je nebitno da li je raspored carigradske populacije tokom npr. ranog i razvijenog srednjeg vijeka bio upravo ovakav ili drugačiji, već je bitna poanta priče: tamo gdje je intenzivan kontakt sa “drugima”, Romeji će imenovati svoj jezik kao “Romaika” često; tamo gdje stranaca nema, jer u te dijelove grada ne zalaze, ili zalaze rijetko, jezička će svijest lokalnog stanovništva dolaziti do izražaja rijetko, npr. pri nekom slučajnom susretu s kakvim “Latinom” koji upravo prolazi kroz zapadna gradska vrata na putu za unutrašnjost Romejskog Carstva. Dakle, čak i na mikroprostoru od nekoliko kilometara, ili nekoliko desetina kilometara kvadratnih, možda će postojati razlike u (samo) identifikaciji, tj. (samo)identifikacijama lokalnog stanovništva – jer nije baš posve isto ako netko svoj jezik nazove “romejski”, “latinski”, “srpski”, itd., jednom u tjedan ili mjesec dana, ili ako netko to radi 50 puta dnevno. Preciznije rečeno, jezička svijest, tj. snaga identifikacije (ili, kako se voli reći “identiteta”) biti će daleko jača u situacijama i slučajevima koji uzrokuju potrebu za učestalom identifikacijom, tj. za učestalom reprodukcijom tih identifikacijskih obrazaca. Naravno, u selima ili gradićima u kojima “stranaca” jedva da je bilo, i u kojima su uglavnom obitavali ljudi istog govora/jezika, identifikacije po jezičkom principu uglavnom nije bilo, preciznije, bilo je eventualno po unutar-jezičkom principu, recimo u slučaju (mikro)dijalektalnih razlika.

Iz svih gore navedenih razloga pitanja poput npr.: “kojim jezikom je net-

iako se to ime najčešće – potpuno pogrešno – pokušava dovesti u vezu s “Vlasima” (u smislu “Romanima”), odnosno s nekakvim imaginarnim “Rumunjima” (o potpunoj promašenosti apriorog izjednačavanja termina “Roman” i “Vlah”, a posebno termina “Rumun”) i “Vlah”, vezano za srednjovjekovlje, vidi u: Pijović M. 2013.; a vidi usput i: Pijović M. 2010.). U svakom slučaju, naziv *Romaika* kao oznaka za taj jezik nije bio u širokoj upotrebi samo u srednjem vijeku, već se koristio sve do modernog doba. Tokom 19. st. npr., bio je u upotrebi širom današnje Grčke, sve dok ga postepeno nije počeo potiskivati novouvedeni (u duhu tada sprovedene antikvizacije i helenizacije) naziv ελληνικά/elinika – *helenski*, tj. ελληνική γλώσσα/eliniki glosa – *helenski jezik*. A u nekim sredinama se taj naziv održao sve do danas, kako po ruralnoj Grčkoj, tako npr. i po sjeveroistočnoj Turskoj, kod “pontskih Grka” (čiji je jezik (*Romeika*) skupa s jezikom, tj. govorima kalabrijskih i apulijskih Grka – za razliku od govora balkanskih Grka koji su prolazili nešto drugačiji povijesni razvoj – održao najviše srodnosti s antičkim i srednjovjekovnim “grčkim” govorima).

ko pričao tu i tu u srednjem vijeku?”, ili: “čija je pripadnost tog i tog govora u srednjem vijeku?”, nisu najsretnije izabrana. Budući da svaki historijski fenomen treba nastojati promatrati kontekstualno, ovakva pitanja koja u priličnoj mjeri simplificiraju i dekontekstualiziraju prošle događaje i pojave, zapravo su pogrešno postavljena, i ne pomažu boljem razumijevanju prošlosti.

Štoviše, kad se u “povijesnim” raspravama počne baratati pojmovima poput “pripadnosti” – što je posebno omiljeno kad se priča o “identitetima”: npr. čija je “pripadnost” stećaka, kome “pripada” štokavska ikavica, koja je bila “pripadnost” kralja Tvrtka, ili Ivana Gundulića, itd. – postaje jasno da se tako formulirana pitanja zapravo ne bave problemima prošlosti, već “problemima” sadašnjosti. Što je “pripadnost” uopće? Je li to “vlasništvo”? Je li to “intelektualno vlasništvo”? Imaju li društveni procesi – a i *identifikacije* su *društveni procesi* – nekakvu “pripadnost”? Ako znamo da su društveni procesi, poput npr. “identiteta”, odnosno identifikacija (i) kontekstualni fenomeni, postavljaju se pitanje imaju li i konteksti “pripadnost”, ili još gore, “vlasništvo”? Interpretirati ovakve složene historijske procese kroz prizmu suvremene jednodimenzionalne nacionalističke (“wannabe”) realnosti – koja sa samom tom poviješću na koju se poziva gotovo da nema nikakve veze, ni kontekstualno, niti u bilo kojem drugom pogledu – zaista predstavlja izživljavanje nad pokojnicima. Naime, to jeste pozivanje na neke povijesne mrtve, ali ne da bi ih se bolje shvatilo, tj. da bi se upoznalo njihovo vrijeme i prostor, već da bi se to vrijeme i prostor, kao i te ljude, prilagodilo potrebama našeg vremena i prostora – odnosno da bi ih se stavilo u funkciju suvremenih ideoloških projekata i političkih sistema. Takvo ponašanje dakle ima svakakve veze s politikom, ali nema nikakve s historijom kao naukom.

III. “Gentilno uređenje” i “rodovsko-plemensko društvo” kao neupotrebljivi koncepti?

Htio bih ukratko reći nešto i o tzv. *gentilnom uređenju*, tj. o tzv. *rodovsko-plemenskoj* organizaciji. Te se sintagme često koriste za označavanje društvenih uređenja koja su navodno prethodila državi, odnosno onome što se naziva “državnom organizacijom”. Recimo, prema tzv. marksističkom viđenju, društvo s “gentilnim uređenjem” spadalo bi u okvir onoga što se ponekad kolokvijalno naziva “prvobitnom zajednicom”, odnosno pod time bi se podrazumijevalo društvo organizirano na osnovu krvnih, tj. rodovskih odnosa. Tako neki autori pod pojmom “rodovsko društvo”, ili “rodovsko uređenje” (“gentil-

no uređenje”) podrazumijevaju društveno “uređenje” u kojem bi “rod” igrao ulogu jedne od glavnih upravnih jedinica u društvu, npr. u plemenu; tj. društvu gdje bi *rod* kao takav imao nekakav “posebno veliki” značaj.

Tako npr., raspravljajući o “gensu” ili “rodu”, te o “gentilnom uređenju”, Erdeljanović govori kako je *bratstvo* činilo glavnu upravnu jedinicu u plemenu u dinarskim krajevima, dok Kulišić govori o tome kako je u našim krajevima *bratstvo* predstavljalo glavnu gentilnu jedinicu rodovskog društva, koja je tom društvu i davala osnovni gentilni karakter: *U stvari, kao što naš naziv “rod” u Erdeljanovićevo vrijeme nije imao značenje “gensa”, tako i naziv “bratstvo” nije značio što i grčka “fratrija”, niti je označavao samo “glavnu upravnu jedinicu”, već je značio glavnu gentilnu jedinicu ovog rodovskog društva, koja mu je i davala osnovni gentilni karakter.*²²

Iako Kulišić u tom radu uporno nastoji istaknuti navodne razlike između spominjanih pojmova, ne može izbjeći suštinu stvari, a to je da su i “gens”, i “rod”, i “bratstvo”, itd., u suštini ista stvar – utoliko što predstavljaju odlike “rodovskog”, dakle sistema koji je ureden po rodovskom modelu, tj. po modelu krvnog srodstva. A to znači da svi ti pojmovi zapravo označavaju zajednicu ljudi organiziranih u cjelinu zbog (stvarnog ili pretpostavljenog) krvnog srodstva članova te cjeline. Sve ovo spominjem iz sljedećeg razloga. Kad se i pojam “bratstvo”, i “gens”, i “rod” shvate kao sinonimi za “rodovsko”, što oni nesumnjivo jesu, tada postaje jasna sva besmislenost autorove izjave da je pojam “bratstvo” *značio glavnu gentilnu jedinicu ovog rodovskog društva, koja mu je i davala osnovni gentilni karakter*. Naime, to je isto kao da je rekao da je *rod značio glavnu rodovsku jedinicu rodovskog društva koja mu je davala osnovni rodovski karakter*. A takva izjava je savršeno promašena. Pritom problem nije samo i više nego očita redundancija, već i to što u izjavi postoje i neki neshvatljivi logički defekti. Zar bratstvo ili rod može biti i ne-rodovska jedinica, kad je sama suština te jedinice upravo pozivanje na srodstvo njenih članova, tj. na solidarnost koje je bazirana na osnovama krvnog srodstva onih koji su međusobno solidarni? Zatim, ako je nešto “glavna gentilna” (dakle rodovska) jedinica rodovskog društva, zašto se onda navodi da ta jedinica društvu daje “gentilni” (rodovski) karakter? Kakav točno “karakter” rodovska jedinica može dati nekom društvu, ako ne upravo rodovski karakter? Moglo bi se, samo u

²² Kulišić Š. 1981. 52-53; a još o “bratstvu”, “plemenu”, i sl., vidi na više mjesta u mojoj raspravi: Pijović M. 2012. Vidi usput i: Hourani A. 1991. 104-108.

vezi te jedne autorove izjave postaviti mnoštvo pitanja, no ovdje nije mjesto za to, jer mi je cilj bio tek upozoriti na to kakvim su se sve domišljanjima, petljanjima, i terminološkim akrobacijama neki autori služili prilikom “analize” tzv. rodovskog društva.

Da se vratimo na “rodovsko”. Ponekad se u literaturi, kao nekakvi “kriteriji” za “definiranje” *roda* navode pitanja porijekla i vlasništva, odnosno načina utvrđivanja porijekla i nasljeđivanja imovine.²³ No, čak i pitanje utvrđivanja porijekla, a kamoli nasljeđivanja imovine, prvenstveno je formalističke prirode, stoga mu ne bi trebalo pridavati pretjeranu pozornost. U realnosti naime, ono što čini “rod”, odnosno “bratstvo”, te “pleme”, je prije svega *shvaćanje o krvnom srodstvu* pripadnika te zajednice, odnosno uvjerenje grupe ljudi da potječu od zajedničkog pretka, ili zajedničkih predaka.²⁴ Dakle, može se izbaciti nepotrebno kompliciranje, i jednostavno reći da čim imamo pozivanje na bilo kakve pretke, i na krvno srodstvo, imamo posla s “rodovskim”, tj. “gentilnim društvom”.

U svakom slučaju, kao što sam maločas spomenuo, kao jedan od “kriterija” za oblikovanje kategorije “rodovskog društva” ponekad se javlja ekonomija, tj. pitanje privređivanja i imovine, te pitanje nasljeđivanja i posjedovanja dobara. Često se govori o “rodovskoj zemlji”, ili “porodičnoj baštini”, odnosno priča se o “zajedničkom posjedovanju imovine”, i o tome da su npr. rodovi i bratstva imali svoju zemlju, ili neku svoju “kolektivnu svojinu”. Zbog niskog nivoa proizvodnje, slabih prinosa, i time uvjetovanih ekonomskih prilika i podjele rada – za koje je bila karakteristična potreba za kooperacijom suplemenika i subratstvenika, odnosno srodnika – te zbog postojanja kolektivnog, ili kombinacije privatnog i kolektivnog vlasništva, misli se da se može govoriti o nekom “posebnom tipu” društvenog uređenja, koji bismo onda trebali zvati “gentilnim” ili “rodovskim”, a koji bi prethodio pojavi države. Znači, proizlazi da bi navodna “samodovoljnost” i relativna zatvorenost te “rodovske privrede”, odnosno oblici društvenosti koji su vezani za takvu privrednu razinu – a koji se baziraju na nekakvim “rodovskim odnosima” – ukazivali na nekakve “posebnosti”.²⁵

²³ Vidi usput: Blagojević O. 1981. 41.

²⁴ Jasna stvar, rodovsko društvo u čijem je temelju matrilinearnost nije ništa manje “rodovsko” od onoga u kojem postoji pozivanje na muške pretke.

²⁵ Vidi usput: Kulišić Š. 1981. 54-55.

S druge strane, bolja ekonomska osnova, veći prinosi, tj. prihodi, odnosno proces postepenog "cijepanja" tog navodno "egalitarnog" društva na bogatije i siromašnije, tj. na "klase" – zbog čega bi postepeno i *rod* kao takav gubio značaj – sve bi to, misli se, vodilo prema pojavi *države* kao novog društvenog fenomena, te raspadu tog "gentilnog uređenja". Prema takvim shvaćanjima, za razliku od gentilnog, tj. rodovskog društva, država bi imala neke specifične odlike poput: prelaska sa *krvno-srodničke* logike organiziranja na *teritorijalnu* logiku, tj. dolazilo bi do *teritorijalizacije* rodova ili plemena; zatim, moć u tom društvu koncentrirala bi se u *ustanovama javne vlasti*, a koje se oslanjaju na monopol fizičke prinude; također bi se počelo s oporezivanjem "građana", tj. razvijanjem monopola na sabiranje i *raspolaganje financijama*, odnosno s gomilanjem sredstava radi izdržavanja i razvoja upravnih organa te nastajuće države, itd.

Ovdje bi se moglo zaista mnogo pisati o greškama u interpretacijama društvene povijesti: od nekakvih strogo podijeljenih "klasnih društava", preko nepostojećih "egalitarnih društava", zatim pre naglašavanja ekonomskog aspekta (u smislu materijalnih bogatstava), tj. forsiranja "materijalne ekonomije" umjesto društvene i psiho-ekonomije, kulturne i političke ekonomije, odnosno ekonomike međuljudskih odnosa i ljudskog ponašanja; pa do ignoriranja nekih drugih faktora koji utječu na "rastakanje" jednih, i nastajanje drugih oblika društvenosti.

Recimo, mnogi autori u ne tako davnoj prošlosti su velik broj pojava u društvu promatrali isključivo kroz prizmu materijalnog, novčanog, privrednog, pa su nerijetko tu logiku tjeroali do apsurdna, pokušavajući sve društvene pojave objašnjavati forsirajući neke zastarjele modele promatranja, kao da ne postoji više vrsta "ekonomija". Naime, kad se npr. govori o "kapitalu" ne mora se uvijek misliti na novac koji netko drži u ruci, već i na *kulturni, društveni, te intelektualni* "kapital". Dakle, mi "ekonomskim" pojmovima možemo objašnjavati najšire društvene fenomene, a da pritom nijednom ne pomislimo na "kapital" ili na "prihode" u striktno materijalnom smislu, tj. na materijalna bogatstva. Upravljanje i usmjeravanje društvenih gibanja, ponašanje političkih aktera, emocionalno i psihičko držanje i ponašanje, mentaliteti, i sl., sve se to može objašnjavati tzv. ekonomskim pojmovima, tj. promatrati kao niz gibanja koja imaju izvjesnu *vrijednost*, odnosno značaj. No ta vrijednost ne mora biti striktno materijalna, niti mora nekome donositi materijalnu zaradu. Profiti i koristi mogu biti sasvim emocionalne, intelektualne, političke, i druge prirode. Možemo govoriti i o ekonomici moći, a da pritom nijednom ne

pomislimo na novac, odnosno na materijalno bogaćenje, već na usmjeravanje moći, upravljanje moći, itd.

Stoga kada se čitaju mnogi stariji autori koji su pisali na ovakve teme koje su se dodirivale društva i društvene dinamike, treba voditi računa o tome da su isti s jedne strane prevaziđenim analitičkim oruđima pokušavali opisati izvjesne procese koji se takvim oruđima ne mogu dovoljno kvalitetno opisivati ako ih se želi shvatiti; a s druge strane, da su isti baš zbog iskrivljene percepcije izazvane korištenjem neodgovarajućih istraživačkih modela, nažalost ostali “slijepi” na složenost i multidimenzionalnost mnogih procesa koji su se odvijali u društvima koja su promatrali. Jasno, čitava ova problematika je daleko šira od teme ovog teksta, stoga ju ovdje nemam namjere razrađivati, nego na nju tek skrećem pozornost.

Istovremeno želim naglasiti da mi ne pada napamet potcjenjivati materijalni, tj. privredni aspekt društvenog života, niti ulogu materijalnih okolnosti na razvoj i postojanje pojedinih društvenih organizacijskih formi, pa tako i onih koje se naziva “rodovskim”.

No, ono što mi je ovdje bitno, jeste da su mnogi autori grijeshili već i na *konceptualnoj razini*. Njihove su “podjele” naime, često *posve neodržive*. Recimo, tzv. “rodovsko uređenje” nikad ne prestaje postojati, pa su stoga i njihove priče o prelasku s “rodovskog” na “državno” uređenje, te o prelasku od “prvobitne zajednice” ka složenijim i “civiliziranijim” formama organiziranja zapravo *deplasirane*. Ovdje nemam namjeru posebno ulaziti u problematične aspekte ovakvih interpretacija, niti detaljno razmatrati arbitrarne “podjele” na “gentilno uređenje” i “državno uređenje”, odnosno na nekakvo “rodovsko društvo” s jedne strane, te “civilizaciju”, “državu”, itd., s druge strane. Ne želim ovdje ulaziti ni u pitanje mogu li se, i u kojoj mjeri, pronaći neki “državni” ili “proto-državni” oblici i u tzv. primitivnim, te “rodovskim društvima”,²⁶ radi čega bi se onda i ovakve diskutabilne “podjele” dodatno pokazale kao *iluzija*. Na ovome mjestu želim tek ukazati u osnovnim crtama na to da se ti “primitivni”, odnosno “gentilni” ili “rodovski” elementi mogu pronaći i danas, u srcu “civilizacije”, te da stoga ovakve klasifikacije, tj. anti-klasifikacije zapravo nemaju previše smisla.²⁷

²⁶ Vidi usput: Balandier G. 1997.

²⁷ To istovremeno pokazuje i da moramo biti vrlo oprezni prilikom objašnjavanja društvenih fenomena isključivo ekonomskim, tj. privrednim razlozima.

Kad neki autori kažu da *bratstvo* ili *rod* predstavljaju “osnovnu jedinicu društva”, tj. da predstavljaju “glavnu upravnu jedinicu” unutar neke šire zajednice, pa je stoga to društvo “gentilno uređeno”, ili tome slično – zapravo nisu rekli mnogo. Primjera radi, iz perspektive *plemena*, možda je *bratstvo* glavna upravna jedinica, ali je pitanje nije li iz perspektive bratstva, tj. roda, *porodica* glavna upravna jedinica? Dakle, mogli bismo reći da nam sve zavisi od reda veličine, od toga s koje razine promatramo problem, odnosno od konteksta, stoga i sintagme poput “glavna upravna jedinica” same po sebi ne znače puno.

Osim toga, ako je “rodovsko društvo”, odnosno “gentilno uređenje” svako ono uređenje za koje je karakteristično postojanje “gensova”, odnosno *rodova* kao društvenih jedinica, onda koncept “rodovskog društva” zapravo i nema smisla – jer je gotovo svako društvo uređeno (i) po rodovskom sistemu. U tom smislu govoreći, zapravo i *ne postoje ne-rodovska društva, niti su ikada postojala*. Gdje god postoje “roditelji”, “rodbina”, i “srodstvo”; gdje god postoje otac, majka, i njihovi potomci, odnosno “porodica” – to je (i) “rodovsko društvo”. Koliko će pak ta rodbina, tj. rod igrati važnu ulogu u društvu, kao i kod pojednica, to je drugo pitanje, i zavisi dakako i od *konteksta*.

Također, kaže se da su rodovska društva ona kod kojih je uobičajeno da izvjesne upravne funkcije u društvu vrši neka rodovska, tj. srodnička grupa (bratstvo, pleme, itd.). Dakle, kaže se da se “vlast”, tj. “uprava” vršila na razini, tj. sa razine tih pojedinih rodovskih/rođačkih skupina tj. da nije postojala “javna vlast” organizirana na način na koji je to danas slučaj. Na primjer, danas imamo kvartove, tj. naselja. Iznad njih imamo općine, tj. gradove. Onda imamo nekakve regije, ili okruge, pa “na kraju” državu. U doba kada nisu postojale npr. općine i gradovi, i tamo gdje nije bilo državne organizacije, skupine srodnika, bilo bratstava bilo plemena, preuzimale su određene upravne, tj. “upravno-pravne” funkcije. Upravo postojanje nekakve “javne funkcije” koju bi ti rodovi i plemena vršili u društvu, bio bi navodno jedan od temeljnih “kriterija” na osnovu kojih ćemo nešto nazvati “gentilnim uređenjem”. Nekad su se ljudi organizirali po rodovima i plemenima, danas se organiziraju po općinama, ili regijama, ili državama, i sl. Nekad su “nosioci” vlasti bile grupe ljudi (srodnika), odnosno grupe organizirane po principu srodstva; a danas su to možda “teritoriji”, odnosno grupe ljudi organizirane po teritorijalnom principu. Slikovito i veoma pojednostavljeno rečeno: nekad si morao biti pripadnik nekog bratstva ili plemena da te se nešto pita, dok danas moraš biti građanin nekog grada ili države. Naoko, razlika je jasna. Ali to je samo dojam, i to *krivi dojam*.

Naime, možemo li reći da je “rodovsko društvo” ono društvo u kojem je rodovski sistem organiziranja zapravo najvažniji, tj. najznačajniji, i u kojem su društvene strukture uređene po principu krvnog srodstva? Možemo. No, kako sam već rekao, da bismo mogli govoriti o “gentilnom/rodovskom uređenju” moralo bi postojati i ”ne-gentilno”, tj. “ne-rodovsko”, zar ne? A postoji li? Zapravo *ne postoji*. Je li pritom država zaista “ne-gentilni” sistem? Jesu li (suvremeni) oblici društvenosti poput države, nacije ili naroda, zaista “ne-gentilni”?

Zar ljudi i danas ne žive u porodicama, obiteljima, i sl? Najčešća osnova obitelji i kućanstva je upravo *porodična veza*, tj. brak i potomstvo. I danas je još uvijek uobičajeno da djeca dobijaju prezime roditelja (najčešće oca). I danas je uobičajeno da se samoj porodici, tj. “nositeljima”, odnosno “hraniteljima” porodice, tj. obitelji prepušta uređivanje unutar-obiteljskih pitanja. Na koncu, djeca i danas nasljeđuju svoje roditelje. Dakle, i danas je u osnovi društvenosti *rodovski sistem*, tj. sistem čija je suština *krvno srodstvo*. Pritom je za mene *savršeno irelevantno* da li je današnji sistem uređen po logici “bratstava”, tj. više porodica vezanih nekim (muškim) pretkom, ili po logici “uže porodice”, odnosno obitelji (obično manje skupine ljudi koji obitavaju/borave zajedno, a povezani su krvnim srodstvom), koju bi recimo činili majka, otac, i djeca. Ono što je bitno, jeste da je *krvno srodstvo i dalje u temelju* naše društvenosti. Naime, obitelj/kućanstvo i dalje je najčešće sačinjeno od *krvnih srodnika*.

Dakle, i danas porodica, tj. rod čini jednu od *osnova društvenosti*. Skoro svi mi živimo u zajedničkim kućanstvima sa svojim najužim porodicama, a pritom, i dalje održavamo ovakve ili onakve veze sa svojim širim srodnicima. Može se reći kako to stoji, ali kako to nije ”rodovsko uređenje”, jer te naše srodničke veze nemaju “zakonsku” težinu, nekakvu “javno-pravnu” dimenziju kakvu su nekad imale. No to nije posve točno. Rješavanja mnogih životnih pitanja na razini kućanstva i obitelji, kao i postojanje pojava poput npr. ”Obiteljskog prava” u suvremenim državama to potvrđuje. Na ovo se može reći kako i to stoji, ali kako porodične veze nemaju nikakav utjecaj na politiku i politička zbivanja, tj. da politički događaji i politička organizacija kao takvi, ne počivaju više, kao nekad, na krvnim/rodovskim vezama, nego na nekim drugim osnovama; te da političke funkcije razni ljudi u nekom društvu danas mogu vršiti potpuno nezavisno od svog porijekla i rodovske povijesti. No, ni taj argument nije točan.²⁸ Naime, i na ”višim” se razinama društvenosti pojav-

²⁸ Kao što je poznato svakome tko zna išta o suvremenim nacionalizmima, ovaj argument

ljuje rod, odnosno “rodovska logika” kao *osnova društvene veze* – i upravo je ova činjenica jedna od onih koje upotrebljivost koncepta “gentilnog uređenja”, tj. “rodovskog društva” dovode u pitanje.

Da je ovo što govorim točno, često čak i na formalno-pravnoj, a ne samo suštinskoj razini, može se lako provjeriti. Dovoljno je konzultirati Ustave, dakle najviše pravne akte čitavog mnoštva suvremenih država, kako evropskih, tako i ne-evropskih. U mnogima od njih lijepo stoje formulacije poput npr.: “Država X je država naroda X”, ili eventualno: “Država X je država naroda X, kao i ostalih njenih građana”. Ovdje ću se zadržati samo na kraćem izvodu iz hrvatskog Ustava (koji nije nikakva iznimka u svijetu), tj. njegove Točke I.: *Izražavajući tisućljetnu nacionalnu samobitnost i državnu opstojnost hrvatskoga naroda ... Polazeći od ... prava na samoodređenje i državnu suverenost hrvatskog naroda ... Republika Hrvatska ustanovljuje se kao nacionalna država hrvatskog naroda ... Poštujući, na slobodnim izborima odlučno izraženu volju hrvatskoga naroda...*²⁹ Dakle, hrvatska se država ovime zapravo definira kao *gentilna vlast*, tj. kao država/vladavina (srednjovjekovnim riječnikom rečeno: *vladanije*) hrvatskog “gensa”, tj. “roda” (*naroda*). Odnosno: *...Republika Hrvatska ustanovljuje se kao nacionalna država hrvatskog naroda i država pripadnika autohtonih nacionalnih manjina ... Poštujući, na slobodnim izborima odlučno izraženu volju hrvatskoga naroda i svih građana ...*³⁰ Što će reći, ona se u najmanju ruku definira i kao država hrvatskog “roda” (a ne samo njega). Donekle je slično i sa Bosnom i Hercegovinom, primjera radi, jedino što u Bosni i Hercegovini postoje tri naroda koja se ističu kao konstitutivni – no to ne mijenja činjenicu da su i Bosna i Hercegovina time zapravo organizirane kao zemlja/teritorij/sistem tri “gensa”, tj. tri “rodovske zajednice”.

Ovakve činjenice predstavljaju jasan dokaz da mnoge suvremene države nisu “prerasle” tzv. gentilno-rodovsko uređenje, tj. da ne predstavljaju nikakvo “nadilaženje” tzv. “gentilnog/rodovskog” modela, jer su jasno definirane kao *etnokratije*, ili u najmanju ruku i kao etnokratije. A “etnos” nije drugo nego

može biti prihvaćen tek jednim dijelom, i tek s *formalne razine*, a to znači da ga u suštini i ne vrijedi nešto koristiti – budući da svakodnevna praksa lijepo potvrđuju da “rodovska” logika i dalje često *dominira* našim društvima i državama, tj. političkim životima (vidi usput dvije vrlo zanimljive studije: Stevens J. 1999.; Ista. 2009.; kao i moju raspravu o “etnicitetu”: Pijović M. 2012.).

²⁹ “Ustav Republike Hrvatske”. 2001.

³⁰ Isto.

narod, to jest *rod*. Pritom uvijek treba imati na umu da čak i one države koje u Ustavima i Zakonima nemaju ovakvih formulacija, već se pozivaju na “građane”, a ne na “narod” (u smislu krvnog srodstva), u *praksi* itekako funkcioniraju po “rodovskim”, pa čak i “rasnim” modelima, a ne tek po nekim “nad-gentilnim” principima – koliko god da formalno propagiraju nekakve “ne-rasne”, “ne-rodovske”, “ne-nepotističke”, i “politički korektne” principe. Jasno, ukoliko se inzistira, mi i tu formalnost (npr. nazivanje neke države isključivo “građanskom”) možemo prihvatiti kao “potvrdu” nepostojanja “rodovske organizacije” u strukturama nekih država. Ali to ne mijenja suštinu stvari. To također ne umanjuje uvjerljivost mog argumenta, budući da vidimo da očito ima mnogih država u kojima je čak i *formalno* uređeno, odnosno zapisano da je suština tih država “rodovska” (ili u najmanju ruku *i* rodovska), tj. da su one države nekog (na)*roda* (da li njemačkog, hrvatskog, židovskog, ili kojeg god, nebitno je).

Dakle, vidimo da nerijetko i danas najviši državno-pravni akti poput Ustava često propisuju da države počivaju na gentilnom, tj. rodovskom modelu; preciznije, da je i sama država kao takva, zapravo jedan veliki *gentilni*, tj. *rodovski organizam*.

Već sam u jednoj raspravi detaljno pisao o temi “etničkog”, tj. “narodnosnog”, i tamo sam pokazao da su i “narodi” (pa često i “nacije”) vid “srodstva”, tj. “rođačkih” organizacija.³¹ Naime, osnova “naroda”, tj. narodnosne veze je upravo pozivanje na zajedničke pretke naroda, odnosno na unutar-grupne krvne veze. A to je upravo suština “roda” i “srodstva” (krvnog), jer se i “bratstva” i “plemena” ponašaju upravo kao skupine *krvnih srodnika*. A tako se ponašaju i “narodi”. Dakle, ako je narod, tj. etnos skupina srodnika, tj. svaka ona skupina ljudi koji vjeruju da su krvni srodnici – a jeste – onda je jasno da imamo posla sa nekom vrstom “rodovskog uređenja”. A ako je istovremeno upravo “narod” nekakav “nosilac suvereniteta”, a time i uopće političkog djelovanja i političke stvarnosti u suvremenom svijetu, ili bar dijelu istoga – a znamo da jeste – možemo li onda zaista ozbiljno pričati o tome da nemamo posla s nečim što predstavlja (i) gentilno, tj. rodovsko društvo? Možemo li zaista tvrditi da smo “prerasli” gentilno uređenje, odnosno da se više ne organiziramo po rodovskom modelu, i da rodovski aspekt društvenosti više nema utjecaja na organizaciju države i politike? Naravno da *ne možemo*, jer bi to bila *potpuna glupost*.

³¹ Pijović M. 2012.

Možda bi neke suvremene “političke teorije” željele da su stvari crno-bijele, i da živimo u neakvim “građanskim društvima”, ali to je *iluzija*. Svaka-ko, živimo *i* u “građanskim društvima”, ali istovremeno živimo *i* u rodovskim društvima. Ako su mase suvremenih naroda – kao i modernih država čiji su ti narodi nekakvi “nosioci” – umnogome uređeni po “rodovskom sistemu”, tj. ako isti funkcioniraju kao rođačke grupacije, tj. kao krvni srodnici (a upravo je to suština “etniciteta”, tj. *narodnosti*), onda je jasno da *ne može biti nikakvog govora* o tome da je tzv. rodovsko društvo “stvar prošlosti”.

Rodovski model društvene organizacije je još uvijek itekako živ i prisutan. Radi se tek o tome da se taj “rodovski diskurs”, odnosno *model organizacije* proširio i dignuo na razine na kojima možda ranije nije bio prisutan, primjera radi, zato što u daljoj prošlosti te razine (“nacije”, “države”, “međunarodna zajednica”, itd.) možda nisu postojale kao društvene kategorije. Osim toga, kako je rasla masovnost rodova, bratstava, plemena, odnosno uopće ljudskih grupacija, tako su se ovi “gentilni”, tj. “rodovski” diskursi prilagođavali novonastalim okolnostima.

Naime, jedna od najzanimljivijih pojava vezanih za ljudsku društvenost je svakako *populacijski porast*, tj. *njegov učinak na društvenost* kao takvu. Kako raste populacija, tj. kako se povećava broj pripadnika neke zajednice – bila ona pleme, bratstvo, ili što god – tako slabi i unutar-grupna solidarnost u toj zajednici. To bismo uvjetno mogli zvati populacijskom ekonomikom. Najjednostavnije rečeno, što “nas” je manje, više nam je stalo jednima do drugih, dijelom i zato jer smo svjesni toga koliko smo jedni drugima važni za opstanak – budući da nas je relativno malo, te zato jer se međusobno poznajemo, jer znamo jedni druge i jedni za druge. Što nas je manje, to su veće šanse da postoje lična poznanstva među većinom nas, pa je logično da nekog kog poznam više cijenim i do njega više držim nego nekog za koga ne znam, tko u mojoj svijesti i ne postoji, ili postoji eventualno tek kao apstrakcija, kao informacija poput: “tamo negdje daleko, žive naši sunarodnjaci”.

S druge strane, što “nas” je više, manja je međusobna solidarnost, jer se većina “nas” uopće osobno ne pozna, a što su odnosi unutar grupe manje osobni/lični, to je i “veza” slabija, jer “veza” *bazirana na neosobnim odnosima gotovo nikad nema snagu koju ima veza bazirana na osobnim odnosima*. Stoga nije isto je li moj “sunarodnjak” moj prvi susjed, ili netko tko živi 1000 km daleko, i nikad ga nisam upoznao. Isto tako, što je manja grupa, lakše je upravljati takvom skupinom. S druge strane, što je veća grupa, oblici uprave u ta-

kvoj skupini, tj. oblici organiziranja *se moraju modificirati i mijenjati*, moraju postati složeniji da bi mogli pratiti populacijski porast. Taj porast masovnosti i jeste jedan od razloga stvaranja sistema poznatog kao “država”. No istovremeno, *budući da je rodovska logika jedna od najučinkovitijih metoda za homogenizaciju masa i njihovo organiziranje*, koliko god one velike i brojne bile, ta i takva “rodovsko-plemenska”, tj. “etnička” logika funkcionira čak i u suvremenom svijetu: u kojem su društva dosegla enormnu razinu masovnosti, kao i neosobnosti odnosa – te u kojima pritom velika većina ljudi objektivno gledajući ne predstavlja nikakve krvne srodnike, niti se međusobno uopće poznaje.

Dakle, ono što je za nas ovdje najvažnije, jeste da nove ideje nastaju iz starih, a novi se oblici organiziranja razvijaju iz starih. Forma se donekle promijenila, masovnost je porasla, a time su se i društvene “institucije” donekle modificirale – ali je rodbinska logika, tj. krvno-srodnički diskurs i dalje ovdje. Suština je dakle ostala uglavnom *ista*. Stoga je možda točno da danas dobar dio društveno-političkih jedinica unutar neke države recimo, ne čine rodovski sistemi, tj. pod-sistemi – ali je jednako tako očito da je istovremeno rodovska logika, tj. ”gentilni” model naprosto prenesen na najšire društvene razine, tj. na okvire same države i tzv. naroda. U tom smislu, možemo bez ikakvog oklijevanja tvrditi da je to ”rodovsko” uređenje prisutno i u ”najciviliziranijim” državama i zajednicama suvremenog svijeta (a koje “šablonizatorskom logikom” nekih autora navodno ne bi trebale imati nikakve veze s “gentilnim uređenjem” i “plemiskim mentalitetom”).

Stoga možemo zaključno reći da ”gentilno uređenje” *nije nikada ni prestalo postojati* – jedino što se danas ”rodovski” jedni prema drugima ne ponašaju (*samo*) bratstva ili plemena, već se tako ponašaju (*i*) narodi i države. Ali daleko smo od bilo kakvog ”prerastanja” rodovskog društva, tj. ”gentilnog uređenja”, odnosno “prerastanja” situacija u kojima će se neke grupe ljudi ponašati po rodovskom *modelu*. Pritom, možda takvo uređenje nije prisutno svugdje i uvijek, ali se javlja na dovoljno mnogo mjesta, i dovoljno često, da i slijepcu mora postati jasno kako su brojni autori previše šablonizirali ovu problematiku, i pojednostavljivali ju. U stvarnosti, ona je bitno složenija stoga ju treba opreznije proučavati.

Na koncu, ne treba smetnuti s uma da ni u tzv. “primitivnim”, tj. “gentilnim” društvima nije sva komunikacija funkcionirala po rodovskom principu, niti su svi odnosi bili razvijani po “rodovskom modelu”, kao što se nekad pokušava prikazati. Nijedno društvo, nijedna masa ljudi na svijetu, ne bi mogla

dugoročno preživjeti organizaciju i identifikaciju samo po jednom jedinom obrascu. Ovakve se banalne ali važne činjenice *ne trebaju potcjenjivati*. Određene kategorije koje smo oblikovali, tj. izmislili promatrajući ponašanje nekog društva u nekom kontekstu, ne možemo tek tako nastaviti nekritički upotrebljavati zauvijek, ignorirajući *druge i drugačije kontekste*. Naime, i sam je kategorijalni aparat, kao i sistem klasifikacija (koje izmišljamo i osmišljavamo kao znanstvenici) zapravo *kontekstualno oruđe*, a ne neka “bezvremenska vrijednost” – stoga je potreban puno veći oprez kod baratanja ovakvom terminologijom i naučnom aparaturom.

Što se tiče pojednostavljivanja i šabloniziranja društveno-historijskih procesa, zgodan primjer takvog pogrešnog pristupa, a koji je opterećen promašenim shvaćanjem o linearnom i jednolinijskom “toku povijesti”, tj. shvaćanjem o pravocrtnom razvoju – kao da društveni procesi zapravo nisu ciklički, i kao da uz razvoj ne postoji i propadanje, tj. uz tzv. evoluciju i “degeneracija” – predstavlja na početku ovog eseja citirani Kulišićev rad. Naime, autor je među ostalim, izgleda vjerovao da su iz “rodovskog sistema” mogle nastati teritorijalno-upravne jedinice, tj. društvene strukture bazirane na “teritorijaliziranosti”, te nekakve “klase” kao dio takvih novih društvenih struktura; dok valjda iz teritorijalne strukture nije mogao nastati “rodovski sistem”, tj. rodovska struktura. Tako ispada da se društveni sistemi mogu kretati samo u jednom smjeru, naravno, baš onako kako bi to htjeli neki autori, kao i ideološki “idoli” na koje se pozivaju (u Kulišićevom slučaju u pitanju su bili Marx, Engels, itd.). No realnost demantira ovakve simplicističke pristupe.

Primjer toga mogu nam biti i tzv. klase. One su naime mogle funkcionirati i u okviru “rodovskog sistema”. Naime, nijedan društveni “tip” (a koji je ionako često samo *znanstvena klasifikacija*, odnosno *model*) nije ograda i izoliran od nekog drugog “tipa”, nije “čist”, već se obično *više oblika društvenosti proživljava*. Ako netko misli da recimo “kapitalizam” i “komunizam” ne mogu skupa, neka pogleda suvremenu Kinu. Ako pak netko misli da “gentilni” i “feudalni” princip organizacije ne mogu skupa, neka pogleda Balkan u srednjem vijeku. A tko misli da “upravljачke i eksploatatorske klase” ne mogu skupa s “rodovsko-plemenskim” sistemom, neka pogleda Crnu Goru knjaza i kralja Nikole Petrovića, ili Albaniju Envera Hodže. Ne postoji crno-bijeli svijet, osim možda u mašti nekih autora.

No da se vratim na “rodovsko-plemensko” i “teritorijalizaciju”, tj. na međugru ta dva modela. Ne može uopće biti dvojbe da se npr. iz tzv. plemenske

zajednice, ili bolje rečeno *predominantno* plemenske, moglo preći i na tzv. teritorijalnu, odnosno *predominantno* teritorijalnu; no isto tako nema dvojbe da se i od *predominantno* "teritorijalne strukture", u izvjesnim uvjetima mogla razviti i razvijala i tzv. plemenska, odnosno *predominantno* plemenska struktura.³² Društveni procesi *nisu niti jednosmjerni, niti ireverzibilni*, odnosno nepovratni. Zapravo, odmah bismo se morali zapitati može li se uopće "rodovsko društvo" promatrati kao posve "de-teritorijalizirano", odnosno može li se "teritorijalni ustroj" uopće promatrati kao "de-tribaliziran", tj. lišen bilo kakve "gentilne logike"? *Naravno da ne.*

U to je teško povjerovati već i zato jer nijedan "rod" ili "pleme" (ili bilo koja druga ljudska zajednica) ne obitavaju u zraku, i ne plutaju među oblacima, već su itekako vezani za neki prostor, pa makar oni bili "nomadi", ili tzv. "polu-nomadi".³³ Na koncu konca, ako maknemo u stranu periode ljudske povijesti iz doba "lovaca i sakupljača" koji nisu poznavali "poljoprivredu" – čim je čovjek počeo uzgajati, bilo biljke, bilo životinje, on je zapravo postao "teritorijaliziran", odnosno "vezan" za neki prostor (iako zapravo čak ni lovci i sakupljači često nisu potpune "lutalice", nego se drže nekog konkretnog, manjeg ili većeg prostora, koji im može osigurati dovoljno sredstava za život – kao što pokazuju primjeri Bušmana). Dakle, može se jedino govoriti o *mjeri* nečije "teritorijaliziranosti", kao i o *mjeri* nečije "tribaliziranosti". Može ih se dakle stupnjevati, ali to je sve.

³² Pojam *predominantno* ističem zato jer uglavnom ne postoje nekakvi "čisti" društveni "tipovi" i društveni ustroji, već tek *pretežno*, tj. *predominantno* ovakvi ili onakvi društveni ustroji, odnosno društvena stanja. Dakle, jedino se može govoriti o stupnju do kojega je neka društvena tendencija izražena, može se vršiti gradacija, odnosno registrirati u kojem smjeru neko društvo naginje, i koja sklonost (ili sklonosti) u njemu dominira. Ali stvari su rijetko kada crno-bijele, i "jasno" podijeljene.

³³ Čak i tzv. nomadi uglavnom ne idu naokolo po pustarama i ispašama bezglavo kao muhe, već najčešće nekim redom. Ti ljudi uglavnom nisu avanturisti koji se sa stadima ovaca ili konja otiskuju u nepoznato, s jednoga na drugi kraj svijeta. Nisu u pitanju mase koji se odluču seljakati naokolo iz dosade, već su u pitanju ljudi koji obično jako dobro znaju kuda idu, i što traže, makar ih njihova kretanja odvela tisućama kilometara uokolo. No i takva gibanja često su *ciklička*. Obično se ne odlazi na ispašu da se nikad ne bi vratilo, već se najčešće "vraća natrag", pa onda opet sve ispočetka. A čim postoji "natrag", zapravo govorimo o nekom tipu "teritorijaliziranosti". (Vidi usput neka zanimljiva opažanja o "sjedelaštvu" i "nomadstvu" u: Trubačov O. 2005. 242-247.; a još o toj temi iz sociohistorijske perspektive vidi u: Ibn Khaldun A-R. 1969., kao i u: Hourani A. 1991.)

Da skratim priču, *ne postoji* “de-teritorijalizirana” društvenost, pa tako niti “de-teritorijalizirani” rodovski sistem; kao što ne postoji ni “de-tribalizirana” društvenost, budući da je u gotovo svakom ljudskom društvu moguće pronaći ponašanje, odnosno organiziranje koji funkcionira (i) po krvno-srodničkoj logici. Dakle, ako malo bolje otvorimo oči, istovremeno vodeći računa o svemu o čemu sam ranije pisao, vidjet ćemo da imamo posla s *pretjeranim šabloniziranjem*, i sa *silovanjem stvarnog svijeta ljudske društvenosti uz pomoć promašenih teorijskih modela*. U realnosti naime, *jedan je oblik društvenog ponašanja isprepleten s drugim*, i radi se o *međusobnom prožimanju različitih pojava*, koje se ni u kojem slučaju *ne bi smjele promatrati odvojeno*. Čak i kad se, “samo u analitičke svrhe” promatraju odvojeno, treba biti krajnje oprezan, i svjestan problematičnosti takvih “analiza”.

Za kraj vrijedi još jednom upozoriti na to koliko je važno imati na umu da, kao i masa drugih kategorija kojima se sociolozi koriste, tako i kategorije poput: “gentilno uređenje” ili “rodovsko društvo” mogu unijeti više pomutnje nego jasnoće u naše rasprave. Ove kategorije niti su jasne kao što bi se htjelo, niti pretjerano smislene. Razlikovanje “rodovskog društva” od “države” i “državnog uređenja” krajnje je arbitrarno, jer i ne postoje “ne-rodovska društva”; odnosno, jer jasno vidimo da postoje *ostaci starih modela društvenosti u novim formama*. A kada vidimo koliko se uspješno *stari sadržaji prilagođavaju novim formama*, postaje krajnje diskutabilno hoće li ti “stari” elementi društvenosti ikada uopće iščeznuti. Stoga se moramo pitati koji je zaista domet kategorija poput “gentilno uređenje”, tj. “rodovsko-plemensko društvo”?

Mi naravno možemo i dalje koristiti spomenute kategorije u društvenim naukama, ali jedino s izuzetnim oprezom, uvijek vodeći računa o tome da je njihova stvarna upotrebljivost *veoma ograničena*. Čim se naime iz svog svijeta analiziranja i teoretiziranja vratimo u *stvarni svijet društvenih gibanja*, ovakve kategorije gube gotovo svaku vrijednost.

IV. Malo o primjenjivosti genetike u povijesnim istraživanjima

Iako bi se o genetici i povijesti,³⁴ odnosno o primjenjivosti genetičkih istraživanja u povijesnim analizama, a posebno o interpretaciji takvih istraživanja moglo pisati naširoko, na ovome mjestu zadovoljiti ću se tek kraćim osvrtom na neke od problematičnih elemenata koji već na prvi pogled upadaju u oči svakom istraživaču ovih tema, i koje smatram posebno vrijednima pozornosti. Konkretno, ovdje me zanimaju dva problema vezana za genetiku. Prvo je problem kvantifikacije, odnosno količine, tj. “reprezentativnosti” uzorka na osnovu kojeg se radi istraživanje; a drugo je problem koji zapravo u sebi obuhvaća kombinaciju metodoloških i terminoloških, pa i semantičkih poteškoća, a koje skraćeno možemo smatrati pitanjem interpretacije u širem smislu. S pregledom tih problema ići ću redom, kako sam ih i naveo, ali će se raspravljana pitanja na momente ispreplitati, kao što će se vidjeti niže u tekstu.

U nemalom broju radova na temu populacijske genetike primjedbe o nedostacima genetičkih istraživanja ne razrađuju se posebno, već se često navеду tek “u prolazu”. S druge strane, ni kod povjesničara nije lako pronaći neka opažanja na temu genetike i historije, odnosno njihovog međuodnosa.³⁵ Zapravo, dio primjedbi koje niže u radu iznosim nisam baš susretao u literaturi, pogotovo ne na našem jezičnom području,³⁶ pa imam dojam da se mnogi od istraživača ljudske prošlosti (bili oni genetičari, bili povjesničari) i ne zamaraju previše oko toga na koje se sve načine može manipulirati pitanjima i problemima koja iz ovakvih istraživanja proizlaze.

Pregledom pisanog materijala na ovu temu može se ponekad pronaći razne informacije i primjere iz kojih se da iščitati koliko problematična ponekad mogu biti ovakva istraživanja, odnosno koliko je otežano donošenje čvršćih

³⁴ Za osnove genetike, vezano za istraživanje “porijekla” ljudskih populacija, s kraćim objašnjenjima ove problematike kao i terminologije, vidi npr. u: Martinović-Klarić I. 2009.; Gillespie J. H. 2004.; Stone L., Lurquin P. 2007. Vidi usput još nekoliko studija korisnih za upoznavanje ovih tema: Wiik K. 2008.; Barbujani G., Bertolle G. 2001.; Atkinson Q., Gray R. 2005.; Cavalli-Sforza L. L., Menozzi P., Piazza A. 1994.; Cavalli-Sforza L. L. 1997.; Isti. 2001.; Klein J., Takahata N. 2002.; Goodman A. H., Heath D., Linde M. S. 2003.; Zalloua P. A., *et al.* 2008.; Bird S. C. 2007.

³⁵ Vidi usput: Egorova Y. 2010.a.

³⁶ Jedan od rijetkih tekstova koje sam pronašao, a da problematizira neke teme vezane za odnose genetike i povijesti je npr.: Aralica V. 2006.

zaključaka na osnovu njihovih rezultata.³⁷ Nerijetko se naime dešava da se u jednom radu tvrdi jedno, dok se u nekom drugom na sličnu ili istu temu tvrdi upravo suprotno, što je i razumljivo: kako zbog česte situacije da su DNK uzorci koji se koriste u istraživanjima nedovoljno veliki, tj. brojni, zbog čega se ponekad u novijim istraživanjima koja obuhvaćaju veći broj uzoraka dobiju drugačiji rezultati; tako i zbog nedovoljno razrađene metodologije, radi čega ponekad dolazi do proturječnih interpretacija rezultata; ali također i zbog zaišta brzog razvoja istraživačkih oruđa i tehnologija kojima se koriste genetičari, a čiji napredak, sasvim prirodno, zahtijeva izvjesno korigiranje stavova oblikovanih na istraživanjima koja su urađena “zastarjelim” tehnikama i metodama. Svi ovi faktori utječu na potrebu za reinterpretacijama prethodnih rezultata, ili čak modifikacijama samog istraživačkog postupka, odnosno metodologije.

Naravno, ovakva se pojava može primjetiti u svim znanstvenim granama, jer nauka, kao i ljudi, evoluirala i samu sebe pokušava popraviti i unaprijediti, te postići veću preciznost. No kod genetike su te promjene daleko učestalije i intenzivnije, već i zbog prirode te nauke, kao i tehnologije koja se u njoj upotrebljava. Kada se uspoređi s historijom, ili nekim sličnim društveno-humanističkim disciplinama, populacijska genetika zapravo juri, i grabi sve dalje i sve brže. Upravo otuda dijelom i proizlaze “nestabilnost” njenih rezultata, kao i problemi za primjenu istih u povijesnoj znanosti. No opširno i sistematsko diskutiranje svih problema koji proizlaze iz susreta historiografije s genetikom tema je za neku drugu priliku, već i stoga što bi zahtijevala daleko detaljniji i obimniji osvrt. Stoga ću se, kako sam već naveo, na ovome mjestu tek osvrnuti na one probleme koji mi se čine najakutnijima i posebno vrijednima spomena.

³⁷ Ovdje navodim neke od radova koje sam konzultirao, i za koje vjerujem da, kad ih se sagleda u cjelini, mogu poslužiti kao kakva-takva ilustracija dijela problema o kojima raspravljam: Martinović-Klarić I. 2009.; Milo R. 2008.; Reich D., *et al.* 2008.; Haak W., *et al.* 2005.; Ammerman A. J., *et al.* 2006.; Burger J., *et al.* 2006.; Loring – Brace C., *et al.* 2006.; Witherspoon D. J., *et al.* 2007.; Hammer M. F., *et al.* 2001.; Wilder J. A., *et al.* 2004.; Sampietro M. L. 2007.; Chikhi L., *et al.* 2002.; *The American Journal of Human Genetics.* 1997.; Isto. 1998.; Isto. 2000.; Cruciani F., *et al.* 2004.; Adams S. M., *et al.* 2008.; Egorova Y. 2010.a.; Chadarevian S. 2010.; Ricaut F. X., Waelkens M. 2008.; Balaesque P., *et al.* 2010.; Poloni E. S., *et al.* 1997.; Rosser Z. H., *et al.* 2007.; Tian C., *et al.* 2009.; Seldin M. F. *et al.* 2006.; Campbell C. D., *et al.* 2005.; Bowden G. R., *et al.* 2008.; Rincon P. 2010.; Katsnelson A. 2010.; Karafet T. M., *et al.* 2008.; Trombetta B., *et al.* 2011.; Morelli L., *et al.* 2010.; Wei W., *et al.* 2013.

Problem “reprezentativnosti” uzorka

Krenimo od kvantitete. Kako ne bih previše odlazio u širinu, počet ću s jednim banalnim, ali sasvim konkretnim primjerom. Prije nekih pola godine (ovaj tekst dovršavam početkom ljeta 2013. godine) jedan internetski portal donio je bombastičan naslov: *Genetika rasvijetlila pitanje o podrijetlu Židova u Europi*.³⁸ Budući da sam imao neke predodžbe o primjenjivosti genetike na istraživanje povijesti (ili preciznije, o neprimjenjivosti genetike na istraživanje tzv. identitetne historije, odnosno povijesti *identifikacija i identifikacijskih obrazaca*), čim sam pročitao naslov, dobio sam poriv da pobjegnem glavom bez obzira od takvog teksta. Ipak sam, prije “bježanije”, spremio adresu internet sajta u pretraživač na svom kompjutoru, i zahvaljujući tome sada mi taj tekst može poslužiti kao ilustracija problema koji me muči. O čemu je riječ? Članak prenosi rezultate istraživanja na osnovu kojih – misle autori članka, te znanstvenici na koje se novinski članak poziva – postaje moguće tvrditi kako većina evropskih Židova ima “miješano porijeklo”, odnosno kako su njihovi preci dolazili iz različitih “etničkih” grupa.³⁹ Je li nam zaista trebalo genetsko istraživanje da nam potvrdi “miješno porijeklo” Židova, kao i malte ne *svakog drugog naroda* na svijetu? Da, ako smo upravo “pali” s Marsa – inače i ne baš.

No ima nešto drugo, u čitavoj lepezi ovakvih bizarnosti koje bi se mogle komentirati unedogled. Naime (a ovo je upravo pitanje vezano za element kvantitete), autori “istraživanja” (o kojima spomenuti novinski tekst raspravlja) su kao materijal na kojem baziraju svoje rezultate uzeli 1287 krvnih uzoraka, tj. uzoraka DNK. Istovremeno, Židova i Židovki na svijetu ima između

³⁸ HINA. 2013. Tekstove o spomenutom istraživanju objavljivali su i drugi portali i novine, a ovdje navodim radi uštede prostora tek: Entine J. 2013. Većina tih članaka nažalost sadrži za suvremeno novinarstvo uobičajeno povišenu dozu *neznanja, političko-ideološkog petljanja*, te dakako nezaobilaznog *senzacionalizma*.

³⁹ Neki autori nažalost ne prave razliku između “etničkog”/narodnog, što će reći *ideološkog* “porijekla” s jedne, i biološkog “porijekla”, odnosno genetske “slike” s druge strane. O razlici između gena s jedne, i narodnosti, tj. identifikacije s druge strane, biti će još riječi niže u radu, iako sam to već spominjao i u svojoj raspravi o “eticitetu”: Pijović M. 2012. Vidi usput par zanimljivih članaka na temu nonšalantnog i neodgovornog baratanja sociološkom terminologijom u genetičarskoj literaturi: Race, Ethnicity, and Genetics Working Group. 2005.; Outram S. M., Ellison G. T. H. 2006.; Sankar P., *et al.* 2007.; Ali-Khan S. E., *et al.* 2011. U suštini, riječ je sličnoj pojavi koja se javlja i kod tzv. “loose talk”-a, odnosno nesavjesne i neprofesionalne upotrebe sociološke terminologije u društvenim i historijskim istraživanjima, o čemu više vidi u: Pijović M. 2012.

14 i 18 miliona, a pritom je važno imati na umu da su većina svjetskih Židova (između 2/3 i 3/4) porijeklom Aškenazi, čime zapravo kada pričamo o “evropskim Židovima”, istovremeno pričamo i o većini svjetskih Židova. Dakle, autori su na osnovu 1287 analiziranih uzoraka sebi uzeli za pravo da pričaju o “porijeklu” i do 18 miliona ljudi. Misli li netko da s ovim nešto nije u redu? Ako podijelimo 18 000 000 sa 1287 dobijamo približno 13.986,01 (što će reći skoro 14.000). Znači, ovi istraživači su na osnovu analize 14.000-tog (slovima: četrnaesttisućitog) dijela židovskog naroda došli do “rješenja misterije porijekla” čitavog židovskog naroda.⁴⁰ Ovakav postupak je naprosto neshvatljiv.

Ono što je ovdje posebno važno za imati na umu, jeste to da se većina istraživanja vezanih za genetiku vrši upravo na ovako skromnom uzorku. Ovdje ću navesti samo jedan, meni zabavan primjer: na osnovu uzoraka uzetih od 2514 ljudi radilo se istraživanje čiji bi rezultati navodno trebali omogućiti donošenje nekakvih “zaključaka” o “evropskim populacijama”. Dakle, za kontinent s više od 730 miliona ljudi, “reprezentativan” uzorak nam iznosi 2514 ljudi. Ovo je zaista fascinantno.⁴¹

No čak je i skromnost uzorka podnošljiva ukoliko se razno-razni “interpretatori” takvih istraživanja suzdržavaju od donošenja često pretjeranih zaključaka. Upravo takve interpretacije, posebno kada se koriste u kontekstu povijesnih istraživanja, ukazuju na neke izopačene tendencije. Pritom naglašavam, nema apsolutno nikakvih problema s tim da se vrše DNK istraživanja, makar i na tako malim uzorcima. Na koncu, od nekuda se mora početi, a genetička ispitivanja su izuzetno skupa, stoga bi analiza velike mase, od npr. više

⁴⁰ No ovo je čak i “pristojno” istraživanje kad se usporedi s jednim drugim, u kojem je upotrebjeno svega 237 uzoraka za filozofiranje o “porijeklu” Židova (kojih je, kao što rekoh, blizu 18 miliona). Vidi u: Katsnelson A. 2010.

⁴¹ Vidi u: Lao O., et al. 2008. A vidi usput za sličan profil istraživanja u: Primorac D., et al. 2011.; Primorac D. 2011. *Kao što je navedeno na početku članka, glavni cilj ove studije bio je ponuditi genetsku perspektivu ljudske povijesti u Europi izvedenu iz 22 NRY binarna biljega. Dvadeset i dva odabrana NRY binarna biljega tipizirana su u 1.007 muškaraca iz 25 različitih europskih i bliskoistočnih geografskih regija. Pedeset i osam od tih uzoraka potjecalo je od hrvatskoga stanovništva* (Primorac D., et al. 2011. 7.). *Nedugo nakon objavljivanja našeg rada u časopisu Science, akademik Rudan i suradnici dobili su slične rezultati i to analizom 457 hrvatskih muškaraca kad je utvrđeno da gotovo 49% ispitanih hrvatskih muškaraca pripada haplogrupi I. Nastavljajući naša istraživanja u Bosni i Hercegovini, gdje smo u studiju uključili 256 muškaraca (90 Hrvata, 81 Srbina i 85 Bošnjaka) s više od 50 različitih lokacija* (sve podeljao M. P.) ... (Primorac D. 2011.).

desetaka ili čak stotina tisuća uzoraka odjednom, odnosno u okviru jednoga projekta, koštala enormnu svotu novca i zahtijevala ogromne organizacijske napore. No baš zato je *nužno* da se sami istraživači jasno postave prema problemima koji proizlaze iz malog (a nerijetko i *komično malog*) uzorka na kojem se istraživanje baziraju. Nažalost, takva upozorenja često izostaju.

Stoga problem nisu genetička ispitivanja kao takva, nego problem predstavlja to što se takva istraživanja i njihovi rezultati onda interpretiraju na iracionalan način – kao da uzorci od par stotina mogu biti “reprezentativni” za višemilionske mase ljudi. Do kakvih je sve čudnovatih zaključaka moguće doći primjenom takvih postupaka pokazuje sljedeći primjer: *The frequency of the major western European lineage, haplogroup (hg) R1b1b2, follows a cline from 12% in Eastern Turkey to 85% in Ireland (Figure 1B), and is currently carried by some 110 million European men* (podebljao M. P.).⁴² Ali na osnovu čega se dolazi do zaključka da oko 110 miliona Evropljana nosi određenu haplogrupu? Autori to ne navode, i ne ulaze u detalje – samih uzoraka na osnovu kojih je rađeno to istraživanje bilo je 2574, i taj se podatak uredno navodi, no nema nikakvih analiza i objašnjenja o brojci od 110 miliona – ali možemo otprilike pretpostaviti kako se do nje došlo: na osnovu analize DNK uzoraka tih nekoliko hiljada individua obuhvaćenih istraživanjem, i određivanja koliki postotak tih individua nosi tu i tu haplogrupu. Da pojednostavim na (i ne baš tako) hipotetskom primjeru: ako je na recimo 2500 individua koje su ispitivane, a dolaze iz Evrope, bilo njih oko 30% kod kojih je pronađena “ta i ta” haplogrupa, te ako pritom Evropa ima oko 350-370 miliona muškaraca, tada 30-ak posto od 350-370 miliona iznosi otprilike oko 110 miliona. I onda kao rezultat takvog tipa “analize” netko tvrdi da oko 110 miliona Evropljana nosi “tu i tu” haplogrupu. Ukoliko se zaista ovakvom metodologijom došlo do spomenutih brojki, a čini se da jeste (jer očito istraživači nisu ispitali stotine tisuća uzoraka, a kamoli svih nekoliko stotina miliona), tada je jasno da se spomenute brojke ne mogu uzimati ozbiljno. Ovakve “aproximacije” i domišljanja ne vode nas nikuda.

Znači, najveći problem u ovoj priči nisu genetičari koji odrađuju istraživanja, odnosno genetičari kao takvi, već *oni među njima* koji se iz kojih god razloga zaigraju, preuzmu na sebe teret koji ne umiju nositi, i umisle si da su povjesničari; ali isto tako problem su i diletanti među razno raznim “kultu-

⁴² Balaresque P., *et al.* 2010.

rolozima” i “povjesničarima” koji se vole naširoko i nadugačko baviti temama koje ne razumiju, ali koje očito mogu donijeti jako lijepu zaradu, pogotovo ako se prezentiraju u duhu sveprisutnog senzacionalizma. Ispod donosim primjer situacije gdje se genetičari pokušavaju igrati povjesničara, pa na kraju umjesto ozbiljne znanosti kao rezultat dobijamo, najblaže rečeno, vrlo čudne konstrukcije.

Dvije godine nakon prethodno opisane opsežne analize hrvatskoga stanovništva, međunarodni tim, na čelu s Institutom za genetičko inženjerstvo i biotehnologiju, koristio je 28 bialelnih biljega na Y kromosomu u analizi 256 muškaraca (90 Hrvata, 81 Srbin i 85 Bošnjaka) iz Bosne i Hercegovine ... Uzimajući u obzir paleolitsko podrijetlo haplogrupe I (dijelom određene P37 mutacijom) u ovome dijelu Balkanskoga poluotoka (29) i njezinu ekstremno veliku učestalost (u prosijeku za sve tri glavne etničke skupine moderne Bosne i Hercegovine oko 50% ili točnije za bosanske Hrvate 71,1%, Bošnjake 43,5% i bosanske Srbe 30,9%) ... (ova izjava nema mnogo dodira s realnošću, jer spomenuta “učestalost” nije registrirana za “sve tri glavne etničke skupine” (kako autori tvrde) već za ispitane pripadnike tih etničkih skupina: dakle za pojedince, njih nekoliko stotina čiji su uzorci ispitani (te posredno, i za njihove muške krvne srodnike, budući da je logično očekivati da otac i sin, ili dva brata, ili prvi rođaci i sl., imaju podudarne haplotipove; no nisu svi muškarci u BiH krvni srodnici, a to izgleda ove istraživače previše ne muči) – op. M. P.) ... Ovi rezultati ukazuju na to da su područja današnje Hrvatske i Bosne i Hercegovine vjerojatno bila dio balkanskoga glacijalnog utočišta. Frekvencije haplogrupe J i G zajedno iznose više od 9%, što ukazuje da 9% bosansko-hercegovačkih muškaraca potječe od ranih poljodjelaca (opet autori ulaze u sferu bajkovitog – naime, istraživanje ne ukazuje ni na šta drugo, osim na to da 9% od 256 ispitanika potječe od tzv. “ranih poljodjelaca”; a činjenica da su autorima 256 ispitanika isto što i 2 miliona muškaraca u BiH, dovoljno govori samo za sebe – op. M. P.)...⁴³ Malo niže u citiranom tekstu autori nastavljaju sa svojim “otkrićima”: Ovi rezultati ukazuju da je muški genofond BiH populacije više bio pod utjecajem neolitskih i post-neolitskih migracija nego hrvatski genofond. S druge strane, relativno niske frekvencije R1a i R1b haplogrupa unutar BiH muške populacije dokazuju manje prisustvo gena iz ukrajinskoga glacijalnoga utočišta nego je to slučaj u

⁴³ Primorac D., et al. 2011. 8-9.

*hrvatskoj populaciji za iste genetske biljege.*⁴⁴ No što zaista spomenuti rezultati pokazuju? Pokazuju jedino kakvo je stanje kod ispitanika, kojih je ponavljam, bilo svega nekoliko stotina, dok populacije BiH i Hrvatske zajedno čine preko 8 miliona ljudi (a ako tome pribrojimo i dijasporu tih zemalja taj broj raste za još nekoliko miliona). Dakle, imamo nekoliko stotina ispitanika (imajmo na umu i njihove srodnike po muškoj liniji, što svakako nešto uvećava konačni broj, ali ne radikalno) u odnosu na više od 4 miliona muškaraca (u HR i BiH zajedno – ne računajući dijaspore), i to je “reprezentativan uzorak”?

No osim kvantitativne razine, koja je nezadovoljavajuća za donošenje ozbiljnih zaključaka, imamo i drugih problema koje ovdje navodim kao mali uvod u ono o čemu će se raspravljati nešto niže u ovome tekstu: *Učestalost podskupine I-P37 uočena kod bosansko-hercegovačkih Hrvata veća je u odnosu na sve tri BiH etničke skupine i može se djelomično pripisati genetskom driftu, ali još uvijek predstavlja najveću uočenu frekvenciju za neke populacije. Nasuprot tome, protok gena tijekom neolitika i postneolitika čini se da je igrao marginalnu ulogu kod bosanskih Hrvata.*⁴⁵ Fascinantno je kako autori spajaju sadašnjost i prošlost u jednu cjelinu, prikazujući čitavu pojavu kao nekakav ahistorijski fenomen: identifikacijski obrasci, genetski materijal, sve je to jedno te isto, bez razlike, i sve lijepo stopljeno u nekoj imaginarnoj “vječnosti”, u nekakvom “kontinuumu”. Znači “bosanski Hrvati” su “stameni ko stijene” – neolitik i postneolitik prolaze, bezbroj gena “protječe”, ali ovi stoje na mjestu kao da su stećci? Tko su ti “bosanski Hrvati”? Jesu li to neke planine, neke stijene koje se nisu mijenjale desetinama tisuća godina? Jesu li to neki nijemi stupovi koji nepomično stoje kraj puta kojim se odvija spomenuti “protok” gena? Naravno da ne. Dalje, jesu li “bosanski Hrvati” bili kroz povijest neka homogena skupina? Nisu, jer ne postoje homogene i nepromjenjive društvene pojave. Jesu li “bosanski Hrvati” oduvijek bili “Hrvati” – još od neolitika i paleolitika? Nisu. Konačno, jesu li ti današnji Hrvati, tj. njihovi preci uvijek živjeli na jednom prostoru, tj. mikroprostoru, zaštićeni nekim staklenim zvonom od svega što se dešavalo oko njih? Ne, budući da je to nemoguće. “Protok gena” o kojem autori filozofiraju dakle, nije igrao “marginalnu ulogu kod bosanskih Hrvata”, već eventualno kod predaka tih par stotina ispitanika; odnosno kod mnoštva generacija nekih ljudi, čiji se potomci, njih par stotina, danas izjašnjavaju kao

⁴⁴ Isto. 9.

⁴⁵ Isto.

Hrvati, tj. koji sami sebe danas vide kao Hrvate – a pred 200 godina mogli su biti Turci, Srbi, ili Romi, a prije dvije tisuća godina mogli su biti Romani, Iliri, ili Kelti, itd. Dakle, ni traga ni glasa kontekstu, tj. *kontekstima*. Samo se redaju podaci koji bi valjda, sami po sebi, trebali predstavljati neku “rekonstrukciju” prošlosti. Upravo je kontekst (odnosno *konteksti*) onaj aspekt priče bez kojega nije moguće razumjeti rezultate ovakvih istraživanja. Ali to nam autori ne daju. A ako se podaci takvih istraživanja serviraju čitaocima bez objašnjavanja konteksta i mikrokonteksta (u uvijek u *pluralu*), bez vođenja računa o migracijama, političkim gibanjima, osvajanjima, asimilacijama, te akulturacijama koje su se odvijale kroz milenije na tom nekom konkretnom prostoru – onda možemo očekivati daljnju degradaciju nauke, i još veći uspon diletantizma i senzacionalizma.

Za kraj ću citirati jedan koristan rad koji se djelomično dodirnuo upravo tog aspekta “genetičarske” problematike:

*One of my respondents admitted that he and his colleagues in this field were often under pressure to **overemphasise their potential contribution to historical debates when applying for funding**, and to **over-interpret their results when preparing papers for publication**. He noted that it was hard enough to obtain funding for these types of studies – studies that dealt with history, rather than, for instance, with medicine – **not to try to sensationalise them at least to some degree**. This response demonstrates that scientists feel that they are **under pressure to achieve interdisciplinarity ‘on the paper’**. **The deeper their research proposals engage with historical debates, the more likely their projects are to attract financial support**.⁴⁶ What appears to have prevented ‘genetic history’ from achieving more positive interdisciplinarity is the perceived and structural constraints that geneticists and historians feel they are under, and the way they view each other’s fields. **For the purposes of fund-raising and publicity geneticists are happy to stress the interdisciplinary nature of their work. They frame their research questions in line with significant historical debates and interpret their results in a way that would make them look like solutions to historical mysteries**.⁴⁷ A vrijedi dodati i još neka opažanja o primjenjivosti genetike u povjesničarskoj istraživačkoj praksi: *One informant stressed that interpreting genetic data was always a challenge, particularly if they had to be**

⁴⁶ Egorova Y. 2010.a. 355.

⁴⁷ Isto. 363.

*considered in light of specific historical debates. He suggested that even the most up-to-date techniques developed in population genetics could not give researchers enough ‘molecular resolution’ to offer anything like a definitive answer to such complex questions as those about the dispersal of the Jewish people or about the formation of the caste system.⁴⁸ It has been demonstrated by social scientists that the usage of ‘DNA evidence’ beyond the realm of academia has hardly proved to be uncontroversial. For instance, Amade M’charek ... has shown in the context of her study of a Forensic DNA laboratory that a genetic marker is much more of an invested category, rather than a universal tool. Michael Lynch et al. ... have argued on the basis of their ethnography of ‘DNA fingerprinting’ that the value of DNA evidence in the courtroom very much rests on practices and circumstantial knowledge, which are not radically different from those that support more conventional forms of evidence.⁴⁹ Although, as the example of one of my informants demonstrates, obtaining funding for engaging in a formal and meaningful collaboration with historians is not outside of the realm of possibility, most of my respondents shied away from it. Instead, they are anxious to gain recognition from fellow geneticists whose research may be very different from theirs, rather than from historians working on similar issues. As a result, they manage to maintain their reputation of ‘good scientists’ and publish their findings, despite the fact that in the view of historians **their studies completely fail to answer the very research questions that they set for themselves** (sve podebljao M. P.).⁵⁰*

Kada se bolje pogleda, stječe se dojam da među nekima od autora koji se bave ovakvim aktivnostima postoji shvaćanje da se genetikom može postupati po istom modelu po kojem funkcionira tzv. “istraživanje javnog mnijenja”.⁵¹ Ispitivači recimo zovu ljude telefonom, ili ih zaustavljaju na ulici, i ispituju na primjer za koga će glasati na sljedećim izborima. Onda rezultate tih istraživanja

⁴⁸ Isto. 356.

⁴⁹ Isto. 358.

⁵⁰ Isto. 363. Vidi usput još nekoliko radova od iste autorice: Egorova Y. 2009 (a); Ista. 2009 (b); Ista. 2010 (b).

⁵¹ Ovdje neću opisivati čitav proces, i razne tehnike i metode koje se koriste, nego ću u najkraćim crtama iznijeti neka opažanja. Općenito o ispitivanju javnog mnijenja vidi npr. u: Gallup (a); Gallup (b); Supek R. 1981. Vidi usput vrlo interesantna opažanja o oblikovanju “javnosti” kao povijesno-političkog fenomena u: Moscovici S. 1997. 7-66.

ispitivači pošalju na analizu, i nakon analize rezultati se objavljuju. Sam ispitivački proces, gotovo po pravilu, obuhvaća jako mali postotak ljudi: u zemljama s nekoliko (3-5) miliona stanovnika recimo, obuhvaća se obično tek 1000 do 2000 ljudi. Dakle, na osnovu maksimalno nekoliko tisuća anketiranih (iako taj broj obično nije veći od 1000 u većini istraživanja) “istraživači” zaključuju o tome za koga će neki ljudi, neki narod, odnosno građanstvo neke države, itd., glasovati na izborima. Nekoliko tisuća od nekoliko miliona je oko 0,1%, ili tisućiti dio čitavog biračkog tijela, odnosno jedan promil (1‰). Stoga je teško ne zaključiti da se radi o manipulaciji. To jest, na malo finiji način rečeno: *Public opinion polls would have less value in a democracy if the public -- the very people whose views the polls represent -- didn't have confidence in the results.*⁵²

Pritom, istraživanja ovog tipa u velikoj mjeri predstavljaju uspješnu manipulaciju iz jednog banalnog razloga: ljudskim umovima i mišljenjima se može manipulirati. Kada dovoljno velik broj ljudi “bombardiraš” dovoljno dugo rezultatima svog “ispitivanja javnog mnijenja”, vrlo često se događa da mnogi od tih ljudi kada izađu na izbore glasaju onako kako rezultati tih istraživanja kazuju (a ne onako kako su možda u početku namjeravali glasati). Dakle, rezultatima istraživanja se direktno može utjecati, i dakako utječe na raspoloženje birača. To može proći, jer mišljenja se mogu mijenjati i prilagođavati – i to je ono na što rečena “istraživanja” u izvjesnoj mjeri i ciljaju.

Ali geni ne mogu mijenjati raspoloženje, niti imaju “mišljenje”. No neki istraživači gena, kada krenu objavljivati svoje rezultate, i kada ih se krene interpretirati, bilo od strane genetičara, bilo o strane dežurnih “genetohistoričara”/”historio-genetičara”, kao da žele polučiti isti efekat kakav imaju istraživanja javnog mnijenja vezana za političko raspoloženje građana – odnosno kao da žele gene kao takve usmjeravati. To je ono što zapravo kod ovakvih pojava najviše fascinira. No geni i “javno mnijenje” nisu isto. Primjera radi, boja moje kože neće potamniti ako me netko dovoljno dugim ispiranjem mozga uvjeri da sam zapravo pripadnik afričkog naroda Zulu, a ne Srbin. Stoga nikakva demagogija ne može promijeniti činjenicu da koji promil (a uglavnom je riječ o mnogo manjim uzorcima) neke populacije (tj. njihovih krvnih uzoraka) ne može biti dostatan materijal za pričanje o nekakvom “genetskom porijeklu” čitavih tih populacija.

⁵² Gallup (b).

Dakle, tek kada netko uzme npr. 50 ili 100 tisuća uzoraka Hrvata i Hrvatice (kojih je danas u svijetu bar 6 do 7 miliona), pa ih istraži, možda ćemo moći govoriti o “dokazivanju” nečega. Namjerno naglašavam “Hrvata i Hrvatica” (ili neke druge populacije, svejedno je), odnosno *muškaraca i žena*. Naime, velik broj ovakvih istraživanja, na osnovu kojih se onda iznose bombastične i senzacionalističke tvrdnje, bazirana su zapravo na istraživanju muškaraca, preciznije Y kromosoma. Ali da bi se imalo predodžbu o porijeklu muškaraca, ali i žena, treba istraživati i druge stvari, npr. i mitohondrijsku DNK. Naime, dok se Y kromosomi prenose po muškoj liniji, i to samo s očeva na sinove; mitohondrijska DNK prenosi se po ženskoj liniji, ali se ne prenosi samo s majke na kćeri, već i na mušku djecu – ali pritom samo kćeri, odnosno ženska djeca, mogu prenositi tu DNK dalje na svoje potomstvo.⁵³ Dakle, ako mi svoje rezultate o “porijeklu” nekog naroda baziramo recimo na ispitivanju DNK muškaraca, i pritom ispitujemo Y kromosom, mi onda istražimo njegovu očinsku liniju. Ali, što je s majčinskom? Ona ostaje neistražena. A budući da pritom nismo ispitali ni DNK uzorke žena, mi ne samo da često nemamo istraženo porijeklo po majčinskoj liniji kod muškaraca, nego nemamo ni adekvatno istraženo porijeklo žena. Upravo zato, ako su neka od ovakvih istraživanja urađena na osnovu Y kromosoma, tada samo *potpuno neozbiljan čovjek* može govoriti o “genetskom porijeklu” nekih populacija na osnovu takvih istraživanja. Naime, prvo bi trebalo što potpunije pregledati genetsku sliku čitave populacije, a ne samo onaj dio materijala koji se prenosi preko muških predaka, a da bi se moglo govoriti o genetskom “porijeklu” nekih populacija *u cjelini*.

U tom smislu, *problem kvantitete* nije vezan tek za broj uzoraka koji su uzeti s nekog prostora, ili iz neke populacije; već je problem kvantitete također i taj da se u nekim istraživanjima prate i istražuju samo muški preci neke populacije, dok se ženske zanemaruje; ili se pak istražuje samo muški dio neke populacije, ali ne i ženski. No kao što znamo, svako ljudsko biće ima majku i oca, i njegov je genetski materijal naslijeđen i od te majke, i od tog oca. Dakle, ako se neka genetska istraživanja rade tako da se pregledava i prati jedino materijal koji se nasljeđuje po ocu, ili pak samo materijal muških “ispitanika”, postavlja se pitanje o kakvom mi to “porijeklu” populacija pričamo? Ovo nam je još jedan pokazatelj toga s kakvim se sve problemima možemo susresti kod ovakvih istraživanja, te zašto bi ista trebalo tretirati s *radikalnom skepsom*.

⁵³ Vidi npr. u: Ježić M. 2010.

U svakom slučaju, dok se ne desi da se istraživanjima genetskog materijala obuhvati jedan znatno veći materijal (kvantitativno gledajući) nego dosada – a toga neće biti tako skoro jer su genetička ispitivanja vrlo skupa – sve priče o genetskom “porijeklu” populacija (a koje samo po sebi *nema veze* ni s jezičkim, ni etničkim, ili uopće identitetnim “porijeklom”) koje se baziraju na promilima ostat će tek nategnute hipoteze i pretjerivanja *bez ozbiljne primjenjivosti u historijskim istraživanjima*. Ponavljam, istraživanje javnog mnijenja može, čak i na osnovu kojeg promila “pokazati sliku cjeline” u velikoj mjeri zahvaljujući tome što se ljudskim mišljenjem može manipulirati. Dakle, možda pregrubo rečeno, često se radi o gatanju, tj. o “proricanju” budućnosti upravo logikom da će samo “proricanje” među ljudima koji ga čuju izazvati određeni efekt – stoga ispitivanja javnog mnijenja vrlo često imaju karakter *samoispunjavajućeg proročanstva*. Ali genetika ne funkcionira tako. Ljudski geni (tj. genetski materijal) nisu isto što i mišljenja. Niti bi bila realna pretpostavka da se ista logika i metodologija koja se primjenjuje kod takvih istraživanja javnosti može primjenjivati na genetička ispitivanja. Problem dakako, tj. suština problema, nisu istraživanja kao takva – uzmemo uzorak nečije krvi i ispitujemo ga – nego *interpretacije* tih rezultata koje dobijamo. A te su interpretacije često vrlo neodgovorne i senzacionalističke.

Da privedem ovaj dio priče kraju. Ako Njemačka ima npr. oko 80 000 000 stanovnika, onda samo neozbiljan čovjek može na osnovu analize recimo par tisuća krvnih uzoraka iz Njemačke donositi bilo kakve zaključke o “porijeklu Nijemaca”. Ozbiljni i uvjerljiviji zaključci mogli bi se donositi kad bi bilo analizirano na desetine ili stotine tisuća uzoraka. Ali razmotrimo još nešto važno. Uzmimo hipotetski, da na oko 80 miliona stanovnika Njemačke imamo 20 miliona obitelji, i pođimo od toga da unatrag 100 godina na svake dvije-tri njemačke obitelji imamo zajedničke direktne pretke. Sada zamislimo da je tih porodica pred 100 godina bilo 10 miliona. A i kod tih predaka prije 100 godina, svakih nekoliko porodica bilo je također povezano, jer su i one imali zajedničke pretke. I tako recimo dođemo do toga da je populacije današnje Njemačke, gledajući porodičnu povijest, odnosno genealogiju (a ne “identitete” i sl.), moguće svesti na svega par stotina tisuća porodica (pretpostavimo krvno nepovezanih) koje su tamo živjele recimo u razvijenom srednjem vijeku. Ovako postavljene stvari omogućavale bi nam da već na osnovu relativno malog uzorka donosimo ozbiljnije zaključke o genetičkoj slici današnjih građana Njemačke, jer ionako bi apsolutna većina njih jedna drugima bila

rodbina – bilo u drugom, bilo u petom, bilo u petnaestom, ili dvadeset petom koljenu, itd. No, je li ovako postavljena priča ispravna? Ne, već je u pitanju radikalno *pojednostavljivanje*.

Naime, ovo bi zaista bilo tako kako sam u tom hipotetskom primjeru prikazao, tek kada i ako bi npr. prostor Njemačke bio hermetički zatvorena posuda u koju se u zadnjih XY stoljeća nitko nije doseljavao, i koja dakle, nije poznavala migracije bilo koje vrste. Ali ako uzmemo u obzir da je npr. u nju doselilo na milione ljudi protjeranih iz istočnih i jugoistočno-evropskih zemalja nakon Drugog svjetskog rata, onda naravno ova naša pojednostavljena računica postaje daleko kompleksnija. Pa onda, ako uzmemo da je i ranije, nakon Prvog svjetskog rata bilo migracija u Njemačku, jer je Njemačka i tada izgubila neke teritorije na istoku, ali i na zapadu, time se stvar još više komplicira. Konačno, kada tu krenemo pribrajati migracije, ratove, bolesti, stradanja, i sl., iz perioda prije 20. stoljeća (poput npr. “Tridesetogodišnjeg” rata, koji je imao upravo stravične demografske posljedice), ubrzo ćemo shvatiti da *populacije ne padaju i ne rastu ravnomjerno*, stoga ni ova logika pravilnog i proporcionalnog grananja i umnažanja populacije *nema smisla*. Dakle, takvu “logiku” bismo eventualno mogli primijeniti samo kada i ako bismo imali neku “idealnu” situaciju (a to znači laboratorijske uvjete, koji dakako u stvarnosti *ne postoje*), kada bismo imali primjer neke države ili prostora koji bi imao nepromijenjene granice i nepromijenjenu društvenu strukturu (u smislu nepostojanja bilo kakvih migracija i useljavanja), te u kojoj bi se na upravo idealan način, savršeno ravnomjerno populacija umanjavala i uvećavala baš onako kako bi nama kao istraživačima odgovaralo. Ali to ne postoji, osim u svijetu mašte, jer stvarnost ne funkcionira po principima laboratorijskih uvjeta. Niti smo svi svima rodbina, a još manje da bismo bili jedni drugima rodbina u nekoj savršeno ravnomjerno raspoređenoj udaljenosti po koljenima/naraštajima. Niti smo živjeli izolirano, niti smo bili pošteđeni razaranja, ratova, migracija, bolesti, promijena granica, političkih potresa i lomova, itd. Niti svaka porodica ima isti broj djece, koja pak imaju isti broj svoje djece, itd.; nego smo *oduvijek i uvijek* bili izloženi upravo najrazličitijim razornim pojavama i procesima, i upravo su nas oni oblikovali – kako politički, kulturno, jezično, ideološki, tako i genetski.

Sve u svemu, u pitanju je čitava jedna “čorba” najrazličitijih faktora koje treba uzimati u obzir kada vodimo rasprave o tome koliko nam geni mogu reći o prošlosti nekog prostora, odnosno onih ljudi s tog prostora koji te gene nose.

Ali mnogi se od tih faktora često dovoljno ne uzimaju u obzir kod interpretacija rezultata ovakvih istraživanja – i upravo to i jeste njihova najveća slabost.

Prvo se dakle, ponekad dešava da te interpretacije, svjesno ili ne, polaze sa gotovo idealtipskih pozicija (npr. “savršeni” uvjeti: nepromjenjene granice, nepostojanje migracija, rodbinske veze po nekom savršeno uređenom rasporedu do duboko u prošlost, itd.), što je neozbiljno. Drugo, one često polaze od potpuno neshvatljive premise (ponekad postavljene od autora samih istraživanja, na koja se onda kasniji autori pozivaju i koja interpretiraju) da se s mizerno malim uzorkom (u odnosu na cijelu “proučavanu” populaciju) može baratati kao sa nekakvim “reprezentativnim” uzorkom, a koji bi onda navodno omogućavao dalekosežne i ozbiljne zaključke.⁵⁴

Geni kao indikator za “identitete”?

Drugi problem je složeniji od ovog prvog, i tiče se kombinacije metodoloških, terminoloških, i drugih grešaka, odnosno dotiče se problema suvisle interpretacije (a koja nije moguća bez sređivanja ovih prethodno pobrojanih elemenata). Uzmimo hipotetski da imamo narod od 10 miliona ljudi, od čega 5 miliona muških. I potom uzmemo uzorke 200.000 muškaraca iz tog naroda. Imamo dakle ogroman materijal koji nam omogućava vrlo ozbiljne zaključke. I sada eto, možemo pokušati s velikom vjerojatnošću razrješiti “misteriju porijekla” muškog dijela tog naroda. No, prvo valjda treba razjasniti terminologiju. Što je “porijeklo”? Što je “narod”, i kako ga definiramo, tj. kako ga definiramo kada pričamo o njegovoj prošlosti.⁵⁵ Osim toga, nisu svi koji su danas dio nekog naroda, to bili u prošlosti, tj. nisu nužno i njihovi preci bili dio tog naroda. Naime, ako zanemarujemo fenomen asimilacije dok pričamo o “identitetima”, time potpuno ispuštamo znanstvenost iz svojih “istraživanja”.

Dakle, čak i kada bi netko sutra obavio analizu ogromnoga broja od više stotina tisuća (ili više) uzoraka iz neke zemlje poput Poljske (koja ima oko 40 miliona ljudi), tada bi on imao svakako odličnu i prilično detaljnu genetsku mapu takve zemlje. Ali, kakvi god bili rezultati tih ispitivanja, niti jedan ozbiljan znanstvenik ne bi mogao reći, govorim hipotetski: “naša istraživanja

⁵⁴ Za pokušaj “obrane” jednog takvog komično malog uzorka (ispod 200 za istraživanje čitavog hrvatskog naroda, koji broji bar 6-7 miliona ljudi), vidi u: Jurić I. 2013. 31-32. i 81-83.

⁵⁵ Vidi opširno o tome u: Pijović M. 2012.

su potvrdila da su Poljaci porijeklom Sarmati”. Prvo naime, treba vidjeti što su to “Poljaci”, a što “Sarmati”, tj. kako definiramo te koncepte. Jer, niti jedan od tih pojmova nije označavao identične pojave tokom dužeg vremenskog razdoblja. Moglo bi se možda reći: “Poljaci su potomci Sarmata, jer nose “sarmatske gene”. No, i ta bi izjava bila vrlo problematična, jer je nemoguće da svi pripadnici jednog naroda imaju identične gene, kao što praksa pokazuje. Također, problem nejasnoća time ne bi nestao, jer postavlja se pitanje što su to “sarmatski geni”? Kao što dakle vidimo, već u startu se cijelu priču zagađuje neznanstvenom, i suviše proizvoljnom terminologijom: “hrvatski geni”, “slavenski geni”, “turski geni”, “skitski geni”, iako takvo što jednostavno *ne postoji*.

Ono što postoji su određeni genetski “markeri”, odnosno tzv. haplotipovi i haplogrupe,⁵⁶ i u DNK ljudi koji su dio nekog naroda, odnosno stanovnici neke države, ti su “markeri” možda učestali, a kod neke druge mase ljudi, koja je dio nekog drugog naroda, ili naseljava neku drugu državu, ti su “markeri” rijetki. Ono na što ti genetski “markeri” među ostalim ukazuju jeste “starost” tih populacija, preciznije starost dijela genetskog materijala tih populacija koje nose te “markere”. Hipotetski primjer: ako se nekim ispitivanjem dođe do toga da 70% muškaraca u nekom gradu ima “haplogrupu ABC”, koja potječe iz paleolitika, a njih 30% ima “haplogrupu XYZ”, koja potječe iz neolitika – tada možemo reći da su muški preci tih 70% ljudi pripadali populacijama koje se javljaju unatrag recimo 20.000 godina, dok su preci ovih 30% ljudi pripadali populacijama koje se javljaju unatrag recimo 6000 godina. No, samo po sebi, to ne govori mnogo o međusobnim povijesnim vezama ovih 70%, odnosno onih 30% ljudi. Naime, “haplogrupu ABC”, kao i onu “XYZ”, možda nose i mnogi drugi muškarci iz različitih dijelova svijeta. Stoga podatak da, govorim hipotetski, 70% Danaca ima “haplogrupu ABC” samo po sebi ne govori mnogo o tim “Dancima”, niti o “Danskoj” – jer tu haplogrupu možda imaju recimo i mnogi Norvežani, Šveđani, pa i Srbi, Španjolci, itd. Krajnje pojednostavljeno rečeno, genetska srodnost, ili pomanjkanje iste, *sama po sebi* ne govori nam o društvenoj povijesti ni približno koliko bismo htjeli. Narodnosti, religije, jezici, države, sve to skupa ne može se samo tako vezivati uz genetiku u smislu da bismo tek na osnovu rasporeda nekih genetskih “markera” mogli znati nešto o ovim maločas pobrojanim elementima društvene historije.

⁵⁶ Vidi detaljno za tu terminologiju i objašnjenja npr. u: Martinović-Klarić I. 2009. 1-35., 107-114.; a vidi usput i: Jurić I. 2013. 37-48.

U svakom slučaju, kod nekih su naroda, odnosno skupina pojedini haplotipovi toliko učestali, učestaliji nego kod bilo koje druge populacije, pa zato što je konstatirano da su kod pripadnika tih naroda, odnosno tih skupina – ili pak, zato što je ustanovljeno da su u granicama neke postojeće države – ti i takvi genetski “markeri” najučestaliji, te se markere ponekad naziva imenima te populacije. Ili se npr., govorim hipotetski, kod ispitivanja zemnih ostataka starih populacija od prije mnogo stoljeća, za koje se misli da su pripadale recimo “slavenskom svijetu”, može pronaći neki “haplotip” koji je posebno čest baš kod njih, tj. u tamošnjim zemnim ostacima, i daleko je češći nego u zemnim ostacima “ne-Slavena”, pa će se onda to kolokvijalno možda nazvati “slavenski gen”, ili, hipotetski pričam, “proslavenski gen”. No to ne znači da Slaveni imaju tapiju na te gene. To ne znači da su te gene patentirali Slaveni, ili da su ih oni prvi “proizveli”. Stoga takav postupak političkog ili etničkog imenovanja genetskog materijala ima jednako utemeljenje u realnosti kakav bi imala na primjer tvrdnja da je, zbog toga što najviše kršćana živi na kontinentu Južne Amerike, kršćanstvo “južnoamerička religija”, pa da kršćanstvo od sutra moramo zvati “južnoamerikanizam”, ili još gore, da je kršćanstvo “nastalo” u Južnoj Americi.

Upravo zato bi daleko poštenije i znanstveno ispravnije bilo takve stvari nazvati nekim neutralnijim nazivom – kako se nekad (ali nažalost ne dovoljno često) zaista i radi – nazivom dakle koji ne prejudicira neke zaključke, i ne omogućava olake manipulacije sadržajem genetičkih istraživanja. Jer ovako, već po automatizmu, čovjeka koji nije do u tančine upoznat s ovom problematikom pravimo žrtvom manipulacije i nenormalne simplifikacije, a to je izgleda i cilj dijela ovakvih “istraživača”. Nije problem takvog etiketiranja, tj. nazivanja samo taj da se od strane nekih autora dodjeljuju gotovo “ideološke” dimenzije genima, tj. haplotipovima, time što će ih se, govorim hipotetski, nazvati “slavenskim”, “mongolskim”, “arapskim”, itd. – iako geni nemaju nikakav odnos s ideologijama i politikama, već su ideologije i politike te koje imaju odnos, i to vrlo problematičan, s genima (i baš zato genetičku tematiku *moramo nastojati osloboditi od bilo kakvog političkog trovanja*). Problem je i, kao što sam spominjao, količina materijala na osnovu kojeg se donose zaključci. Znači, smiješno je uopće davati bilo kakvo “političko” ime nekom haplotipu ili haplogrupi, već i zbog toga što se obično istraživanja koja ukazuju na navodnu učestalost tih genetskih “markera” među nekim populacijama baziraju na svega par stotina, ili par tisuća uzoraka. A to je stvarno premala količina za

bilo kakve ozbiljne i odgovorne rasprave o ovoj problematici. Osim toga, činjenica da je na sadašnjoj razini istraženosti genetskog materijala neki haplotip najučestaliji kod neke populacije, ne znači da se kroz daljnja istraživanja neće pokazati upravo suprotno – da je još učestaliji kod neke druge populacije – kada se naprave još detaljnija istraživanja. A upravo je to slučaj npr. s tzv. “slavenskim genima”, za koje se ispostavlja da su učestaliji kod populacija koje uopće nisu slavenske, pa se sintagma “slavenski geni” sada čini promašenom.⁵⁷ No kao što rekoh, nije da nam za zaključke o promašenosti takvog imenovanja trebaju genetska istraživanja. Imenovanje gena, tj. haplogrupa ili haplotipova imenima postojećih naroda je savršeno neprimjereno i neproduktivno već i zbog toga što se *otvara prostor za neviđenje ideološke i političke manipulacije* kakvih sam primjere već spominjao, i još ću ih spominjati niže u radu.

Dakle, to što je – govorim napamet – “haplogrupa XYZ” jako učestala kod današnjih Nijemaca, to ne čini taj gen, odnosno tu haplogrupu nekakvom “njemačkom haplogrupom”, već je to tek nešto što je najčešće kod Nijemaca. Ali ti geni, to nisu “njemački geni”. U tim genima nemamo nekakvu malu membranu unutar koje je “ispisano” veliko slovo “N” za “Nijemac” – a koje bi se moglo vidjeti mikroskopom. Niti recimo postoji krvna grupa “židovska”, “ruska”, ili “kineska”, itd. Narodnost, religija, politička pripadnost – to su *ideologije*. A *ideologija nije isto što i biologija*. Ne postoje dakle “ideološki” geni, niti se identitetna etiketa (dakle, jedan ideološki obrazac) može vezati za biologiju. Jasna stvar, možda postoji slučaj ili slučajevi da su kod nekog današnjeg naroda određene krvne grupe, ili recimo “rasni tipovi”, učestaliji nego kod nekih drugih naroda – ali to *samo po sebi* nema veze s ideologijama, politikama, jezicima, folklorom, i sl. Dakle, to nema veze s onime što čini *suštinu* neke društvene grupe, tj. njenih *unutargrupnih veza*. Društvene veze i grupizmi ne baziraju se na genima i njihovom sadržaju, odnosno na haplotipovima, jer nisu geni suština društvenosti, već su to ideologije, odnosno različiti identifikacijski obrasci – i upravo oni predstavljaju temelje na kojima se gradi solidarnost unutar svake ljudske zajednice (etničke, jezičke, političke, religijske, itd.).

Uzgred, trebalo bi razlikovati različite (povijesno, društveno, kulturološki, itd. oblikovane i uvjetovane) “kategorije”, odnosno koncepte koji su kroz povijest služili, ili i dalje služe za manje ili više (ne)utemeljene podjele ljudi

⁵⁷ Vidi usput: Aralica V. 2006. 300.

– poput onih na “rase”,⁵⁸ ili “podvrste”, “sojeve”, i tome slično; odnosno treba biti svjestan varljivosti i neodređenosti tih i takvih “kategorizacija”. Primjera radi, ljudi koji dijele istu boju kože mogu biti različiti po svim drugim parametrima, a to vrijedi i za ljude koji dijele slične gene. Recimo, gledajući kriterij gena, tj. haplotipova i haplogrupa, netko bi, hipotetski govorim, mogao pronaći veliku sličnost između nekih Pakistanaca i Bjelorusa, a istovremeno veliku genetsku razliku između Bjelorusa i npr. Kazahstanaca. No kad bi se kao kriterij koristila boja kože, a ne genetika, tada bi bilo jasno da su sličniji ljudi iz Kazahstana i Bjelorusije, nego ljudi iz Bjelorusije i Pakistana. Opet, kada bi se kao kriterij koristila recimo tzv. fizička antropologija, odnosno “fizički tip”, onda bi se recimo možda primjetile sličnosti između brđana jugozapadne Arabije ili libanonskih planina s jedne, i brđana Balkana s druge strane – premda po boji kože nisu toliko slični. “Fizičko-antropološki”, te bi populacije možda bile međusobno sličnije nego što su brđani Balkana i ljudi iz Panonske nizine. A opet, brđani Balkana i Panonci imaju istu boju kože, te su po tome sličniji jedni drugima. Dakle, moramo znati da je gotovo svaka klasifikacija, čak i ako je znanstvena, zapravo uvjetna. U svakom slučaju, “rasa” u smislu boje kože, ili “rasa” u smislu “fizičkog tipa” (tzv. “Dinarci”, “Panonci”, “Nordijci”, itd.), ili npr. “rasa” u smislu genetskog naslijeđa, ne moraju imati *ništa zajedničko*, a često ni nemaju. Radi se (kao i u slučaju pojma “etnicitet”, o čemu sam već pisao) o pojmu koji se često potpuno nekritički koristi, logikom “malo za označavanje ovoga, malo za označavanje onoga”; odnosno tom se pojmu pridaju različita značenja, zavisno od konteksta, tj. od onoga tko te nazive koristi, i za što ih koristi. Vrijedi usput zapamtiti i sljedeće:

*The fact that, given enough genetic data, individuals can be correctly assigned to their populations of origin is compatible with the observation that **most human genetic variation is found within populations, not between them**. It is also compatible with our finding that, even when the most distinct populations are considered and hundreds of loci are used, **individuals are frequently more similar to members of other populations than to members of their own population** (podebljao M. P.). Thus, caution should be used when using geographic or genetic ancestry to make inferences about individual phenotypes.⁵⁹*

⁵⁸ Obično se uzima da taj izraz dolazi od arapskog *ra's* (رأس), što bi označavalo “glavu” nečega, odnosno nečije “porijeklo”.

⁵⁹ Witherspoon D. J., et al. 2007. 358. Vidi usput nekoliko korisnih tekstova: PBS. 2000.;

Problem stoga, jednako velik kao onaj vezan za *kvantifikaciju*, jeste problem *metodologije*, pa *terminologije*, i sl. Samo po sebi, lociranje genetskog materijala nam *ne govori ništa* o njegovim nosiocima, ni o njihovim *identifikacijskim obrascima (identitetima) kroz povijest*. Nama neke karakteristike gena mogu ukazati da se, hipotetski pričam, većina današnje populacije (kada bi zaista bila ispitana dovoljna količina krvnih uzoraka te populacije) poluotoka Istre doselila unatrag 2000 godina s prostora današnje Crne Gore, te da je dobar dio današnje istarske populacije genetski povezan s dobrim dijelom današnje crnogorske populacije. Ali to nam samo po sebi opet *ništa ne bi govorilo* o njihovom identitetu, tj. identifikacijama u doba kada su ti neki ljudi iseljavali s prostora današnje Crne Gore i naseljavali prostor današnje Istre, kao što nam to ne bi govorilo ništa o tome kako se oni danas izjašnjavaju. To što neke gene, odnosno neke segmente tih gena možemo vezati za neki prostor, to nam samo po sebi ništa ne govori o misaonom, intelektualnom, ideološkom, dakle, identitetnom, tj. identifikacionom svijetu te populacije, ili tih populacija koje su nosile te gene, ili ih danas nose. Mi dakle ne možemo znati kako su se *identificirali*, i kako *o sebi mislili* genetski preci nekih današnjih ljudi samo na osnovu toga što znamo da su u genetskom srodstvu s ovima. To upravo i jeste *najveći problem* ovakvih istraživanja. Ona naime za povjesničara imaju prilično *ograničen domet*.

Dojam o toj ograničenosti svakako se ne bi stekao ako bi se čitalo neke autore koji su pisali na ovu temu. Hrvatski autor Ivan Jurić, u jednom interviewu izjavljuje npr. i ovo: *Genetičke analize govore da je seobom naroda bilo jako malo pomicanja. Huni i Mongoli nisu ostavili nikakvog traga, znači da ni svijet koji je došao s njima nije mogao ostaviti velikog traga.*⁶⁰ Nasuprot shvaćanju da “Mongoli i Huni nisu ostavili nikakvog traga” – što čak ni u genetičkom smislu nije izgledno (vidi usput citat niže u tekstu) – jezici, a posebno identifikacijski obrasci političkog i narodnosnog tipa, zatim religijske identifikacije, i sl., koje su se izrodile kao rezultati različitih seoba i osvajanja kroz povijest, sve je to itekakva posljedica i Mongola, i Huna, pa kasnije i Turaka, i mnogih drugih osvajača koji su protutnjali istokom i jugoistokom Evrope, da se samo na tom

Lewontin R. C. 2006.; Wilson E. O. 1992. 63-69.; Klein J., Takahata N. 2002. 382-391.; Race, Ethnicity, and Genetics Working Group. 2005.; Sankar P., *et al.* 2007.; Ali-Khan S. E., *et al.* 2011. A vidi još o problemu “*rase*” u: Nature Genetics. 2004.

⁶⁰ Hrstić I. 2011.

prostoru zadržimo. Koliko su “male” posljedice ostavili spomenuti narodi i njihova gibanja, zna svatko tko je u životu primio povijesni atlas u ruke, i proučavao političke mape prije i poslije takvih provala i osvajanja, te svatko tko je čitao o mongolskim i tatarskim razaranjima, i tko zna kakve su bile posljedice, npr. religijske, političke, demografske, itd., na prostoru Balkana, kao rezultat turske ekspanzije (da ne nabrajam dalje). Da ne ostane sve na priči o utjecaju migracija na društvenu povijest, evo nešto i o utjecaju migracija na genetičku povijest:

*The genetic diversity of human populations in Europe has been the subject of intense scrutiny since the first “classical” markers became available. Most studies have focused on the identification of large-scale variation and its interpretation in terms of major events in prehistory, such as expansions from glacial refugia in the Paleolithic era and the spread of agriculture from the Near East in the Neolithic era. This approach seems reasonable, given that early events that occurred when populations were small are likely to have had major effects that could persist to the present day. However, **Europe has also been subject to migrations and invasions within historical times, and these may have played an important role in shaping current patterns of diversity and could contribute to confusion over more ancient population movement.**⁶¹ In this study, we have demonstrated **the dramatic impact of recent events on the genetic landscape of an important part of the European continent.** Immigration events from the Middle East and North Africa over the last two millennia, followed by introgression driven by religious conversion and intermarriage, **seem likely to have contributed a substantial proportion of the patrilineal ancestry of modern populations of Spain, Portugal, and the Balearic Islands.** In studies that seek to trace the imprint of key events in the earlier prehistory of Europe, **the impacts of such recent episodes of gene flow and integration must be taken into account** (sve podebljao M. P.).⁶²*

Ovakva opažanja bez ikakvih ograda mogla bi se primjeniti i na Balkan, imajući na umu njegovu i više nego turbulentnu povijest. Nije naime stvar samo u tome jesu li neki osvajači došli na neki prostor i ostavili malo ili puno “svog” genetskog materijala. Već je stvar i u tome da su takvi politički događaji često izazivali *velike unutrašnje, lokalne, regionalne, ili mikroregionalne migra-*

⁶¹ Adams S. M., et al. 2008. 725.

⁶² Isto. 734.

cije. I upravo zato je *nemoguće* tek tako, samo na osnovu činjenice da postoje neki nosioci određenih haplotipova na nekom prostoru, znati je li npr. geografski raspored nosilaca nekog haplotipa kakav je prisutan danas, identičan i situaciji kakva je bila pred npr. 1000 godina. Dakle, to što je npr. danas na prostoru Hrvatske toliko i toliko ljudi s nekim haplotipom, to ne znači da su ti ljudi, tj. njihovi preci, bili tamo i prije 1000 godina (svakako ne svi). Mogli su tu doseliti i sa susjednih područja. Mogli su, ali nisu morali, naravno. Ali poanta je u tome da *sama genetika* to (bar zasad) ne može pokazati. Znači, sama učestalost nekog haplotipa *nije dovoljna za rekonstrukciju populacijskih pokreta*⁶³ – posebno na manje udaljenosti.

Posebna je priča što autori poput Jurića često ne prave razliku između imena naroda, obrazaca identifikacije, jezika, političke tvorbe, i genetskog materijala: *Dakle, pradomovina današnjih Hrvata ne samo da nije iza Karpa-ta nego nije ni oko Visle, a tko god bili Bijeli Hrvati, nisu nam baš tako bliski rođaci kako smo vjerovali.*⁶⁴ Narod nije genetski materijal, već je narodnost *identifikacijski obrazac* (a pritom je nebitno što o tome (o genetici) misle ljudi koji čine taj “narod”). Genetski materijal možda je “autohtoni” balkanski (na ovome mjestu neću problematizirati koncept “autohtonosti”, koji je svakako *relativan*) – ali sve ostalo očito *nije*. Odnosno, ni jezik, ni narodnost, tj. etiketa, ni političke organizacije – ništa od toga nije *direktno* vezano za gene, niti od njih zavisi. Naime, i današnji slavenski jezik Hrvata, kao i samo neslavensko ime “Hrvat”, očito je došlo upravo s prostora izvan Balkana (manje je bitno da li s Karpata, ili iz centralne Azije, ili otkud već). A ime i jezik, kao i ostali društveni identifikacijski obrasci su itekako bitni za neku masu ljudi. Štoviše, oni su *upravo ključni* za bilo kakav grupizam i kolektivizam. S druge strane, “genetski tipovi” su *savršeno irelevantni* za to: jer da nije tako, onda bi npr. svaki narod imao u svojim redovima ljude potpuno istog genetskog profila, što očito nije slučaj – i to s razlogom.

Znači, ovakvo baratanje rezultatima spominjanih istraživanja, kako sam već ranije govorio, potpuno lišava čitaoce konteksta. Prezentiraju se samo kosti, geni, DNK, ali *konteksti* u kojima su kroz milenije djelovali i živjeli nosioci

⁶³ Pod “populacija” ovdje ne mislim na ideološke populacije, tj. na etničke, vjerske, političke, itd. grupacije – već naprosto na ljude, ljudska bića, odnosno na ljudske populacije u krajnje ne-ideološkom smislu te riječi.

⁶⁴ Hrstić I. 2011.

tih gena i tih kostiju, ostaju zamračeni. A bez konteksta, bez shvaćanja povijesnih uvjeta u kojima su se neke populacije razvijale, genetska slika nam je od male koristi, jer sama po sebi ona nam ništa ne govori: današnji raspored populacija s ovim ili onim haplotipovima očito nije bio takav i u doba kad su se ti haplotipovi prvi puta pojavili, jer bi to podrazumijevalo takvu razinu inercije ljudi, tj. populacija, da bi takva inercija, tj. nepokretnost predstavljala *potpunu negaciju društvenosti* kao fenomena. Uostalom, pođimo od jednog banalnog primjera koji radi jasnoće kombinira povijesne činjenice (migracije) s hipotetskim podacima (zastupljenost određenih haplotipova).

Uzmimo da smo obavili istraživanje na uzorku od nekoliko stotina tisuća ljudi s Balkana, te da na osnovu njega gotovo sa sigurnošću možemo tvrditi da npr. 55% muške populacije današnje Hrvatske nosi nekakav haplotip iz paleolitika (star recimo 17000 godina), da taj isti haplotip nosi 49% populacije Bosne i Hercegovine, te da taj isti haplotip nosi 41% populacije Srbije i 44% populacije Crne Gore. Što nam to govori? Govori li nam to da se i u doba recimo “seobe Slavena”, ili kasnije, u doba provala Pečenega i Kumanaca mogao pronaći isti taj raspored, tj. sličan postotak – i to na baš identičan način raspoređen po zapadu Balkana? Naravno da ne. Na primjer, možda su populacije s drugim haplotipovima mogle iz kojeg god povijesnog razloga u međuvremenu početi pojačano stradavati, a ove populacije s tim “paleolitskim” haplotipom su se mogle u međuvremenu pojačano množiti, te iz pozicije npr. manjine prerasti kroz stoljeća u većinu – pa je danas omjer kada se uzmu sve ove pobrojane države oko 50%, dok je primjera radi, prije 1500 godina sve zajedno nosilaca tog haplotipa moglo biti recimo 39%, dok će možda za 500 godina taj postotak biti i veći od sadašnjih 50%.

Ne treba zaboraviti da su haplotipovi o kojima se radi materijal koji se pronalazi u genima ljudi. To nisu mrtve pojave, to nije mrtva priroda (na koncu čak se i “mrtva priroda” mijenja, odnosno, itekako je živa). Društva se gibaju, propadaju ili evoluiraju, nataliteti rastu i padaju, ljudi migriraju; stoga nam sadašnje stanje nekih haplotipova, tj. njihovih nosilaca, odnosno sadašnja genetska slika ne govori onoliko koliko se možda misli – svakako ne imajući na umu trenutne tehnološke domete i sredstva kojima se genetičari služe (što će se možda u budućnosti promijeniti). Dakle, ne možemo miješati današnje stanje s nekadašnjim stanjem, odnosno ne možemo miješati niti ignorirati kako *dijakronijsku*, tako ni *sinkronijsku* razinu problema, kao ni kontekste.

Ovi hipotetski postotci koje sam spominjao su se mogli pod utjecajem migracija i ratova, te drugih dešavanja kroz prošlost promijeniti, kao što se uostalom mogu mijenjati i u budućnosti. No osim što su postoci određenih haplotipova i haplogrupa mogli varirati po temporalnoj, dakle *vremenskoj osi*, oni su također mogli varirati, i nesumnjivo varirali i po *geografskoj osi*. O čemu se radi? Recimo, negdje od konca 14. stoljeća počinju učestalije migracije Srba, Bosanaca, i Vlaha prema zapadu, na prostore zapadnog, tj. jugozapadnog dijela današnje Bosne i Hercegovine, te dalje na zapad i jugozapad, prema današnjoj Hrvatskoj. Od 15. stoljeća te su migracije sve jače, i one se mogu bez problema pratiti u izvorima i tada, kao i kroz 16. i 17. stoljeće. Bili bismo pritom potpuno neozbiljni kad ne bismo pretpostavili da se zajedno s tim masama koje migriraju, prema zapadu istovremeno pomiču i geni, tj. haplotipovi – kojih su te mase jednim dijelom bile nosioci – pa tako i ti “paleolitski geni”. Naime, među tim je masama ljudi moralo biti (čisto statistički uzevši to je *neupitno*) i nosilaca upravo tog haplotipa, te bismo stoga *potpuno promašili* ako ne bismo te predobro dokumentirane migracije povezali i s današnjom “genetskom slikom” ovih prostora. Možda dakle danas u Srbiji, Bosni i Hercegovini, te Crnoj Gori ima manje nosilaca tog nekog haplotipa nego recimo u Hrvatskoj, dijelom upravo i zbog tih migracija – jer upravo je s prostora tih današnjih zemalja dolazila *većina migranata* koja je naselila današnju Hrvatsku od 15. do 17. stoljeća (vrijedi ovdje spomenuti rezultate do kojih su došli hrvatski povjesničari, kako je područje “srednjovjekovnih hrvatskih zemalja” od druge polovine XV., pa negdje do kraja XVI. stoljeća, doživjelo stvarni demografski gubitak za otprilike 2/3 starosjedilačkog stanovništva⁶⁵ – što lijepo ilustrira *razmjere stradanja, ali i migracija* izazvanih osmanskim provalama i operacijama po zapadnom Balkanu u to doba). No ni ove činjenice ne upotpunjuju sliku do kraja. Naime, ne treba smetnuti s uma da, iako su najjače migracije na ovim prostorima u posljednjih bar 1000 godina bile uglavnom s istoka na zapad, bilo je i povratnih migracija. Recimo, masa je novih doseljenika doselila od 15. do 17. stoljeća na prostor Dalmacije i Like s istoka, ali je isto tako dio tih doseljenika, ali također i dio starosjedilaca (koji su tada već bili islamizirani, odnosno muslimani), u periodu prelaza sa 17. na 18. stoljeće odselio izvan tih prostora u turske oblasti (uglavnom u današnju Bosnu i Hercegovinu), nakon habsburških provala i osvajanja, te mletačko-turskih

⁶⁵ Vidi npr. u: Jurković I. 2006. 39.

sukoba kojima je taj period prošlosti bio ispunjen. Isto tako, negdje u to doba, ogroman dio slavonske populacije (možda i preko pola populacije današnje Slavonije bilo je islamske vjere krajem 17. stoljeće,⁶⁶ u doba habsburške, tj. kršćanske “rekonkviste”) je također iselio na jug i jugoistok, u turske teritorije. I tako opet imamo *preslagivanje populacija* – a time i migracije gena, tj. njihovih nosilaca.

Ali pritom, danas je (još uvijek) nemoguće odrediti proučavanjem samog gena, tj. DNK, koji je od nosilaca nekog npr. “paleolitskog haplotipa” tu “starosjedilac” i nije se “pomicao” – smislu da su njegovi preci živjeli tu gdje on danas živi, recimo još od 1000. godine nove ere) – a koji je pak doseljenik s prostora susjednih zemalja na prostor npr. današnje Hrvatske, ili Bosne i Hercegovine, ili Srbije, u periodu od recimo kasnog srednjega vijeka, pa npr. do doba osmansko-habsburških, i osmansko-mletačkih sukoba u 17. i 18. stoljeću. Znanost napreduje, kao i tehnologija kojom se vrše genetička istraživanja, i to omogućava sve detaljniju analizu uzoraka, pronalaženje novih mutacija, varijabilnosti, i karakteristika na tom ispitivanom materijalu. Možda će to jednom omogućiti da pratimo i mikro-gibanja, tj. mikro-migracije nosilaca tih gena, tj. njihovih predaka; kao i nekakve mutacije i varijacije koje su bile rezultat takvih gibanja i populacijskih miješanja, a koje nam danas još nisu poznate. Možda će jednom biti moguće rekonstruirati prošlost do nezamislivih detalja, pa ćemo na osnovu genetskog materijala moći rekonstruirati svaki, pa i najsitniji životni detalj svakog od naših predaka. Možda. Ali zasad to nije moguće, i neće biti moguće tako skoro, ako ikada.

Da se stoga vratim na suštinu problema. Lijepo vidimo kako nam bez konteksta i mikrokonteksta, bez uvažavanja posebnosti svakog prostora, svake regije i mikroregije, bez poznavanja mikrohistorije, nema neke koristi od genetike. Ona nam ne može reći pozadinu, priču, historijat svakog pojedinog nosioca nekog haplotipa, tj. historijat njegovih predaka. Takvo nešto može se pokušati – zasad samo *pokušati* – kombinirajući mikrohistorijske i mikroregionalne studije s genetičkim istraživanjima. Ali korištenje “odokativne metode”, i davanje nekakvih uopćenih “ocijena” tipa: “50% ovih ljudi ima ove gene, a 50% onih ljudi ima one gene, i to je “dokaz” ovoga ili onoga”, potpuno je neproduktivno. Sami geni nam ne govore ništa dok ih se ne stavi *u kontekst*. Ali kao što se vidi, ima autora koji se vole baviti ovim pitanjima preferirajući površnost i

⁶⁶ Vidi usput ponešto o islamizaciji Slavonije, Srema i Baranje u: Živković P. 2008.

senzacionalizam umjesto minucioznosti u istraživanjima. Postupci kojima se od *pretpostavljene* genetske slike svijeta pokušava stvoriti nekakvu novu pseudo-identitetsku religiju morali bi poslužiti kao ozbiljna opomena tzv. znanstvenoj zajednici o tome koliko je zapravo suvremena “civilizacija” neučinkovita kod uvođenja elementarne pismenosti i društvene odgovornosti čak i među “znanstvenike i istraživače”, a kamoli među tzv. “široke narodne mase”.

Na prostoru za koji se misli da je bio “matični prostor” Slavena (a te priče s utvrđivanjem “matičnih prostora” starih naroda su tek posebno problematične, no rasprave radi, pođimo od toga da su upravo savršeno jednostavne), u grobovima iz nekog davnog perioda unatrag više od 2000 godina, odnosno u tamošnjim “praslavenskim” zemnim ostacima, možda će se pronalaziti određeni genetski materijal, tj. određeni haplotip – i pronalazit će ga se u daleko većem postotku, tj. daleko većem intenzitetu nego igdje drugdje. I zatim će se na osnovu toga takav genetski materijal možda nazvati “praslavenskim genima”. I onda će se ispitivati npr. gene današnjih Makedonaca. I na osnovu ispitanih uzoraka tih Makedonaca i Makedonki, pokušati će se usporediti koliko tzv. praslavenski geni korespondiraju s onime što je pronađeno u tim makedonskim DNK uzorcima. I onda će se npr. reći: “senzacionalno otkriće makedonskih genetičara: samo 13,5 % Makedonaca ima slavenske gene, a više od 69% ima “paleobalkanske” gene – i to je dokaz da smo mi autentični potomci antičkih Balkanaca, tj. antičkih Makedonaca”. Čak i kada bi ti rezultati bili zaista takvi, i kad bi bili napravljeni na osnovu dovoljne količine uzoraka – to i dalje ne bi govorilo *ama baš ništa* o tome kojoj grupi, ili kojim grupama ljudi su ti “paleobalkanski geni” pripadali, tj. kako su se ti ljudi zvali, i kako identificirali, i u koje doba; budući da se ljudi u različitim periodima drugačije opredjeljuju, stoga je sasvim normalno da se populacije sličnog ili istog genetskog profila u periodu od više stoljeća, a kamoli više milenija, iako su možda živjele na istom prostoru izjašnjavaju drugačije, i žive po drugačijim običajima. Da je tome tako, dovoljno je pogledati povijest Evrope, ili još bolje Balkana: od pred-indoevropskih jezika do indoevropskih jezika, od pelazgijskih i frigijskih govora do nekakvih dako-tračkih, makedonskih, i helenskih, od rimski/latinskih koji su smijenili ove prethodne, pa do slavenskih jezika, a u “novije” doba i romskih, turskih, itd. Dakle, u nekoliko tisuća godina, politička i jezička mapa promijenila se masu puta, narodnosti i religije su se promijenile masu puta, a istovremeno, genetski je materijal ostao u velikoj mjeri sličan.

Stoga, sve što bi se moglo u takvom hipotetskom slučaju tvrditi jest da su

većina Makedonaca genetski potomci ljudi koji tu, na centralnom Balkanu žive već XY tisuća godina. Ali geni ne korespondiraju nužno ni političkim, ni jezičkim, ni narodnosnim “granicama”. Stoga *nitko normalan* ne može reći da je “makedonski narod” u tom slučaju “autohton” na prostoru Makedonije, nego eventualno da su “autohtoni” (dakako, svaka je “autohtonost” *uvjetna*) geni, tj. ljudi koji su nosioci gena (a takvih je samo dio od sveukupnog broja Makedonaca) – a koji se danas smatraju Makedoncima. Makedonski “narod” nije masa gena, već *ideološki obrazac* – kao i svaki drugi “narod”. Toga možda nije svjestan prosječan pripadnik tog “naroda”, ali bi toga itekako trebao biti svjestan prosječan znanstvenik koji se bavi ovim temama. Identifikacijski obrasci, jezik, političke institucije, religije, i ostalo, nisu “autohtone” ni na jednom prostoru, jer političke institucije i identifikacijski obrasci nisu nepokretna i nepromjenjiva pojava. Stoga to što netko misli da su (u ovom hipotetskom slučaju) npr. Makedonci genetski potomci nekoga/nečega, to ne znači da su oni i jezički ili politički “potomci” nekoga ili nečega. Samo će manipulator poistovjećivati narodnosno ime s jedne strane, i *izmišljeni* “genetski tip” s druge strane. “Izmišljeni”, jer kao što već rekoh, proglašavanje nečega “slavenskim”, “židovskim”, ili “njemačkim” genima (odnosno haplotipovima i haplogrupama) je u suštini izmišljotina. Niti jedna od spomenutih grupacija nema “vlastnički list” na te gene. Niti je ijedan od tih naroda “izmislio” te gene, odnosno haplotipove i haplogrupe, niti ih je “proizveo” u svom “nacionalnom laboratoriju”. Genetske slučajnosti ne mogu se izjednačavati s političkim planovima i nacionalnim ideologijama, niti tzv. genetske “tipove” ima smisla imenovati političkim etiketama.

I upravo zato je takvo, iznad spominjano “kombiniranje” genetike i historije *neproduktivno*. Ono naime *potpuno potire* kontekst, kronologiju, prostor, vrijeme. Jednom riječju, ono upravo savršeno i do paroksizma potire historijsko kao kategoriju, i pokušava učiniti koncept identiteta/identifikacije bezvremenskim, vezujući ga s genima. Kao da je “oduvijek” postojalo nešto što se zvalo nekako, i to nešto što se zvalo nekako je uvijek imalo gene koji su u sebi nosili “odlike” toga nečega, a svi događaji: ratovi, migracije, politički lomovi, kulturne mijene, promijene jezika, promijene svijesti, promijene mentaliteta, prirodne katastrofe – ništa od toga kao da nije postojalo. Ovakve ideje koje upravo ukidaju kategoriju temporalnog, a time i kategoriju povijesnog, ali isto tako i kategoriju misaonog i svjesnog (time što sav značaj pridaju genima,

umjesto svijesti i osobnosti onih koji su te gene nosili),⁶⁷ potpuno su *nekompatibilne ozbiljnom istraživačkom radu*.

Konačno, još jedan problem vezan za ovu priču je *lociranje*. Lociranje “pranaroda”, “pradomovine” nekog naroda, i sličnih mitskih pojava. Pronaći ćemo recimo pretpostavljeni “praprostor” neke grupe, poput germanske. Na primjer, hipotetski pričam, netko je analizirao kosti s nekoliko “germanskih” groblja iz današnje centralne Njemačke, od prije 2000 godina, i najčešći haplotip koji se javljao je bio “ABC”. I tako npr. znanstvenici odluče da je to “germanski gen”. I sada idemo tražiti po svijetu “ABC” haplotipove, i onda na tome razvijati svoje teorije. Ali, zašto bismo mi upravo ta groblja tih (navodnih) starih “Germana” prihvatili kao pravo mjesto za ispitivanje genetskog materijala? Pa zato jer je to bio prostor nekakve antičke Germanije. A kako znamo da je tu bila “Germanija”? Zato jer nam to npr. kažu rimski izvori. No, nisu li Germani zapravo “potekli” s nekog drugog prostora, a ne s prostora te “Germanije” (uglavnom je u pitanju prostor istočno od Rajne i sjeverno od Dunava)? Navodno jesu, i to uglavnom s prostora današnje (južne) Skandinavije (i krajnjeg sjevera Njemačke). U redu, idemo onda kopati po tamošnjim grobovima, i vidjeti koji su geni specifični za taj prostor, odnosno koji nam se haplotipovi, odnosno haplogrupe najčešće javljaju, i napokon ćemo otkriti “pravi germanski gen”. Ali, zašto bi recimo taj “gen” koji – zamislimo da je tako – u Skandinaviji najčešće pronalazimo u nekakvim “germanskim grobovima”, pa ga nazovemo “pragermanski”, bio baš onaj “pravi”? Naime, zar oni koji su tamo živjeli, i obitavali baš u tamošnjim “germanskim naseljima”, a pritom nisu bili nosioci takvih gena (odnosno u njihovim ostacima ih nismo pronašli) nisu bili “Germani”? Jesu li oni bili “lažni” Germani, ili “manje” Germani, ili što? Naravno da nisu, jer savršeno je jasno da to što nam je kod neke davne populacije neka haplogrupa, ili haplotip najučestaliji, samo po sebi ne govori *ama baš ništa* o tome kako se izjašnjavala ta populacija – niti o tome kako se izjašnjavala ona populacija koja je živjela s tom populacijom, a koja pritom nije imala takve gene. Štoviše, možda su “prvi” Germani zapravo bili nosioci upravo onih gena koji su manje zastupljeni u ostacima tih skandinavskih

⁶⁷ Kao što je poznato, identiteti i identifikacije su *fenomeni svijesti*, a o tome kako se samoidentificirao neki nosilac imaginarnog “slavenskog gena” prije 2000 godina mi ne znamo ništa, niti ćemo ikada znati jer nam obično nedostaju (pisani) izvori o tom periodu. To vrijedi i za samoidentifikaciju većine nosilaca ostalih izmišljenih “tipova gena” u daljoj prošlosti.

“Pra-Germana”, odnosno možda su te najučestalije “gene”, a koje smo nazvali “pragermanskim”, zapravo nosili ljudi koji su tek kasnije postali “Germani”, i to pod utjecajem ovih prvih “Germana”, a čije gene ne nazivamo “pra-germanskim” jer nisu najučestaliji. Dakle, kako sam već rekao, “genetska populacija” u smislu nosilaca neke haplogrupe, odnosno nekog “tipa” gena, nije isto što i “životna populacija”, ili “narod”, ili “politička zajednica”, itd. – stoga na osnovu učestalosti nekih gena, te njihove prisutnosti ili neprisutnosti, nije tek tako moguće rekonstruirati društvenu, etničku, političku, ili kakvu drugu sliku nekog prostora u prošlosti.

Ipak, ovakve banalne činjenice nekim autorima nisu jasne. Oni izgleda stvarno misle da postoje ili su postojali “pravi” i “krivi” nešto (Hrvati, Germani, Mongoli, itd.). I upravo na ovakvim primjerima mnogi autori pokazuju nesposobnost snalaženja u proučavanju društvene historije. Spomenut ću ovdje jedan slučaj koji se u izvjesnoj mjeri dodiruje ovakve problematike. U razgovoru s novinarima, ranije spominjani autor Ivan Jurić konstatira da je na osnovu istraživanja moguće zaključiti da Hrvati imaju značajno viši postotak paleolitičkih predaka nego Srbi.⁶⁸ Postotak je prema njemu oko 50% te specifične haplogrupe za Hrvate, te oko 38% za Srbe. Zatim u razgovoru “novinar” postavlja autoru pitanje vezano za rezultate njegovih “otkrića”, koje glasi: *Znači li to da su se preci Hrvata ranije doselili na svoje područje nego preci Srba na njihovo područje?*, a Jurić odgovara: *Da, to je nedvojbeno.*⁶⁹

Rasprave radi pođimo od toga da su ta genetska istraživanja na koja se autor poziva savršeno točna (iako nisu, jer je uzorak na kojem su bazirana opskuran). Čak i ako prihvatimo tu pretpostavku, ovako postavljeno pitanje i ovako postavljen odgovor su očiti dokaz pomanjkanja kapaciteta za logičko mišljenje. Među ostalim zato što se u toj diskusiji polazi od toga da ona masa ljudi koja nosi određeni tip gena, predstavlja “autentičnije” nešto od one mase

⁶⁸ Curać M. 2013.

⁶⁹ Isto. Ova citirana izjava je, paradoksalno, još i “pristojna” u odnosu na neke druge autorove konstrukcije bazirane na geneto-historijskim fantazijama, poput one da je *autohtonost Hrvata na hrvatskom povijesnom području dokazana, i da je “teorija o autohtonosti hrvatskog naroda” jedino prihvatljiva* (Jurić I. 2013. 154.). Ovdje autor miješa genetsko “porijeklo” dijela današnjih Hrvata sa (sociološkom) kategorijom etničkog/narodnosnog (tj. miješa genetsku “starost” neke mase ljudi s njihovom ideološkom pripadnošću), odnosno između to dvoje očito ne pravi nikakvu razliku, što jasno svjedoči o “znanstvenosti” njegovih ideja. Za još takvih, pa i bizarnijih autorovih konstrukcija, vidi npr. i: Jurić I. 2013. 171-174.

koja ih ne nosi. Naime, ako 50% Hrvata odgovara tom nekom genetskom “tipu” koji je star recimo 15000 godina, a ostalih 50% ne odgovara (njihov je mlađi, recimo da je star 5000 godina), onda se iz ovakvih izjava može zaključiti da autor (ali i novinar) ove Hrvate, njih 50%, koji ne nose taj “stari” tip, ne smatra Hrvatima, odnosno “pravim” Hrvatima, tj. “dovoljno starim, i autentičnim” Hrvatima. Preciznije, autor u “pretke Hrvata” očito računa samo one, ili bar primarno one sa “najstarijim” genima, i jasno je zašto to radi – zbog nacionalnog “takmičenja”. Naime, poistovjećujući “pretke Hrvata” s nosiocima dominantne haplogrupe među Hrvatima (i to one koja je “paleolitska”), te zaključujući da je ta haplogrupa manje zastupljena kod Srba nego kod Hrvata – a istovremeno poistovjećujući “pretke Srba” s nosiocima dominantne haplogrupe među Srbima – autor može izjaviti kako su preci Hrvata “autohtoniji” od predaka Srba, odnosno da su se njihovi preci doselili “prije” srpskih predaka. Poanta priče dakako, počiva u tome da Hrvati imaju nešto što je “starije” ili “bolje” od onoga što imaju Srbi.

Kada analiziramo te izjave o “starosti” i “autohtonosti”, moramo postaviti i pitanje: koji su to preci Hrvata koji su navodno doselili “ranije od predaka Srba”? Njih svega 50%. Ali što je s ostalim precima Hrvata, koji su nosili one “mlađe”, pa time očito za autora “manje vrijedne” gene? Njih ima 50%. Što je s tim ljudima? Njihovi preci se ne računaju u “pretke” Hrvata? Zašto? Zar samo zato što se ne mogu “takmičiti” u starosti s “precima” Srba? Znači ispada da se fokusiramo na 50% Hrvata, a ostalih 50% kao da nema. Oni očito nemaju “čarobne gene”, pa nisu “zanimljivi”, jer njihov genetski materijal nije stariji od srpskog (tj. od 38% srpskog).

No kao što sam spomenuo, ovdje se ne iscrpljuju zaprepašćujući logički defekti autorovog zaključivanja. Naime, on i sam kaže da je taj genetski “tip” koji je dominantan kod Hrvata (50%), također prisutan kod velikog dijela Srba (38%) – stoga je neshvatljivo o kojoj “starosti” Hrvata u odnosu na Srbe se ovdje priča, kada je riječ o *istom* “genetskom materijalu” i kod jednih i kod drugih, samo je taj “materijal” raspoređen u *različitim postocima*. Ovakva pitanja očito ne muče autora, jer njemu je u slučaju Srba 38% otprilike isto što i 0% (slovima: *nula*). Dakle, ima i Srba, njih 38% koji nose “paleolitske gene” kakve nosi i 50% Hrvata – a time su ti Srbi, tj. njihovi preci “autohtoniji” na Balkanu nego preci onih Hrvata (njih 50%) koji ne nose te “paleolitske” gene. Kako onda preci Hrvata mogu biti (kako veli autor) “ranije doseljeni” na svoj prostor nego preci Srba na svoj, kada i 50% Hrvata i 38% Srba ima “paleolit-

ske pretke” – što će reći da su sličnog genetskog porijekla, preciznije, da su njihovi preci u približno istom periodu doselili, odnosno obitavali na Balkanu? Ovakva metodološka akrobacija bila bi donekle nalik postupku u kojem bismo jednog od dva blizanca, rođena od iste majke, u maltene isto vrijeme, proglasili “mnogo starijim i autohtonijim” od drugog blizanca na osnovu toga što ovaj prvi bliznac ima tjelesnu masu od 5 kg, a ovaj drugi od 3 kg. Zar su takve bedastoće “znanstvena otkrića”?⁷⁰

U svakom slučaju, *ako* smo ozbiljni istraživači, i *ako* na raspolaganju imamo *dovoljno velik broj uzoraka* (svakako ne njih par stotina, jer na tome se ne mogu bazirati ozbiljni zaključci), te *samo ako* bismo pritom mogli tvrditi da još od paleolitika *nije bilo nikakvih migracija i populacijskih pomaka* u unutrašnjosti Balkana (a to *ne možemo* tvrditi jer bi to bila *kolosalna besmislica*) – tek tada bismo mogli *eventualno* reći *samo i jedino* to da je 50% predaka današnjih Hrvata doselilo na “svoj prostor” prije nego što je na “svoj prostor” doselilo 62% predaka današnjih Srba; odnosno da je 38% predaka današnjih Srba na “svoj prostor” doselilo prije nego 50% predaka današnjih Hrvata na “svoj”. Ili jednostavnije: da su se 50% predaka Hrvata i 38% predaka Srba našli na “svom prostoru” u približno isto, ili slično vrijeme.⁷¹ Mogli bismo reći *eventualno* to, i ni manje ni više od toga; ali jedno je sigurno – ukoliko smo ozbiljni ljudi, nikad nećemo tvrditi da je 50% isto što i 100%, odnosno da su 50% predaka isto što i 100% predaka, ili da je 50% nekog naroda isto što i “čitav narod”. Maločas sam upotrijebio izraz “eventualno”, i to s razlogom. Već sam spomenuo

⁷⁰ Vidi usput za još autorovih “otkrića”: Jurić I. 2003.; Isti. 2011.; a vidi i: Isti. 2013. – gdje se donose zaključci o genetici hrvatskog naroda na osnovu 188, odnosno 197 uzoraka (podsjećam, sve skupa, Hrvata i Hrvatica u svijetu živi bar 6 do 7 miliona).

⁷¹ “Svoj prostor” namjerno stavljam pod navodnike jer ne percipira svaka generacija u svako doba neki prostor “svojim”. Stvari se mijenjaju zavisno od konteksta. Uostalom, sve i da nije tako, ni današnja Hrvatska, ni Srbija, ni susjedni krajevi gdje žive Srbi i Hrvati nisu ni “hrvatski” ni “srpski” prostor. Niti su Srbi i Hrvati kupili te teritorije od nekoga, niti imaju pismenu potvrdu od Boga, ili nekakvih svetaca, koja bi im davala ikakva “posebna” prava na toj zemlji. Taj prostor dakle, kako god ga mi imenovali, niti je hrvatski, niti srpski – već je to prostor svih onih ljudi koji na njemu žive, i koji ga dijele. Ovo naravno vrijedi i za sve ostale “nacionalne”, “etničke” i slične prostore, tj. “svete zemlje”, i “mitske zavičaje” – o kojem god da je narodu ili uopće ljudskom kolektivu riječ. Naravno, ne možemo zanemariti fakat da postoje skupine ljudi koje sebi umišljaju da imaju “vlasnička” prava na neku zemlju – a koja bi sve druge skupine ili pojedince koji na njoj žive činila drugorazrednim bićima. To je nažalost konstanta ljudskog postojanja. No te društvene bolesti treba prvo registrirati, tj. dijagnosticirati, a zatim pokušati liječiti, ili bar ograničiti njihovo širenje, a ne ih ohrabrivati.

ranije u ovom eseju da se istraživanja na koja se ovakvi autori obično pozivaju, često dotiču samo Y kromosoma – što će reći da se radi o istraživanju predaka po muškoj liniji. Zapitajmo se stoga koliko netko mora biti neozbiljan, da ne upotrijebim neku goru riječ, pa da na osnovu tako skromnih i ograničenih istraživanja govori o “porijeklu” čitavih naroda, ili populacija.

Da rezimiram, ono što bi nas kad se susrećemo s ovakvim “otkrićima” trebalo brinuti nije samo to što ima autora koji ne znaju razliku između 50, ili 38, ili 62, ili 100 posto; tj. što ima autora kojima su statistika, matematika, i logika nepoznati pojmovi. Niti bi nas trebalo brinuti samo to što ovakva “znatnost” ukazuje na morbidnu potrebu da se sve na ovome svijetu promatra kroz prizmu (u ovom slučaju hrvatsko-srpskog) takmičenja u tome “tko je autohtoniji od koga”. Ono što bi naime posebno trebalo brinuti, jeste činjenica da je nekim autorima dovoljno da se istraži muške pretke neke populacije, kako bi se moglo govoriti o “porijeklu”, kao da ljudska bića nemaju majke, odnosno porijeklo po “majčinskoj liniji”; a također bi, bar hrvatske autore, trebalo brinuti i to što ovakve besmislice iz hrvatstva kao kategorije zapravo isključuju one Hrvate (u ovom slučaju njih 50 %) koji nemaju “paleolitske pretke” – ili ih u najmanju ruku stavljaju u drugi plan – jer njihovi geni nisu dovoljno “atraktivni”. Naime, kako sam već spomenuo, novinar i njegov gost u prvi plan samozadovoljno guraju zaključak da su preci današnjih Hrvata “ranije doselili na svoje područje” od predaka Srba (iako sam pokazao da je takav zaključak *neopjevana bedastoća*), istovremeno (svjesno ili ne) zaobilazeći i prešućujući one pretke Hrvata koji su doselili na to područje u kasnijim periodima. Iz svega rečenog se stječe dojam da hrvatstvo tih “slabogenskih” ili “mladogenskih” Hrvata nije pojedinim hrvatskim geneto-nacionalistima toliko atraktivno. Preciznije rečeno, ako nisu atraktivni njihovi geni, onda nisu atraktivni ni oni kao nosioci tih gena, jer hrvatskom “genetičarskom” nacionalizmu kao hrana trebaju “paleolitski geni” – to je danas “in”, to ljude čini “autohtonima” i “posebnima”. A vi koji ih nemate ... vi ste “drugorazredni materijal”.

Da privedem priču kraju. Zapitajmo se još nekoliko banalnih stvari vezanih za “narode”. Može li se uopće locirati gdje se i na kojem prostoru neka grupa ljudi počela *smatrati dijelom nekog naroda*? Bi li “pravi narodni gen” – ako bismo uopće o tako *bismislenoj* i *potpuno neznanstvenoj* kategoriji htjeli pričati – trebalo definirati kao gen koji je *danas* najčešći kod nekog naroda, ili kao gen koji je [u nekom (kojem? – kako odrediti period koji je “pravi”) periodu prošlosti] *bio* najčešći kod nekog naroda, ili bi ga trebalo definirati kao

gen koji je bio najčešći kod pripadnika nekog naroda na mjestu i u vremenu kada su oni prvi puta postali *narodom*? Kako uopće otkriti kada je neki narod “postao” narod? Naime, recimo da krenemo tražiti upravo *mjesto/vrijeme kada su*, i *gdje su po prvi puta* neki ljudi postali nešto. Ali kako da nađemo to *mjesto/vrijeme*? Možemo li naći recimo najranije mjesto na kojem su obitavali Slaveni, a da su sami sebe smatrali “Slavenima” baš na tom mjestu? Možemo li pronaći prostor na kojem je živjela neka grupa ljudi, npr. Slaveni, a da je upravo to mjesto *prvo mjesto* uopće na kojem su živjeli ti neki ljudi koju se sebe smatrali Slavenima, i da su se baš tada i tamo *po prvi puta* nazvali Slavenima, i propričali slavenskim jezikom? Postoji li takvo mjesto? Ako da, je li to *najstarije poznato mjesto* i *vrijeme* slavenstva, ili je to tek *najstariji poznati* i *u izvorima sačuvani primjer* slavenstva? Je li to najstarije mjesto gdje su Slaveni postali Slavenima, ili je to tek prvi slučaj da su Slaveni zabilježeni na nekom prostoru i u nekom vremenu? Bez kvalitetnije dokumentiranosti fenomena o kojima pričamo, to jedinstavno *ne znamo, niti možemo znati*.

“Slavenski gen” (kao i mnogi drugi), tj. “slavenski haplotip” ili “slavenska haplogrupa”, ne mogu biti oni koje se danas najčešće nalazi u slavenskim zemljama, jer to samo po sebi ne govori ništa o prošlosti, niti o genima populacija iz perioda slavenske povijesti od prije 1500 ili 2000 godina. Istovremeno, “slavenski gen” ne može biti niti onaj koji se pronalazi u “najstarijim slavenskim zemljama”, npr. u kostima pokojnika – tzv. “Pra-Slavena” (od prije jednog i pol, ili dva milenija) – naprosto zato što mi *zapravo ne znamo* koje su to točno “najstarije slavenske zemlje”, niti znamo tko su to sve bili “Pra-Slaveni”, niti znamo gdje su sve živjeli ti “Pra-Slaveni”. Na koncu, to što neki istraživači neke populacije danas nazivaju “praslavenskim”, to malo govori o tome kako su one same sebe nazivale (ovo naravno vrijedi i za druge “pra”-populacije), ili kojim su govorom/jezikom pričale. Preciznije, mi ne znamo u kojoj točki, na kojem mjestu, i u kojem vremenu je nešto “postalo” Slavenom, Germanom, Mongolom, itd. A to ne znamo, ne tek zbog toga što često nemamo pisanih tragova o tome (iako je to upravo jedan od glavnih problema, i to nerješivih, kod proučavanja dalje prošlosti generalno) – već i zbog toga što *zapravo i ne postoji, i nije nikad postojalo* “mjesto i vrijeme” u kojem je nešto “postalo” nešto. Društvene pojave naime, *nemaju vrijeme i mjesto rođenja*. To su *proces*, a to znači fenomeni koji traju i koji se gibaju (a ne koji se izlegnu iz jaja kao pilići).

Sekulić je svojedobno neke od problema koji nam se ovdje javljaju lije-

po sročio vezano za tzv. “porijeklo naroda”: *Ideja da neki narod može imati »homogeno« podrijetlo, besmislena je. Ono bi moglo postojati kada bi unutar neke etničke grupe od neke vremenske točke postojala potpuna endogamija. Čak i kada bi to bio slučaj, izbor te »vremenske« točke uvijek je proizvoljan i egzogamija je uvijek postojala prije nje. Povijest svakog naroda zapravo je povijest asimilacije ili diferencijacije, odvajanja ljudskih grupa, a svaka grupa koju u određenom trenutku analiziramo kao polaznu točku, ima isto tako svoju povijest asimilacija i diferencijacija* (podebljao M. P.).⁷²

Ovo naravno u izvjesnoj mjeri vrijedi i za gene, preciznije za međudnose populacijske genetike i identitetne (identifikacijske) historije. Izbor “polazne” točke, odnosno vremenskog perioda u kojem se traži neki “povijesni prostor”, “izvornu zemlju”, tj. “pradomovinu” nekog naroda (u ideološkom smislu); a isto tako i izbor “logike” (pa i sama “logika” kao takva) za određivanje što je to, i kakav je to npr. “slavenski gen”, ili “germanski gen”, itd.– sve je to često *proizvoljno*. A kad je nešto toliko proizvoljno, i zavisi od političkih i ideoloških interesa onoga tko to nešto “određuje” i “propisuje”, moramo biti uzuzetno oprezni.⁷³

⁷² Sekulić.D. 2007. 354.

⁷³ No, zamislimo, tek rasprave radi, da se sutra otkrije tako napredna tehnologija koja bi nam iz genetskog materijala mogla očitati bukvalno svaki detalj iz, kako naših života, tako i života svih naših genetskih predaka. Dakle, svatko od nas bi u svojim genima nosio čitave biblioteke informacija o svojim precima: moglo bi se rekonstruirati kako su se zvali, kako su mislili, kakve su bolesti imali, kakvu su religiju prakticirali, gdje su se rodili, koliko su brzo mogli trčati, i sl. I zamislimo da, zahvaljujući tome, analiziramo gene svih postojećih Hrvata (njih 6 i pol ili 7 miliona) i pronađemo ljude koji su potomci onih ljudi koji su se prvi u povijesti počeli zvati “Hrvatima” (recimo da je tih prvih bilo petero, i svi su bili braća), prije recimo 2000 godina, na primjer negdje uz istočne obale Kaspijskog jezera. I što sad s tim informacijama? Imamo podatke o “prvim istinskim” Hrvatima – onima koji su prvi u ljudskoj povijesti počeli upotrebljavati to ime za sebe. I što točno da mi sad radimo s tim podacima? Recimo, nađemo 3000 danas živih ljudi čiji su preci bili ti “pravi Hrvati” od prije 2000 godina. Što zatim? Hoćemo li im dati “povlaštene penzije” zato jer su oni “autentičniji” od drugih Hrvata koji su tek kasnije postali “Hrvati”? Hoće li im država dati besplatne kuće i stanove samo na osnovu tih “spoznaja” i “otkrića”? Hoćemo li ih proglasiti “plemstvom” i dati im da vladaju Hrvatskom kao neka aristokracija zato jer u sebi nose dokaze “hrvatske autohtonosti” radi koje bi se ostali Hrvati valjda trebali sramiti svoje “nedovoljne autohtonosti”? Hoćemo li im recimo “oprostiti” sve dugove i poreze zbog nekakvih “zasluga” koje imaju njihovi preci za postojanje današnjeg “Hrvatstva”? Koje bi točno trebale biti koristi od spoznaje tko je “nastariji”, “najautentičniji”, i “najdrevniji”? Koje su dakle praktične koristi od takvih informacija, i što da jedno društvo radi s takvom “spoznajom” kada do nje dođe? U suštini je ista stvar i sa podacima o tome koji

V. Zaključak

Ironija cijele ove priče je ta da se s jedne strane identiteti i identifikacije oblikuju u gibanju, dok bi s druge strane neki autori više od svega htjeli “locirati” neku narodnost, ili neki kolektiv uopće, ili makar pronaći njegovu “supstancu” i neki “prazvor”. Naivno se vjeruje da se “pronalaženjem” – preciznije rečeno *izmišljanjem* – ovakvih ili onakvih (“turkijskih”, “slavenskih”, itd.) gena može pomoći “locirati” neku grupu, neki narod, neki kolektiv u prošlosti. Još uvijek se ne shvaća da se to *ne može*, niti je izgledno da će se ikada moći. Možda se može naći prostor gdje su neki geni, tj. neke haplogrupe frekventnije od nekih drugih. Možda je moguće pronaći i “prvu zemlju”, ili “zemlju maticu” ovog ili onog genetskog “tipa” (“maticu” u smislu da se tamo prvi puta javlja baš taj “tip”, a ne nužno “maticu” zato jer bi taj “tip” tamo i nastao). Ali narodnosti, identifikacije, kulture, svijest, um, maštu, intelekt – to se ne može “locirati”, “ubicirati”, niti mu se može naći “matično područje” (u krajnje

je dio neke današnje populacije, ili recimo nekog današnjeg naroda “genetski stariji”, a koji “mlađi”. Imamo npr. Hrvate, i nakon što smo ispitali gene svih Hrvata na svijetu zaključimo da njih (hipotetski govorim) 65% ima “jako stare” gene, npr. “paleolitske gene” (tj. paleolitske pretke); a ovih 35% su “relativno mladi”, jer imaju “samo” gene iz neolitika (tj. pretke iz neolitika). I što sad? Jesu li ovi Hrvati, njih 65% čiji su se preci doselili na Balkan prije predaka ovih preostalih 35% “bolji” ili “ljepši”, ili imaju “veće pravo” živjeti na ovom prostoru od onih “mladogenskih” Hrvata? Koje su dakle društvene posljedice ovakvih “otkrića”? Kakve veze imaju geni s politikom i društvom? Da li geni, i otkad to, određuju “pravo na nešto”? Koji to međunarodni zakoni i konvencije propisuju da bilo kakvo ljudsko i političko “pravo” proizlazi iz haplotipova i haplogrupa? Ima li uopće ovakvo baratanje informacijama i otkrićima iz sfere populacijske genetike ikakvu dalekosežnu primjenu izvan sfere šovinizma, nacionalizma, i promoviranja nekog novog društvenog isključivanja – po genetskoj osnovi? Ako nam je suditi na osnovu čitanja nekih autora, izgleda da je jedina primjena ovakvih genetičkih podataka zapravo u liječenju kompleksa niže vrijednosti izazvanih nekim krajnje negenetičkim okolnostima. “Logika” je otprilike sljedeća: “(...) jest da smo jadni, jer ekonomija nam propada, državnost nam je ‘klimava’, stanovništvo nam iseljava, političari su nam korumpirani, ali nema veze – imamo “najstarije” gene u Evropi, i (...)” ... i što? Nije slučajnost da ljudi koji se najviše i najčešće pozivaju na “slavnu prošlost” (te na “starost” svojih predaka, naroda, ili kulture) obično žive u najbjeđnijim, najkorumpiranijim, i najsiromašnijim društvima. Oдавно je utvrđeno svojevršno “pravilo” da što je sadašnjost nekih ljudi ili nekog društva bjeđnija, besperspektivnija, i siromašnija, to je potraga tog društva ili tih ljudi za “slavnim korijenima” i za “bogatom poviješću” (odnosno za “nadam” i “vjerom u sebe” kroz zamišljanje/izmišljanje neke bolje prošlosti kao zamjene za tmurnu sadašnjost i beznadnu budućnost) učestalija i agresivnija (i dakako, odvija se kroz uobičajeno masakriranje povijesnih činjenica) – te ne vodi ka dobrome. Nedavna prošlost Balkana savršen je dokaz toga.

doslovnom smislu tog pojma). Ljudi nisu “postali” Poljacima, ili Židovima, ili kršćanima – ljudi su to *postajali*, oni to *postaju*, i oni će to *postajati*. To je naime *proces*, a ne “događaj” ili “mjesto radnje”; a društveni procesi se i ne mogu “locirati” u klasičnom značenju te riječi. Gibanje, baš gibanje, seljakanje, migracije – upravo su to situacije u kojima se “rađaju” i oblikuju jezici, narodi, kulture: upravo u gibanjima, dodirima, konfliktima, razmjenama s drugima. Jer bez “drugih” nema ni “nas”.

Da skratim priču, sve to, od identifikacije do civilizacije, nastaje kroz najrazličitije situacije i kroz najrazličitije kontekste; i unatoč tome što bi neki uporno htjeli da “lociraju” neki narod ili “točku” njegovog “porijekla”, zapravo je “mjesto porijekla”, tj. “mjesto radnje” upravo *kontekst* (odnosno *konteksti*). A kontekst i nije nešto čija se suština traži i nalazi u fizičkom svemiru, a još manje u genima. Da se sutra prevrnu sve moguće kosti ovog svijeta, da se iscijedi sva krv iz svakog čovjeka, i da se “mapira” sve gene koji postoje, teško da bi se i tada moglo odgovoriti na posve banalna pitanja poput: zašto se Bošnjaci zovu “Bošnjaci”, a ne “Mongoli”? Zašto su Srbi uglavnom pravoslavni, a ne budisti? Zašto se Hrvatska danas prostire na sjever do rijeke Drave i Mure, a ne do Karpata ili Baltika? Odgovore na takva pitanja naime ne nudi proučavanje gena. Jedno je stoga pitanje “porijekla” neke mase ljudi koji nose neke “ŽBLJ” gene, odnosno pitanje “porijekla” tih gena; drugo je pitanje “porijekla” nekog imena, ili identifikacijske etikete kojom se neka masa ljudi etiketira; treće je pitanje “porijekla” nekog jezika kojim se govori; četvrto je pitanje “porijekla” nekog tipa političke organizacije, da ne nabrajam sada u nedogled sve elemente društvenosti koji postoje. I sva ta razna pitanja i razna “porijekla” uglavnom se ne podudaraju, odnosno ne poklapaju – ali se često prožimaju i preklapaju, utječući na oblikovanje najrazličitijih formi postojanja, najrazličitijih dimenzija ljudske društvenosti. I sva su ta pitanja i ta “porijekla” odgovorna za današnje stanje u kojem se nalazi neka masa ljudi koja oblikuje neku zajednicu/zajednice, odnosno koja participira u nekom tipu zajedništva, tj. nekim tipovima zajedništva. I sva ta pitanja i “porijekla” nećemo upoznati kroz genetske mape, haplotipove, haplogrupe, i slična čuda. Takve genetske “mape” i “mapiranja” mogu poslužiti *jedino i isključivo* kao *pomoćna sredstva* koja će nadopuniti spoznaje do kojih dolazimo drugim, *mnogo produktivnijim* i učinkovitijim istraživačkim metodama.

LITERATURA

- Adams S. M., et al. 2008. “The Genetic Legacy of Religious Diversity and Intolerance: Paternal Lineages of Christians, Jews, and Muslims in the Iberian Peninsula”. *The American Journal of Human Genetics*, Vol. 83, Iss. 6. 725-736.
- Ali-Khan S. E., et al. 2011. “The use of race, ethnicity and ancestry in human genetic research”. *The HUGO Journal*, Vol. 5, Iss. 1-4. 47-63.
- Ammerman A. J., et al. 2006. “Comment on ”Ancient DNA from the First European Farmers in 7500-Year-Old Neolithic Sites””. *Science*, Vol. 312 no. 5782. 1875.
- Aralica V. 2006. “Genetička otkrića – nova vrela za etnogenezu i povijest Hrvata?!”. *Radovi*, vol. 38. 299-308.
- Atkinson Q., Gray R. 2005. “Curious Parallels and Curious Connections — Phylogenetic Thinking in Biology and Historical Linguistics”. *Systematic Biology*, 54 (4). 513-526.
- Balandier G. 1997. *Politička antropologija*. Beograd: XX vek.
- Balaesque P., et al. 2010. “A Predominantly Neolithic Origin for European Paternal Lineages”. *PLoS Biology*, vol. 8, Iss. 1. <http://www.plosbiology.org/article/info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pbio.1000285> (22.7.2013.)
- Barbujani G., Bertolle G. 2001. “Genetics and the population history of Europe”. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, vol. 98., no. 1. 22-25.
- Barford P. M. 2001. *The early Slavs*. Cornell University Press.
- Bird S. C. 2007. “Haplogroup E3b1a2 as a Possible Indicator of Settlement in Roman Britain by Soldiers of Balkan Origin”. *Journal of Genetic Genealogy*, 3 (2). 26-46.
- Blagojević O. 1981. ”U spomen Luisa H. Morgana”. *Predmet i metod izučavanja patrijarhalnih zajednica u Jugoslaviji*. Titograd: CANU. 35-50.
- Bowden G. R., et al. 2008. “Excavating past population structures by surname-based sampling: the genetic legacy of the Vikings in northwest England”. *Molecular Biology and Evolution*, 25 (2). 301-309.
- Brubaker R. 2004. *Ethnicity without groups*. Harvard University Press.
- Burger J., et al. 2006. “Response to Comment on ”Ancient DNA from the First European Farmers in 7500-Year-Old Neolithic Sites””. *Science*, Vol. 312, No. 5782. 1875.

- Campbell C. D., et al. 2005. “Demonstrating stratification in a European American population”. *Nature Genetics*, 37 (8). 868-872.
- Canetti E. 1984. *Masa i moć*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Cavalli-Sforza L. L., Menozzi P., Piazza A. 1994. *The History and Geography of Human Genes*. Princeton University Press.
- Cavalli-Sforza L. L. 1997. “Genes, peoples, and languages”. *Proc. Natl. Acad. Sci. USA*, vol. 94, no. 15. 7719-7724.
- Cavalli-Sforza L. L. *Genes, peoples, and languages*, Penguin Books, 2001.
- Chadarevian S. 2010. “Genetic evidence and interpretation in history”. *BioSocieties*, vol. 5 (3). 301-305.
- Chikhi L., et al. 2002. “Y genetic data support the Neolithic demic diffusion model”. *Proc. Natl. Acad. Sci. USA*, vol. 99, no. 17. 11008-11013.
- Conte F. 1989. *Sloveni: nastanak i razvoj slovenskih civilizacija u Evropi: (VI - XIII vek), I*. Beograd: Filip Višnjić.
- Cruciani F., et al. 2004. “Phylogeographic Analysis of Haplogroup E3b (E-M215) Y Chromosomes Reveals Multiple Migratory Events Within and Out Of Africa”. *Am. J. Hum. Genet.*, 74 (5). 1014-1022.
- Curać M. 2013. “Razgovor o analizi genetičkog podrijetla Srba”. <http://www.hkv.hr/hrvatski-tjednik/14246-i-juric-hrvati-su-geneticki-starijeg-podrijetla-od-srba.html> (22.7.2013.)
- Egorova Y. 2009.a. “The proof is in the genes? Jewish responses to DNA research”. *Culture and Religion*, Vol. 10, No. 2. 159–175.
- Egorova Y. 2009.b. “De/geneticizing Caste: Population Genetic Research in South Asia”. *Science as Culture*, 18:4. 417- 434.
- Egorova Y. 2010.a. “DNA evidence? The impact of genetic research on historical debates”. *BioSocieties*, Vol. 3 (3). 348-365.
- Egorova Y. 2010.b. “Castes of genes? Representing human genetic diversity in India”. *Genomics, Society and Policy*, 6 (3). 32-49.
- Entine J. 2013. “Israeli Researcher Challenges Jewish DNA links to Israel, Calls Those Who Disagree ‘Nazi Sympathizers’”. <http://www.forbes.com/sites/jonentine/2013/05/16/israeli-researcher-challenges-jewish-dna-links-to-israel-calls-those-who-disagree-nazi-sympathizers/> (22.7.2013.)
- Freud S. 1949. *Group Psychology and the Analysis of the Ego*. London: The Hogarth Press and The Institute of Psycho-Analysis.
- Gallup (a). “How does Gallup polling work?”. www.gallup.com/poll/101872/how-does-gallup-polling-work.aspx (22.7.2013.)

- Gallup (b). “How Are Polls Conducted?”. <http://www.gallup.com/poll/File/125927/How%20Are%20Polls%20Conducted%20FINAL.pdf> (22.7.2013.)
- Gehlen A. 1994. Čovjek i institucije. Zagreb: Globus.
- Gillespie J. H. 2004. *Population Genetics: A Concise Guide*. The Johns Hopkins University Press.
- Goodman A. H., Heath D., Lindee M. S. 2003. *Genetic Nature/Culture: Anthropology and Science beyond the Two-Culture Divide*. University of California Press.
- Haak W., et al. 2005. “Ancient DNA from the First European Farmers in 7500-Year-Old Neolithic Sites”. *Science*, Vol. 310 no. 5750. 1016-1018.
- Hammer M. F., et al. 2001. “Hierarchical Patterns of Global Human Y-Chromosome Diversity”. *Molecular Biology and Evolution*, 18 (7). 1189-1203.
- HINA. 2013. “Genetika je rasvijetlila podrijetlo europskih Židova”. <http://www.novolist.hr/Sci-Tech/Znanost/Genetika-rasvijetlila-pitanje-o-podrijetlu-Zidova-u-Europi> (22.7.2013.)
- Hourani A. 1991. *A history of the Arab people*, The Belknap press of Harvard University Press.
- Hrستیć I. 2011. “Genetička analiza: Hrvati nisu od stoljeća sedmog, ovdje su već 25.000 godina!”. <http://www.politikaplus.com/novost/44722/geneticcka-analiza-hrvati-najslicniji-bosnjacima-zatim-slovincima-pa-srbima> (22.7.2013.)
- Ibn Khaldun A-R. 1969. *The Muqaddimah – An Introduction to History*. Princeton University Press.
- Ježić M. 2010. “Utvrđivanje srodnosti molekularno-biološkim metodama”.
- www.rodoslovlje.hr/istaknuta-vijest/utvrdivanje-srodnosti-molekularno-biološkim-metodama (22.7.2013.)
- Jurić I. 2003. *Genetičko podrijetlo Hrvata – etnogeneza i genetička otkrića*, Zagreb.
- Jurić I. 2011. *Podrijetlo Hrvata – Genetički dokazi autohtonosti*. Zagreb.
- Jurić I. 2013. *Podrijetlo Hrvata: Genetički dokazi autohtonosti* (2. dopunjeno izd.). Vinkovci: Matica hrvatska.
- Jurković I. 2006. “Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici i hrvatski identitet”. *Povijesni prilozi*, vol. 31, no. 31. 39-69.
- Kapović M. 2010. Čiji je jezik? Zagreb: Algoritam.
- Karafet T. M., et al. 2008. “New binary polymorphisms reshape and increase resolution of the human Y chromosomal haplogroup tree”. *Genome Research*,

- 18 (5). genome.cshlp.org/content/early/2008/04/02/gr.7172008.full.pdf+html (22.7.2013.)
- Katičić R. 1998. *Litterarum studia*. Zagreb.
 - Katsnelson A. 2010. “Jews worldwide share genetic ties”. www.nature.com/news/2010/100603/full/news.2010.277.html (22.7.2013.)
 - Kaufmann J-C. 2006. *Iznalaženje sebe: Jedna teorija identiteta*. Zagreb: Antibarbarus.
 - Klein J., Takahata N. 2002. *Where Do We Come From? The Molecular Evidence for Human Descent*. New York: Springer.
 - Kordić S. 2010. *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux.
 - Kulišić Š. 1981. “O potrebi dijalektičkog proučavanja našeg dinarskog rodovskog društva”. *Predmet i metod izučavanja patrijarhalnih zajednica u Jugoslaviji*. Titograd: CANU. 51-70.
 - Lao O., et al. 2008. “Correlation between Genetic and Geographic Structure in Europe”. *Current Biology*, vol. 18, no. 16. 1241-1248.
 - Lewontin R. C. 2006. “Confusions About Human Races”. raceandgenomics.ssrc.org/Lewontin/ (22.7.2013.)
 - Loring-Brace C., et al. 2006. “The questionable contribution of the Neolithic and the Bronze Age to European craniofacial form”. *Proc. Natl. Acad. Sci. USA*, vol. 103, No. 1. 242-247.
 - Martinović-Klarić I. 2009. *Kromosom Y i potraga za novom domovinom*. Zagreb: Sveučilišna knjižara.
 - Milo R. 2008. “Book Review: ‘Linda Stone, Paul Larquin, Genes, Culture, and Human Evolution: A Synthesis.’” <http://ilacadofsci.com/wp-content/uploads/2013/03/101-21BookReview32-print.pdf> (22.7.2013.)
 - Morelli L., et al. 2010. “A Comparison of Y-Chromosome Variation in Sardinia and Anatolia Is More Consistent with Cultural Rather than Demic Diffusion of Agriculture”. *PLoS ONE* 5 (4). <http://www.plosone.org/article/info:doi/10.1371/journal.pone.0010419> (22.7.2013.)
 - Moscovici S. 1997. *Doba gomile, II*. Beograd: XX vek.
 - *Nature Genetics*, Vol. 36, No. 11s. 2004. <http://www.nature.com/ng/journal/v36/n11s/index.html> (22.7.2013.)
 - Outram S. M., Ellison G. T. H. 2006. “Improving the use of race and ethnicity in genetic research: a survey of instructions to authors in genetics journals”. *Science Editor*, Vol. 29, No. 3. 78-81.

- PBS. 2000. “Does race exist?”. <http://www.pbs.org/wgbh/nova/evolution/does-race-exist.html> (22.7.2013.)
- Peternai-Andrić K. 2012. *Ime i identitet u književnoj teoriji*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- Pijović M. 2010. “Nekoliko misli o mogućem podrijetlu naziva Vlah”. *Studia Mythologica Slavica* 13. 199-210.
- Pijović M. 2011. “Pristupi proučavanju identiteta u prošlosti”. *Historijska traganja* 8. Sarajevo: Institut za istoriju, 9-61.
- Pijović M. 2012. “Demistificiranje etniciteta”. *Historijska traganja* 10. Sarajevo: Institut za istoriju, 9-153.
- Pijović M./Пийович М. 2013. “Об обремененности историографии современными социальными контекстами: Примеры из «влаховедения»”. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, №2, 92-119.
- Poloni E. S., et al. 1997. “Human genetic affinities for Y-chromosome P49a,f/TaqI haplotypes show strong correspondence with linguistics”. *Am. J. Hum. Genet.*, 61 (5). 1015-1035.
- Primorac D., et al. 2011. “Y kromosom i genetsko podrijetlo Hrvata”. http://www.draganprimorac.com/wp-content/uploads/2011/08/Y-kromosom_web.pdf (22.7.2013.)
- Primorac D. 2011. “Tri četvrtine Hrvata su ‘stari Europljani.’” <http://www.vecernji.hr/vijesti/dragan-primorac-tri-cetvrtine-hrvata-su-stari-europljani-klanak-330028> (22.7.2013.)
- Race, Ethnicity, and Genetics Working Group. 2005. “The Use of Racial, Ethnic, and Ancestral Categories in Human Genetics Research”. *Am. J. Hum. Genet.*, 77 (4). 519-532.
- Reich D., et al. 2008. “Principal component analysis of genetic data”. *Nature Genetics*, 40. 491-492.
- Ricaut F. X., Waelkens M. 2008. “Cranial Discrete Traits in a Byzantine Population and Eastern Mediterranean Population Movements”. *Human Biology* 80 (5). 535-564.
- Rincon P. 2010. “Most European males ‘descended from farmers’”. news.bbc.co.uk/2/hi/8467623.stm (22.7.2013.)
- Rosser Z. H., et al. 2007. “Chromosomal Diversity in Europe Is Clinal and Influenced Primarily by Geography, Rather than by Language”. *The American Journal of Human Genetics*, 67 (6). 1526-1543.
- Sampietro M. L. 2007. “Palaeogenetic evidence supports a dual model of Neo-

- lithic spreading into Europe”. *Proceedings of the Royal Society*, vol. 274, no. 1622. 2161-2167.
- Sankar P., et al. 2007. “Race and Ethnicity in Genetic Research”. *American Journal of Medical Genetics Part A*, 143A (9). 961-970.
 - Schenker A. M. 1995. *The Dawn of Slavic: An Introduction to Slavic Philology*. Yale University Press.
 - Sekulić D. 2007. ”Etničnost kao društvena konstrukcija”. *Migracijske i etničke teme vol. 23, no. 4*. 347-372.
 - Seldin M. F. et al. 2006. “European Population Substructure: Clustering of Northern and Southern Populations”. *PLoS Genetics*, 2 (9). www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1564423/ (22.7.2013.)
 - Stevens J. 1999. *Reproducing the State*. Princeton University Press.
 - Stevens J. 2009. *States Without Nations: Citizenship for Mortals*. Columbia University Press.
 - Stone L., Lurquin P. 2007. *Genes, Culture, and Human Evolution: A Synthesis*. Wiley-Blackwell.
 - Supek R. 1981. *Ispitivanje javnog mnijenja*. Zagreb: SNL.
 - Škiljan D. 2002. *Govor nacije: Jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden marketing.
 - Tarde G. 1903. *The Laws of Imitation*. New York: Henry Holt & Company.
 - *The American Journal of Human Genetics*, Volume 61, Issue. 1-6. 1997.
 - *The American Journal of Human Genetics*, Volume 62, Issue. 1-6. 1998.
 - *The American Journal of Human Genetics*, Volume 66, Issue. 1-6. 2000.
 - Thomas P-L., Osipov V. 2012. *Grammaire du bosniaque, croate, monténégrin, serbe*. Paris: Institut d'études slaves.
 - Tian C., et al. 2009. “European Population Genetic Substructure: Further Definition of Ancestry Informative Markers for Distinguishing among Diverse European Ethnic Groups”. *Molecular Medicine*, vol. 15 (11-12). 371-383.
 - Trombetta B., et al. 2011. “A New Topology of the Human Y Chromosome Haplogroup E1b1 (E-P2) Revealed through the Use of Newly Characterized Binary Polymorphisms”, *PLoS ONE*, Vol. 6, Iss. 1. www.plosone.org/article/fetchObject.action?uri=info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pone.0016073&representation=PDF (22.7.2013.)
 - Trubačov O. 2005. *Etnogeneza i kultura drevnih Slovena – lingvistička istraživanja*. Beograd.
 - “Ustav Republike Hrvatske”. 2001. narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/232289.html (22.7.2013.)

- Wei W., et al. 2013. “A calibrated human Y-chromosomal phylogeny based on resequencing”. *Genome Research*, 23 (2). 388-395.
- Wiik K. 2008. “Where Did European Men Come From?”. *Journal of Genetic Genealogy*, 4. 35-85.
- Wilder J. A., et al. 2004. “Global patterns of human mitochondrial DNA and Y-chromosome structure are not influenced by higher migration rates of females versus males”. *Nature Genetics*, Vol. 36., no. 10. 1122-1125.
- Wilson E. O. 1992. *The Diversity of Life*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Witherspoon D. J., et al. 2007. “Genetic Similarities Within and Between Human Populations”. *Genetics*, 176 (1). 351-359.
- Zalloua P. A., et al. 2008. “Identifying Genetic Traces of Historical Expansions: Phoenician Footprints in the Mediterranean”. *Am. J. Hum. Genet.*, vol. 83(5). 633-642.
- Živković P. 2008. “Turska osvajanja Slavonije, Srijema i Baranje (etničke i konfesionalne promjene kao posljedice tih događaja)”. *Dijalog povjesničara-istoričara, knj. 10/1*. Zagreb: Zaklada ”Friedrich Naumann” i Zajednica istraživača ”Dijalog”. 172-189.

Summary

SOME MORE THOUGHTS ON THE STUDY OF “IDENTITIES” IN THE PAST

This article builds on two previous works by the same author, on the study of “identities” and identifications in the past; and in a way represents a supplement to the ideas presented in those works. It is divided into four sections in which the author briefly discusses specific topics in the field of history of identities, that is identifications. The first part of the article briefly discusses the problem of (in)stability and durability of identities and identification patterns. The author asks the question why certain forms of identification seem more important to people than some other forms of identification, and why do they prefer one form to the other. The second part of the paper deals with the questions of lan-

guage, and language identification, and its possible reaches in the past. The author discusses several aspects of these issues, from the question of naming the language, to the question of when and why does the need for language labeling occur; in other words, what type of situations can cause the emergence of some type of “language awareness”. The third part discusses the problems of terminology and categorical apparatus in history and sociology, using the example of the concept of “clan-society”, or “tribal-society”. The paper points out the deficiencies of that concept, as well as the fact that many of the “tribal” or “clanish” elements survive in societies that are usually not considered to be organised on the principles of the “tribal” model, which is why the author points out that it is questionable whether these “tribal” or “clanish” elements of societies ever cease to exist. Namely, even contemporary communities, often known as “peoples”, or simply “ethnic groups”, are in fact tribal-like and clan-like constructs, since “ethnic groups” are social units formed on the basis of the idea of a shared descent, ie. consanguinity of its members. And since the clans, tribes, and similar social units are essentially groups of blood relatives, or more precisely, presumed blood relatives, one must ask what purpose does exactly the concept of “tribal society” serve, and what are its scopes and limits. The fourth, and the largest part of this article focuses on some of the problematic elements of population genetics. Specifically, the author discusses the applicability of the results of genetic research in historical science, and the problems that can occur as a result of these attempts. Apart from discussing terminological and methodological problems that can occur when attempting to apply genetic research and its results in the study of history, the author also discusses the possible problems arising from the use of a too small number of DNA samples when researching human genes. The article also discusses the existence of a fairly wide space available for manipulation and sensationalism when trying to connect genetics and history, especially when this is being done by insufficiently schooled authors.

Key words: contexts, identities, identifications, labeling, languages, etymology, philology, Slavs, history, sociology, terminology, ethnicity, tribal societies, clan organization, population genetics, genes, origins, methodology, politics, science

(Translated by the author)